tarih VE toplum

15.000TL (KDV DAHİL) AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ HAZİRAN 1992

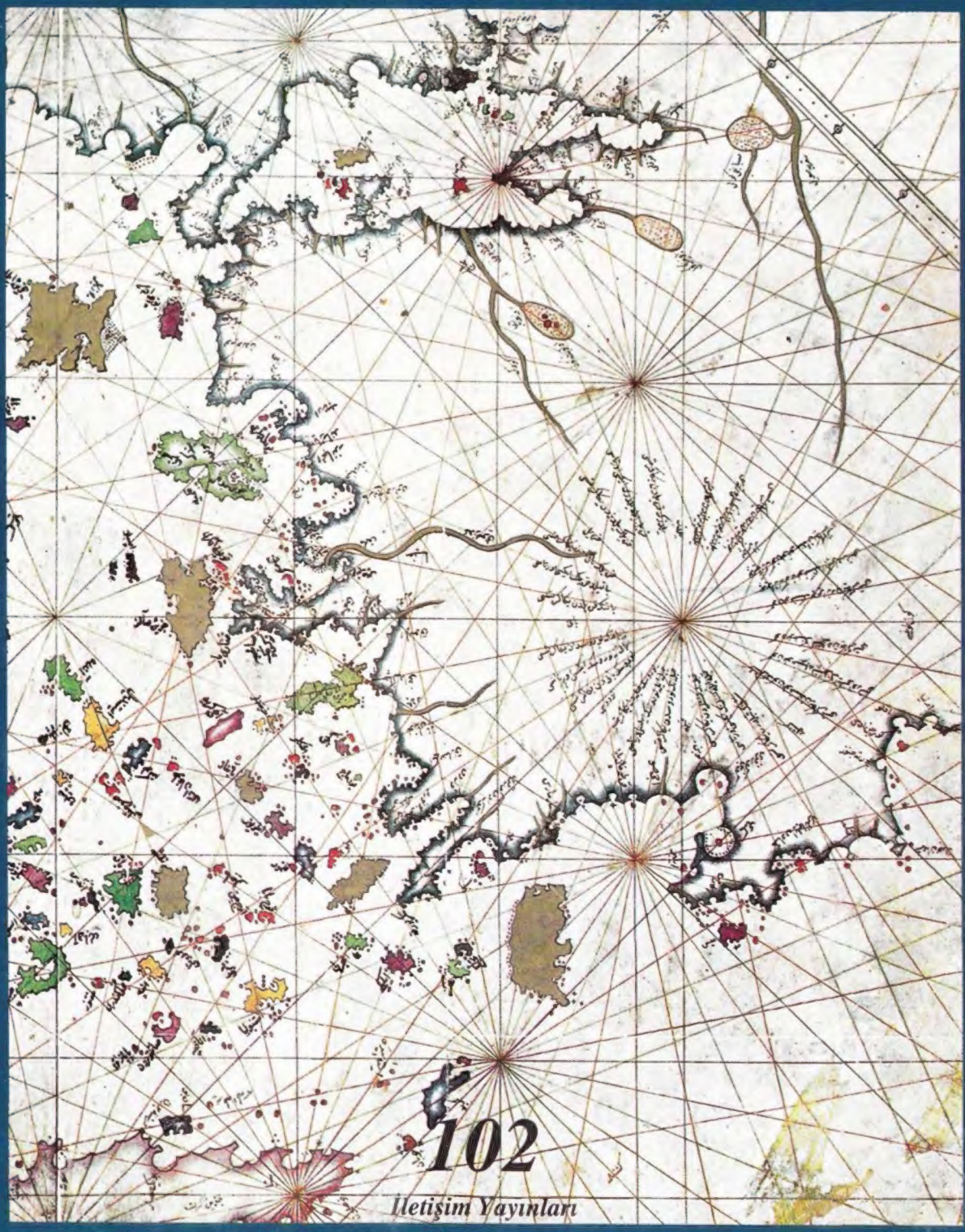

102

İletişim Yayınları

tarih VE toplum

Fatih Öztan'ın Ardından		2
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	4
Ali Fuad Paşa Moskova Büyükelçiliği'nden Niçin Ayrıldı?	*Bülent Gökay*	6
Türkiye'de Solun Tarihinden	*Mete Tunçay*	9
Punch'tan Hürriyetin İlânı ve 31 Mart	*Uygur Kocabaşoğlu*	12
"Millî Cereyanlar"	*Zeki Arıkan*	16
Ulusal Bağımsızlık Savaşında Milli Varlığa Düşman Cemiyetlerden Teal-i İslâm'ın Bir Bildirisi	*Dr. Ali Sarıkoyuncu*	19
Tarih Boyunca Şifalı ve Kutsal Sular	*Dr. Mebrure Değer*	23
Koleksiyoncunun Dağarcığından		29
Tek Parti Döneminde İnkılâp Temsilleri-I	*Levent Boyacıoğlu*	30
Irak Türkleri	*Suphi Saatçi*	37
100 Yıl Önce Türkiye'de "Gürcü Köyleri"	*Fahrettin Çiloğlu*	41
Hindistan'dan Malta'ya	*Ahmet Mehmetefendioğlu*	45
Serbes Cumhuriyet Gazetesi Üzerine Bazı Düşünceler ve Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması	*Hakkı Uyar*	50
Refah Gemisi Faciası	*Necdet Kurdakul*	53
Kitabiyat		57
Tunaya Armağanı Üzerine Bilineni Bilmemek	*Erol Şadi Erdinç*	
Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme	*Dr. Ertuğrul Tokdemir*	
"Civilisation"dan "Medeniyet"e ve XIX. Yüzyıl	*Nejdet Bilgi*	
Türkiye Yahudileri Hakkında	*Maide Selen*	
Padişah ve Meb'uslar Yahud Bu Gidiş, Fena Bir Gidiş Değildir.	*Ahmed Mazhar*	

Kapak: Ali Reis'in çizdiği bir portolan (1567: Topkapı Sarayındaki atlasından)

HAZİRAN 1992 • CİLT 17 • SAYI 102

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Aydın Uğur

İletişim Yayınları Genel Yönetmen: Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Miray Yüzgeç
Düzelti: Mustafa Şahin / Okur İlişkileri: Ayten Törün / Satış ve Dağıtım: Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** İletişim Pazarlama A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1992

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 180.000 TL/yıl - 90.000 TL/ 6 ay • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Amerika: 78 $/yıl, Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir.
Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 15.000 TL.

Fatih M. Öztan'ı kaybettik

Yayın kurulu üyesi, redaktör, müsahhih, fotoğrafçı, arşivci ve bir tatlı belâ olarak uzun zamandır aramızdaydı. 6-7 yıldır. En azından, tanıştığımız günü unutacağımız, onu hayatımızın doğal bir unsuru sayacağımız kadar uzun süredir. Tarih ve Toplum'un, Toplum ve Bilim'in sorumlu yazıişleri müdürlüğünü yaptı. Bizimle herhangi bir iş ilişkisi kuranlar, zamane koşullarına hiç de uygun düşmeyen nezaketiyle her zaman güleryüzlü bir "Fatih Bey"le muhatap oldular. Yayınevimize herhangi bir sebeple gelenler buradan mutlaka onun kibarlığını hatırlayarak ayrıldılar. O korkunç hastalıkla boğuşmasına biz sadece seyirciydik. Ölümün onun bu kadar yakınında pusuya yatmış olduğunu bilmiyorduk. Sonunda yenildi. Yayıncılık âleminin gönüllü bir çilekeşiydi. Hepimizin çekmecesinde, ceplerinde, kitaplığında, hafızasında ondan kalan çok şey var. Unutulmasın, hatırlansın istiyoruz. Kitap, dergi sayfalarının arasında kalan izleriyle...

İLETİŞİM YAYINLARI

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Bu sayımız hazırlanırken, bütün İletişim çalışanları olarak hepimiz yasa boğulduk. Dergimizin Yazı İşleri Müdürü Fatih Öztan arkadaşımız 10 Mayıs günü, genç yaşında vefat etti. Ona rahmet, sevenlerine başsağlığı diliyoruz.

Bu ay ilk bölümünü sunduğumuz, Levent Boyacıoğlu'nun "İnkılâp Temsilleri" incelemesini dörde bölerek yayınlayacağız. Ben, bu yazı dizisinin şimdiye kadar dergimizde çıkan en önemli çalışmalardan biri olduğuna inanıyorum. İzmir'den Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın, Kâzım Nami (Duru) tarafından Harb-i Umumî'nin sonlarında yazılmış önemli bir makaleyi yorumlayarak aktardığı "Milli Cereyanlar"ı da kalıcı bir katkı niteliğinde. Ali Sarıkoyuncu'nun bir açıklama yazısıyla birlikte, tam metnini verdiği, Tealî-i İslâm bildirisi ise, millî mücadelenin bugüne değin karanlıkta kalmış yanlarından birine ışık tutuyor.

Suphi Saatçi, Haşim Nahid'in (Erbil) 1915'te yayınladığı bir yazı dizisinden "Irak Türkleri"ni özetliyor. Bu cemaatten kimler çıkmamış ki? (Aklınıza Doğramacı gelirse, Fuzulî'yi de hatırlayın!) Fahrettin Çiloğlu ise, yüz yıl önce çıkmış bir kitaptan yola çıkarak Gürcüler üzerinde durmakta. Bu arada, Peter Andrews'un Türkiye Cumhuriyetinde Etnik Gruplar adlı İngilizce kitabı (TAVO, 1989) gibi, henüz bizim bilim çevrelerimizde aşına olunmayan önemli bir çalışmadan da yararlanıyor.

Dr. Mebrure Değer'in Şifalı ve Kutsal Sular tarihi incelemesini zevkle, Necdet Kurdakul'un (tam 51 yıl önce olan) Refah Gemisi Faciası yazısını ise hüzünle okuyacaksınız. Bu vesileyle şunu belirtmek isterim ki, benim denizci olan rahmetli babam da, bu yazıda imâ edildiği gibi, Refah'ı İngilizlerin torpillediği kanaatindeydi. Oysa, *Ana Britannica*'daki maddede, Refah'ı bir Fransız denizaltısının yanlışlıkla batırdığı ve gizli bir anlaşmayla Fransa'nın bize tazminat olarak iki gemi verdiği yazıyor.

Koleksiyoncunun Dağarcığından sayfamızda, bu yüzyılın başlarında Zellich firması tarafından üretilen ilginç bir gazete dizisinden dört örnek yer almakta.

İzmir'den Hakkı Uyar arkadaşımızın geçen Kasım'da (95. sayı) yayınladığımız "Serbes Cumhuriyet Gazetesi" konulu yazısına, Şubat (98.) sayımızda Dr. Taner Bayazıt eleştirel bir yanıt vermişti. Bu kere, Hakkı Uyar, bazı noktaların yanlış anlaşılmaması için bir açıklama yapıyor.

Uygur Kocabaşoğlu arkadaşımızın İngiltere'den gönderdiği, Hürriyet'in İlânı ve 31 Mart Olayına İlişkin *Punch* yazısı ve karikatürleri sizlerin de hoşuna gidecektir.

Benim, Kazan Üniversitesi öğretim üyesi Dr. Niyazi Subayev'den aktardığım iki makale, Mustafa Suphi hakkında şimdiye kadar bilmediğimiz birçok unsur içeriyor. Örneğin, Suphi'nin "Mevlevizade" olduğunu, ben hiç duymamıştım, bile.

İngiltere'den Bülent Gökay arkadaşımızın Foreign Office belgelerinden de yararlanarak hazırladığı Ali Fuat Paşa'nın Moskova Büyükelçiliğinden ayrılmasına dair inceleme, bana da bir eski notumu hatırlattı. Abartmacılığı ve övüngenliği ile ünlü merhum Dr. Rıza Nur, Rusların sefaretimize yaptıkları baskını, Cumhuriyetin İlânından bir iki ay sonra, *Sinop* gazetesine anlatmış. Ona göre, Ruslar bizim memurları dövüp şifreleri almışlar, Ali Fuat Paşaya da Rusya'ya terk etmesini söylemişler. Ama Rıza Nur, Rusların tarziye vermelerini temin etmiş. (*Sinop* gazetesinden aktarmayla *İleri*, 21 Kânunusânî 1339, "Rusya ile münasebetimize dair Rıza Nur Beyin harp esnasında gizli kalan vekayi hakkında ifşaati.")

Ahmet Mehmetefendioğlu'nun sık alıntılarla kaleme aldığı, Ubeydullah Efendi'nin Malta Sürgünü anıları, daha önce İletişim Yayınları arasında kitap olarak çıkan "Amerika Hatıraları"yla bütünleşiyor.

Kitabiyat bölümümüzde, bu ay beş yazı var. Erol Şadi Erdinç *Tunaya Armağanı*'nı, Ertuğrul Tokdemir Prof. Haydar Kazgan'ın *Şirketleşme* tarihini, Nejdet Bilgi Prof. Tuncer Baykara'nın *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı* kitabını, Maide Selen de Moşe Sevilla-Şaron'un *Türkiye Yahudileri*'ni tanıtıyorlar. Mustafa Şahin arkadaşımız ise, geçen ay çevrimyazısını sunduğu Ziyafet-i Seniye konusundaki "Bu Gidiş İyi Bir Gidişe Benzemiyor" başlıklı risaleye o zaman (1909'da, cevap olarak yayınlanan "Bu Gidiş Fena Bir Gidiş Değildir"i aktarmakta. E.Ş. Erdinç'in benimle ilgili eleştirilerini de (Bilineni Bilmemek) saygıyla kabul ediyorum. Ancak, benim Armağan'da yayımladığım İT'in 1911 Siyasal programı hakkında "şimdiye kadar bulunamamıştı" demekten muradımın, gerek rahmetli Tunaya'nın kitabında gerek başka herhangi bir araştırmacının eserinde bulunmadığını belirtmekten ibaret olduğunu açıklamak isterim.

Yüzyıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmelerle, dergimizin 102. sayısı ve 17. cildimiz tamamlanıyor. Cilt Dizini'ni de geciktirmeyeceğiz. 10 Hazirandan idrak edeceğimiz Şeker Bayramı dolayısıyla bütün müminleri tebrik ederim. Nominal Müslümanlar nasıl olsa bayramı iç veya dış turizmle kutlayacaklardır. Temmuz sayımızda buluşmak üzere, hepinize sevgi ve saygılar sunarım.

METE TUNÇAY

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Haziran 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVAL

Tarafsız İsviçre

◆ Avrupada bir muharebe zuhur edecek olursa İsviçre'nin bitaraflığını tamamiyle muhafaza edebilmek üzere şimdiden tedarikât-ı mühimme-i harbiyye icrasına lüzum görmekte olduğu ve memleket-i mezkûrenin en mühim geçitlerini teşkil eden mahallerde istihkâmât-ı cesime vücuda getirilmekte bulunduğu bundan evvel derc-i sahife-i beyan edilmiş idi.

Bu kere İsviçre'nin merkez-i hükümeti olan Bern şehrinden bâtelgraf verilen malûmata göre İtalya hududuna karib olan (St. Maurice) geçidinin tahkimi zımnında meclis-i umumî iki milyon Frankı mütecaviz bir meblâğ sarfına karar vermiş olduğu gibi diğer bir takım mahallerde inşası lüzumu hissolunan istihkâmât-ı cesimenin vücuda getirilmesi hakkında bir karar-ı kat'i ittihaz edilmesi hususunu dahi hükûmât-ı müttehide meclisine havale ve tevdî eylemiştir.

Diğer cihetten İtalya'dan alınmakta olan malûmât dahi memleket-i mezkûrenin ahval-i maliyyesi iyi olmamakla beraber yine İsviçre'nin tahkim-i hudut hakkındaki gayret-i müttehimkârânesine [suçlayıcı tavırdaki gayretine] bir mukabele olmak üzere İtalya'nın memleket-i mezkûre hududuna karib olan nukât-ı askeriyyesinin dahi lâzımı vechile tahkimi zımnında bu seneki bütçede tahsisât-ı munzama [ek ödenek] bulundurulacağını mu'lindir [ilân eder] ki bu keyfiyet müstakbelde İsviçre ve İtalya münasebâtının ne halde bulunabileceğini gösterecek delâildendir... (21 Haziran 1892)

DAHİLİYE

K. Üzümden Kuûl

İzmir'de Neşr Olunan Hıdmet Gazetesi Diyor ki:

◆ Siyah üzümlerin para etmemesi sebebiyle gerek rençberlerimizin, gerek tüccarın dehşetli surette mutazarrır olduklarını yazmaktayız.

Bunun sebebi Avrupa'da bizim siyah üzümlerimize ihtiyaç görünmeyecek derecede bağların yetişmiş olmasıdır ki bunların dahilde sarfı çaresi bulunmayacak olursa siyah üzüm ziraat ve ticaretinin mahv olacağına şüphe yoktur.

Bunun yegâne çaresi ise üzümden dâhilen ispirto imâl ederek hariçten ispirto gelmesinin önünü almaktır. O halde üzümlerin en güzel fiyatla satıldığı halde bile mahsulâtımız dahilî sarfiyâta kifayet etmez. İşittiğimize göre İzmir'de mösyö Davan nâmında bir zat büyük bir ispirto fabrikası yaparak müsaade-i istihsal için müracaat etmiştir.

Bu fabrikanın küşâdı İzmir üzüm piyasasında küllî fark hâsıl edip siyah üzümden istifade için yeniden ümit hâsıl edeceğinden ve şimdi a'şâr satmak zamanı olduğu için üzümden hâsıl olacak terakki ve ümidin hazine-i celile için de fevkalâde menfaati görüleceğinden sırf vilâyet-i celileye ait olan bu müsaadenin i'tâsıyla hem hazineye ve hem de ahaliye büyük bir menfaat temin edeceğine şüphe yoktur... (4 Haziran 1892)

Derede Boğulma

◆ Araç taburunun ikinci bölüğü mülâzım-ı evveli Hacı Ömer efendi on iki yaşındaki mahdumu ile bir hayvana râkib oldukları halde geçen Nisanın otuzuncu günü Boyalı nahiyesine tâbi Mendik karyesi çayıyla Soğanlı suyunun birleştikleri mahalden geçerler iken suya düşerek gark ve gâib oldukları Araç Kaymakamlığından vârid olan telgraf-nâmeden maalesef anlaşılıyor... (5 Haziran 1892)

Boru Hırsızlığı

◆ Üsküdar ve Kadıköyü su şir-

keti tarafından inşâ edilecek olan yolları iltizam etmiş bulunanlar bir zamandan beri bazı boruların meydandan kaybolmakta ve bazı yerlerde ise boruların besbelli nakli sehl [kolay] olmak üzere parçalanmakta bulunduklarını hissederek bu halin neden ileri gelmekte bulunduğunu anlamak üzere bazı memurlar tayin etmişler ve bu sayede mezkûr borular yüzünden büyük bir sirkat [hırsızlık] icrâ edilmekte bulunduğunu zâhire çıkarmaya muvaffak olmuşlardır.

Ortaköy sakinlerinden bir iki Musevî mezkûr boruları sirkat etmek üzere kendi aralarında bir sârik kumpanyası teşkil eyledikten sonra Kadıköyünde kumpanyanın işe yaramaz eski borularını iştirâ eylemekte bulunan diğer bir mösyönün teşvikiyle fi'l-i sirkate ictisâr eyleyip her nerede meydanı hâli [boş] bulmuşlar ise boruları ya kırılmamış veyahut kırılmış olduğu halde aşırıp Ortaköy'de Tramvay İstasyonu ve karakol arkasında isticâr eyledikleri [kiraladıkları] bir mağazada saklamakta bulunmuşlar idi.

Muahharen su kumpanyasının işe vâkıf olması üzerine Ortaköy polisine müracaat edilmiş olduğundan mahall-i mezkûr polis memurları mağazayı basarak on on iki tonilato sıkletinde bulunan boruları elde etmişlerdir... (5 Haziran 1892)

İtalyan Bayramı

◆ Evvelce derc-i sahife-i beyan edildiği vechile dünkü gün İtalyanların yevm-i mahsusu olmak münasebetiyle Dersaadet'te bulunan İtalya tebaası muteberânı Beykoz Çayırında gayet parlak bir kır ziyafeti tertib eylemişlerdir.

Muteberân-ı mumâileyhüm tarafından suret-i mahsusada isticâr edilmiş [kiralanmış] olan Şirket-i Hayriyyenin otuz üç numaralı vapuru muteberân-ı mumâileyhüm ile aileleri efrâdını ve bir mükemmel bando muzıkayı hâmil olduğu halde saat bir raddelerinde köprüden hareket ederek Tophane-i Âmire önüne muvâsalatında sancaklarla donatılmış İtalya maiyet vapurunu selâmlamış ve ba'dehu yoluna devam ederek yolcularını Beykoz'a çıkarmıştır... (6 Haziran 1892)

HARİCİYE

İspanyol Raskolnikov'u

"Madrid'de Bir Cinayet"

◆ Madrid polisi bir cinayetin fâillerini der-dest etmeye muvaffak olmuştur. Geçen Nisanın yirmi beşinci günü şehr-i mezkûrun uzak bir mahallesinde oynamakta olan çocuklar bir çuval görüp polise ihbar ettiklerinden çuval açıldıkta içinden ihtiyar bir kadın cenazesi çıkmıştır.

Merkumenin (Ramona) nâmında bir kadın olup on iki yaşında olan oğlu ile bir hânenin üst kadında sâkin olduğu ve kendisinin faiz ile para ikraz ettiği tahkik olunarak hakkında icra olunan cinayetin sirkat kasdi ile ikâ edildiği zann ve tahmin edilmiştir. Merkumeye borçlu olan (Jülyen Pentado) nâmında bir kimesne zevcesinin merkumê ile birlikte Madrit haricinde gezmesine mebnî haklarında şüphe hâsıl olup (Jülyen Pentado) ile zevcesi tevkif ve istintak olunmuştur. Hânesinde bulunan emâreler üzerine merkum itiraf-ı cürm ve maktûleyi hânesine götürüp (Lorellon) nâm kimesnenin muâveneti ile telef ettiğini ikrar eylemiştir. Merkum ile zevcesi ve muînleri [yardımcıları] tevkif olunup taht-ı muhakemeye alınmıştır... (26 Haziran 1892)

MÜTENEVVİA

En Eski Bank Kaimesi Kâğıt Para Tarihi

◆ On dördüncü asr-ı miladinin son senelerinde Çin banklarından birisi tarafından meydan-ı tedavüle çıkarılmış olan banknotlardan birisi bu kere âsâr-ı atikadan olmak üzere Londra'da kâin (British Museum) nâm müze tarafından iştirâ edilmiştir.

Avrupa'da en eski banka 1401 senesinde Barselona şehrinde tesis kılınan bir bank ise de mezkûr banka tarafından meydan-ı tedavüle banknot çıkarılmamıştır. Avrupa kıtasında ilk defa banknot ihracı 1668 senesinde Stokholm Bankası tarafından vukû bulmuştur... (23 Haziran 1892)

"Mont-Blanc Dağında Bir Rasathane"

Portatif Gözlemevi

◆ Paris erbab-ı fünunundan mösyö Jean ve sâir bazı zevât Mont-Blanc dağında bir rasathâne inşasına teşebbüs etmiş olduklarından geçen sene mezkûr cebel tepesine gönderilen amele karlar içinden bir tünel açıp işlemeye mecbur olmuşlar idi.

Dağın tepesinde kayalar keşf olunup onların üzerine vaz'-ı esas edilmesi [temel konulması] tasavvur olunmuş iken kaya bulunamadığı cihetle mösyö Jean kar üzerine vaz'-ı esas etmeyi tasavvur eylemiştir.

Binâberin geçen Kânun-i sânide tecrübe için kar üzerinde ahşap bir baraka inşâ olunarak şimdiye kadar mezkûr baraka sabit kalmış olduğundan rasathânenin kar üzerine vaz' olunmasında mahzur görülmemiştir.

Rasathâne ahşap olarak Paris'te parça parça yapılıp (Fredrik Papo) ve (Jül Bovasuye) nâm zatlar marifetiyle (Mont-Blanc) dağına nakl olunacaktır.

Tulü sekiz metro ve arzı dört metro olacak ve ikişer oda ile iki kattan ibaret olarak, karlar eridiği halde ebnive sağlam kalmak üzere altı adet küçük tekerlek üzerinde bulunacaktır. Âlet katında hademe ikâmet edip üst katı rasathaneye tahsis edilecektir.

İnşaatın bu mevsim-i sayfda [yaz mevsiminde] ıtmâmına gayret olunacaktır.

Geçen sene mezkûr inşaat için mezkûr dağa gönderilen ameleden iki kişi kar yığını altında kalmış ve Doktor Jakote karlarda zatürrieye mütbelâ olarak vefat etmiş olduğundan bu sene ihtiyata riayet olunacaktır.

Ameleye günde on frank ücret ve nakl ettikleri eşyanın beher kilogramı için üçer Frank atiyye [bahşiş] verilecektir.

İnşaat ikmal olunduğu halde bu kadar külfet ve tehlike nisbetinde istifade-i fenniyye hâsıl olup olmayacağı sezâ-vâr-ı dikkattir... (24 Haziran 1892) ☆

Ali Fuad Paşa Moskova Büyükelçiliği'nden Niçin Ayrıldı?

BÜLENT GÖKAY

21 Kasım 1920'de TBMM Hükümeti'nin Moskova Büyükelçiliği görevine tayin edilen Ali Fuad Paşa, 1921 yılı Şubat ayının 19'uncu günü Moskova'ya geldi ve görevine başladı. Yaklaşık 14 ay kadar bu görevde kalan Ali Fuad Paşa, Moskova Büyükelçiliği'nde görevli bazı kişilerin karıştığı bir casusluk olayı sonucu 10 Mayıs 1922 tarihinde Moskova'dan ayrıldı.

Sovyet Dışişleri Bakanlığı resmi belgeleri olayı "Moskova'daki Türk elçiliğine mensup dört diplomat, kendilerine gizli Sovyet belgelerini teslim eden iki Sovyet vatandaşı ile birlikte 21 Nisan 1922 günü suçüstü yakalanmışlardır" şeklinde aktarmaktadır[1].

Ali Fuad Paşa ise, olayı şöyle anlatıyor:

"Moskova askeri mekteplerini ziyaret için Sovyet hükümeti ataşelerimize müsaade verdiği zaman, Askeri mektepler müfettişliği erkanı harbiyesinden Orsevski adında bir zabiti kendilerine mihmandar tayin etmişti. Orsevski bir gün bu münasebetle tanışmış olduğu Ataşemiliter Binbaşı Ziya (Sayın General Ziya Ekinci) Beyin ziyaretine gelmek istemişti. Ziya Bey, tavır ve hareketlerinden şüphelendiği Rus zabitinin bu teklifini evvela kabul etmek istememişti. Fakat Orsevski'nin ısrarı ve ricası üzerine 21 Nisan 1922 öğleden sonra saat altıda Balsaya Dimitrovska'daki binada kendisini kabul edeceğini bildirmişti. Orsevski bu kat'i randevuya rağmen, 20 Nisan'da apartman dairesine gelmiş, Ziya Beyi bulamayınca geri dönmüştü. Ziya Bey bu durum karşısında Orsevski'nin harekatını bir daha gözden geçirdikten sonra, verdiği hükümde yanılmamak için Moskova'da bulunan diğer askeri ataşelerimizi de aynı gün apartmana çağırmıştı.

"Orsevski 21 Nisan'da tayin olunan saatte apartmana geldiği zaman, Binbaşı Ziya Beyden başka Yüzbaşı Saim (Sayın Milletvekili General Saim Önhon) Beyle refikası Münire hanım, Yüzbaşı İdris Çora (Hariciye Vekaleti Konsolosluk ve Muhtelit Hukuk Dairesi Umum Müdür Muavini sayın İdris Çora) ve Yüzbaşı Emin Beyler de vardı.

Orsevski bir Rus erkanıharp arkadaşını da zabitlerimize tanıştırmak istediğini söylemiş, telefonla konuşmak müsaadesini aldıktan sonra, telefonun işlemediğini görünce, pek yakında ikamet eden arkadaşını alıp getirmek üzere dışarıya çıkmıştı. Filhakika, Orsevski, kısa bir süre sonra arkadaşı ile beraber apartmana dönmüştü. Paltolarını astıkları yere ikinci Rus zabitinin bir el çantasını bıraktığını ataşelerimiz görmüşlerdi.

"Biraz sonra apartman dairesinin kapısı zorla açılmış, silahlı dokuz kişi içeriye girmişti. Bir kısmı da sokak kapısının önünde bekliyorlardı. İçeriye girenlerin ilk icraatı, odadakilere oldukları yerde kalmaları ve kımıldadıkları takdirde ateş edileceğini ihtar ve apartmana haydutları aramak vazifesiyle geldiklerini bildirmek olmuştu.

"Taharriyat esnasında Çeka memurları Orsevski'ye apartmana iki defa gelmiş olduğunu söyledikten sonra apartman kapısında paltolarıyla beraber bırakmış oldukları el çantasından evvelden haberleri varmış gibi bir tavırla çantadan Rusya'nın umumi haritasıyla Kafkasya'nın haritasını çıkarmışlar ve bunları ataşelerimize göstererek, Rus zabitlerinin apart-

mana casusluk yapmak için geldiklerini ima etmişlerdi.

"İşte arkadaşlarımın bana aktardıklarına göre, 21/22 Nisan gecesi hadisesi böylece cereyan etmişti. Evvela hadiseyi durdurmayı istemiş, sonra sarahaten kaybedilmiş olan haklarımızın tam manasıyla iadesinin çarelerini düşünmüştüm.

Aynı gecenin saat üç buçuğunda sefaret başkatibi Aziz Beyi Hariciye Komiser Vekili Karahan nezdine gönderdim. Memurlarımızın üzerinden alınan resmi ve hususi muhaberatın Orsevski'nin evrakı ile karıştırılarak bir arada içine konan çantamızla, Yüzbaşı Emin Beyin derhal elçiliğe iadesini, bu suretle teessüfe şayan olan hadiseye son verilmesini ve çantayı beraberce açıp tetkikat yapabilmek için Sovyet memurlarından birisinin de gönderilmesini rica ettim.

Karahan'ı geç vakit makamında bulamayan Aziz Bey, telefonla konuşmaya muvaffak olmuş, hadiseyi anlattıktan sonra, isteklerimizi bildirmişti. Karahan, vaktin pek geç olduğunu, ertesi gün saat onbire kadar kendisine müsaade edilmesini, hadisenin arzumuz veçhile hallolunacağını bildirmekle bizi o gece için tatmin etmişti[2]."

Olayın Sonrası

Sovyet Dışişleri belgelerine göre, ertesi gün, 22 Nisan 1922, Sovyet yetkilileri Ali Fuad Paşa'yı olayı görüşmek üzere resmi bir yazıyla Dışişleri Bakanlığı'na çağırırlar. Ancak Ali Fuad Paşa hasta olduğunu bildirerek bu görüşmeyi yerine getiremeyeceğini iletir[3]. Aynı Sovyet belgeleri, ayrıca, Ali Fuad Paşa'nın sonraki günlerde de görüşmekten imtina ettiğini ve kendilerine bilahare aşağıdaki notu gönderdiğini ifade ediyorlar. Ali Fuad Paşa 26 Nisan 1922 tarihli notunda kısaca Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın davetini yerine getiremeyeceğini şu şekilde açıklıyor:

"Mektubunuzu aldım... rahatsız olduğumu hemen bildirdim... Rahatsızlığım halen ve hatta daha ileri düzeyde devam ediyor, ve beni sizinle görüşmeye gelmekten mani kıldığı gibi, uygun bir görüşme tarihini şu anda size bildirmemi de engelliyor." Ali Fuad Paşa notunda ayrıca Rus ve Türk halklarının dostluğunun önemi üzerinde de durarak, cereyan eden tatsız olaya rağmen kendisinin ve Türk elçilik mensuplarının bu dostluğun tarihi öneminin bilincinde hareket edeceklerini ekliyor[4].

Sovyet Dışişleri Komiser vekili Karahan, ertesi gün, 27 Nisan 1922 tarihli mektubunda Ali Fuad Paşa'yı cevaplıyarak şunları söylüyor:

"Rahatsızlığınız sebebiyle bir türlü görüşememiz ve 22 Nisan gecesi cereyan eden olayın hassasiyetinin gecikmeyi mümkün kılmaması ...beni Ankara'daki temsilcimiz yoldaş Aralov'la direkt temas etmeye zorladı. Kendisinden bu konuyu Ankara Büyük Millet Meclisi hükümeti ile biran önce görüşmesini istedim. "Olaya gelince, elçilik mensuplarınızdan İdris, Ziya, Saim ve Emin Beylerin, Sovyet devletine karşı cereyan eden bir casusluk faaliyetine iştirak etmeleri resmi ve uluslararası her türlü kuralı hiçe sayan bir davranıştır." Karahan notunda daha sonra adı geçen dört elçilik görevlisinin Sovyetler Birliği'ni biran önce terketmeleri gerektiğini bildirerek, bu olayın iki ülke arasındaki ilişkilerin ve karşılıklı dayanışmanın son derece önemli olduğu bir dönemde cereyan etmesinin şaşkınlık ve üzüntü yarattığını ekliyor ve biran önce karşılıklı görüşme ile aradaki soğukluğun giderilmesini temenni ediyor[5].

Ali Fuad Paşa ise olayın ertesini şöyle anlatıyor:

"Ertesi gün saat onbirde bir cevap alamayınca, Elçilik katiplerinden birisiyle Hariciye Komiserliğine 22 Nisan 1922 tarih ve 292 numaralı ve gayet müstacel işaretli bir tezkere gönderdim. 21/22 Nisanda geçen hadiseyi ve aynı gece Komiser Vekili Karahan'ın telefonla Elçilik Başkatibi Aziz Bey'e vermiş olduğu vaadi hatırlattıkdan sonra saat onbiri geçtiği halde komiserlikten henüz müsbet bir cevap alınmaması üzerine büyük elçilik vazifesinin çok müşkül bir duruma girmiş olduğunu bildirdim. Bu halin devamı takdirinde hiçbir siyasi mes'uliyeti üzerime alamıyacağımı, memleketime dönebilmek için gereken hazırlıkların yapılması maksadiyle komiserlikçe icabedenlere emir verilmesini rica ettim[6]."

Görüldüğü gibi Ali Fuad Paşa'nın ifadesinde, Sovyet Dışişleri Belgelerinde bahsedilen davet mektubundan hiç sözedilmez. Ali Fuad Paşa'ya göre, asıl görüşmek isteyen Sovyetler değil kendisidir. Sovyet belgelerine göre ise Ali Fuad Paşa görüşmekten, hasta olduğunu bahane ederek imtina etmiştir.

Olayın üzerinden üç hafta dahi geçmeden, 10 Mayıs 1922 günü Ali Fuad Paşa ve olaya karışan dört Türk diplomatı Moskova'yı terkederler. Ertesi gün Karahan Ankara'ya Aralov adına gönderdiği 11 Mayıs 1922 tarihli notunda özellikle Türk-Sovyet dostluğu üzerinde durarak, "hiç kimsenin, Ali Fuad Paşa'nın bile bu güçlü dostluğu bozmaya muktedir olmadığını" ifade eder. Aralov'dan bu konuyu Mustafa Kemal'e iletmesini ve Ali Fuad Paşa'nın Ankara'ya geri çağrılmasını ısrarla ve önemle isteyen Karahan devamla "Geçtiğimiz yıl Türk ordusu Yunanlıların ilerlemesi sonucu gerileyip Ankara'yı dahi boşaltmayı planladığı bir sırada, Anadolu'ya geçmek niyetinde olan Enver Paşa'yı sırf bu gerçek dostluğu ve dayanışmayı zedelememek için engelledik" diyerek, kendilerinin bu iyi niyetinin karşılıksız kalmaması dileğinde bulunur[7].

İngiliz Belgelerine Göre Moskova'daki Casusluk Olayı

İngiliz Dışişleri Bakanlığı da Moskova'daki casusluk olayını ve Ali Fuad Paşa'nın bilahare Mos-

kova'yı terketmesini yakın bir ilgiyle izler, bu olayla ilgili değerlendirmeler ileri sürerler. Moskova'daki İngiliz ticaret heyeti temsilcisi Bay Hodgson, 1 Mayıs 1922 tarihli raporunda, 21/22 Nisan gecesi cereyan eden olayı özetleyip, ayrıca kendi kaynaklarından öğrenmiş olduğu ek bilgileri de aktarır. Hodgson'un raporuna göre, yakalandığı iddia edilen belgeler Kafkasya'daki Sovyet ordusunun ayrıntılı hareket planları ile Sovyetlerin ülke genelinde uyguladıkları askeri manevralara ilişkin gizli bilgilerden ibarettir[8].

Olayın öyle sıradan bir casusluk vakası olmadığını iddia eden Hodgson, raporunda devamla şunları söylüyor:

"Bu olay Ankara ile Moskova arasında bir süreden beri gelişmekte olan bir karşılıklı güvensizlik ortamının açığa vurmasından ibarettir. Bir zamandan beri Ali Fuad Paşa bu kopmayı bekliyor, ona yönelik hazırlıklar yapıyordu." Hodgson raporunda sözü geçen ön hazırlıklara örnekler de veriyor: "Mesela, elçilik kadrosunda yapılan önemli kısıntılar, elçilikte görevli Rusların Tatarlarla değiştirilmesi ve önceden Ali Fuad Paşa'nın evi için ısmarlanan mobilyaların sonradan geri çevrilmesi..." Bütün bunların geri dönüş hazırlıkları olarak değerlendirilebileceğini söyleyen Hodgson raporunda daha sonra Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin nasıl bu noktaya geldiğini özetliyor:

"İki taraf arasındaki gerginlik ilk önce 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'nın imzalanması sırasında su yüzüne çıktı. Anlaşma görüşmeleri sırasında Ankara Hükümeti, üç bağımsız Trans-Kafkasya cumhuriyeti ile, herbiri ile ayrı ayrı anlaşma imzalamak görüşündeydi. Moskova Hükümeti ise, bu fikri kendi konumunu zayıflatıcı bir tehdit olarak değerlendirip, sözü geçen üç cumhuriyetin Ankara ile tek ve ortak bir anlaşma imzalaması üzerinde ısrar etti. Sovyet Hükümeti bu niyetle Kars'a alelacele Ganetsky adında bir temsilci göndererek, kendisine görüşmelerle ilgili tam yetki verdi[9]."

Hodgson, ikinci olarak Ankara'nın Fransızlarla yaptığı 20 Ekim 1921 tarihli antlaşmanın Sovyet çevrelerinde geniş bir memnuniyetsizlik uyandırdığından sözederek, "Ali Fuad Paşa bunun üzerine Bolşevik basına verdiği 26 Kasım 1921 tarihli bir demeçte Fransızlarla yapılan anlaşmanın Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması'nı zedeleyecek 'tek bir madde bile' taşımadığını söylemek zorunda kalmıştır" demekteydi[10]. Hodgson'a göre Ali Fuad Paşa'nın bu açıklaması buzları eritmeye yeterli olmamış, Sovyet yetkilileri Ankara Hükümeti'nin tavırlarını kuşku ve güvensizlikle izlemeyi sürdürmüşler. Örneğin, Sovyet Dışişleri Komiser vekillerinden Litvinov, aynı yılın Aralık ayı içinde Hodgson'la yaptığı bir görüşmede kendisine Ankara ve Moskova arasında görünüşte varolan yakınlığın aslında pek güçlü olmadığını, tam tersine en ufak bir vesile ile kopmaya hazır olduğunu bildirmiş.

Raporda son olarak Mart 1922'de cereyan eden bir olaydan sözediliyor:

"Sidi Çovad isimli ve Ankara'dan gönderildiği iddia edilen bir şahıs [Sovyet sınırları dahilinde] Bolşevikler tarafından yakalandı. Sözü geçen şahsın üzerinde iddiaya göre Ankara Hükümeti tarafından Enver Paşa'ya yazılan bir mektup elegeçmiş. Bu olay, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Ali Fuad Paşa arasında şiddetli bir tartışmanın patlak vermesine sebep oldu. Bu tartışma sırasında Çiçerin, Trabzon'da [Ocak 1921'de] öldürülen Türk Komünistlerinden [Mustafa Subhi ve arkadaşları] sözederek, Bolşevik Hükümeti'nin Ankara'ya olan güvensizliğini bir kere daha dile getirmiştir[11]."

Bay Hodgson daha sonra 23 Mayıs 1922'de konu ile ilgili ikinci bir rapor göndermiş. Bu raporda Ali Fuad Paşa'nın, Moskova'daki elçilik görevlilerinin önemli bir bölümü ile birlikte, 10 Mayıs'ta Moskova'dan ayrılış gerekçesi olarak Ankara'daki seçimleri öne sürerek iki veya üç ay sonra geri geleceğini belirtmiş. Ancak, İngilizlerin bilahare öğrendiklerine göre, Ali Fuad Paşa Moskova'dan ayrılmadan önce görüştüğü İran elçisine Moskova'ya tekrar dönmeye hiç niyetinin olmadığını söylemiştir[12]. ☆

1 *Dokumenti Vneshnei Politiki SSSR* (Sovyet Dış Politika Belgeleri). Moskova - 1959, cilt. V, s. 737.

2 Cebesoy, A. F. *Moskova Hatıraları*, İstanbul: Vatan Neşriyat, 1955, s. 329-330.

3 *Dokumenti...*, cilt. V, s. 737.

4 *Dokumenti...*, cilt. V, s. 276.

5 *Dokumenti...*, cilt. V, s. 274-275

6 *Moskova Hatıraları*, s. 332.

7 *Dokumenti...*, cilt. V, s. 379.

8 E 4756/ 3873/44/ FO 371/ Political/ Eastern/ Turkey/ Files: 3288-s. 8371-son ve 3873-TO s. 6173/ yeni dosya no: 7946/ sayfa: 197. (İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgeleri, Public Record Office, Kew Gardens-Londra.)

9 Kars Antlaşması, bir anlamda, 16 Mart 1921 *tarihli Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması*'nın çizmiş olduğu genel ortak noktaları tasdik etmesi anlamında pratik olarak varolan duruma bir değişiklik getirmemiştir. Ancak, Mart ile Ekim 1921 arasında özellikle Ermeni-Türk hudud çizgisi üzerinde varolan anlaşmazlığı Ermenilerin aleyhine sona erdirmiştir. Antlaşma görüşmeleri sırasında, heriki taraf da, Türk-Sovyet ilişkilerinde varolan soğukluğun farkında olarak dikkatli ve ölçülü bir tavır takınmışlardır. Sovyet delegasyonunun başkanı S. Ganetski "Entente ülkelerinin yönlendirdiği Yunan kuvvetlerine karşı kahramanca bir mücadele sürdüren Türkiye aslında aynı zamanda Sovyetlerin davasına da katkıda bulunmaktadır" derken, Türk tarafı adına konuşan Kazım Karabekir Paşa da "Ekim Devrimi'nin dünya çapındaki öneminin farkında olan Türkiye, dostluk elini uzattığı Sovyetlerle olan dayanışmasını bu antlaşma ile bir kez daha kanıtlıyor" demiştir. (*Dokumenti...*, cilt. IV, s. 371-374.)

10 Ali Fuad Paşa, Moskova Hatıraları'nda 16-17 Ekim gecesi Stalin'le yaptığı bir görüşmeyi aktarır. Bu görüşmede Stalin sözü Ankara'daki Türk-Fransız görüşmelerine getirir ve Ali Fuad Paşa'dan antlaşmanın gerçek manasını anlatmasını ister. Ali Fuad Paşa bu soruya "Türk-Fransız itilafının hakiki manası, müşterek cephemizde ve davamızda iki kuvvetli düşmandan birisini diğerinden ayırmaktan başka bir şeyle tefsir olunamaz" şeklinde cevap verir. Antlaşmanın Türk-Sovyet ilişkilerini ilgilendirmesi hususunda ise "Fransızların sizinle olan düşmanlıklarına devam ettiklerini biliyoruz. Fakat bizimle size karşı bir hareket yapamıyacaklarını bildikleri için, bize bu hususta hiçbir teklifte bulunmamışlardır" demiştir (*Moskova Hatıraları*, s. 266-267)

11 E 4756/ 3873/ 44,...,s. 179-180.

12 E 5502/ 3873/ 44,...,s. 197.

Mustafa Suphi'nin 1914'te çıkan Nevsal-i Millî' *deki fotoğrafı*

"Mevlevîzade" Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Kırım'dan Bakû'ya Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü

İsmail Gasprinski oğluyla beraber1883'te Bahçesaray'da Arap harfleriyle Kırım Tatarcası ve Rusça olarak ***Tercüman*** *gazetesini yayımlamaya başlamıştı. Gasprinski'nin 1914 Eylülündeki ölümünden birkaç ay önce M. Suphi'yle tanıştığını şu yazıdan öğreniyoruz: Niyaz Subayev, "Mustafa Suphi ve Tercüman Gazetesi,"* ***Yıldız*** *: iki aylık ictimaî siyasî ve edebî-bedîî jurnal-Özbekistan SSR Yazıcıları Birliğinin Organı (10. sene) 1989 No: 4 Temmuz-Ağustos, "Medeniyetimiz Tarihinden" s. 128-29. (Kiril alfabesiyle!)*

*Ben burada, önce bu yazıyı alıntılarla özetleyeceğim. Sonra da, aynı araştırıcının Rusça olarak yazdığı "M. Suphi v Rossii" başlıklı bir başka makalenin (*Voprosi İstorii, *1983, No. 5, s. 173-75) tercümesini sunacağım.*

"1914 senesi baharında Kırım şehirlerine hayretlendirici haber(ler) (y)etip geldi, sonra bu haber hakkında Peterburg, Moskova, Kazan ve Rusya İmperiyasının şehir gazeteleri yazıp başladılar. Yani Sinop bastırığından Kırım'a körkümlü cemaat erbapları, harbîler ve bezirgânlarının bir gruppası kaçıp geldi. Onların arasında İstanbul'daki bir sıra âli okuv (l) yurtlarının profesörü ve hâkimiyete (iktidara!) karşı faaliyet gösteren İfhaın *gazetesinin redaktörü Suphi Bey Mevlevizade vardı."*

"(H)albuki, özünün vatanında siyasî ömür kazanında kaynagan ve Sivastopol'da Rus dilini, memleketin âdetlerini, tertiplerini bilmeyen siyasî muhacir M. Suphi özünü nasıl alıp barmalı idi?" M. Suphi ***Tercüman*** *gazetesini muhacir dostlarıyla beraber ziyaret etmiş. Redaksiyon ve neşriyatın bütün "hâdimleri" toplanmışlar. İsmail Gasprinski Suphi'nin ve yanındakilerin ellerini sıkmış. Fransızca konuşmuşlar. Vaktiyle Turgenyev'in yazmanlığını yapmış olan Gasprinski Suphi'ye Rusça öğrenmesini tavsiye etmiş. Ona ve arkadaşlarına Bahçesaray'ı gezdirmiş. Suphi özellikle bankalara ilgi göstermiş. "Siyasî-iktisadiyatçı olarak Kırımdaki kredi işlerin vaziyetini meraklandı." (Paris'teki mezuniyet tezi tarımsal kredi konusundadır ya!) Hansarayı'na, Müslüman Kabristanına ve Çifıtkale'ye gitmişler.*

"8 Haziranda gazete muhbiri M. Suphi'den interviyu aldı. Onda Suphi, siyasî muhacir arkadaşları hakkında meraklı malûmat bildirdi ve Türkiye'deki vaziyeti tafsilâtlı karakterizledi. Bu siyasî erbaplar, 1908 senesi Küçük(Jön)Türk revolutsiyasından sonra meydana gelen çeşitli partiyalara ve cemiyetlere girerek Küçük-Türk hükûmetinin içki ve dışki siyasetine karşı çıktılar. Onlar revolutsiyayı devam ettirmeğe ve derinleştirmeğe, hem de Türkiye halkının vaziyetini mümkün olduğu kadar yahşileştirmeğe tırış(çalış)tılar.

Suphi memleketin iktisadî ve siyasî vaziyetini tahlil ederek Küçük-Türk revolutsiyasının neticesine nârazılık bildirdi. Onun fikrince, revolutsiyanın elebaşıları, emektarlara, memleketin millî azlığını teşkil edenlere nisbeten düşmanlık pozitsyasını işgal ettiler. Dışki siyasette ise millete karşı pozitsyada durdular, yani yarı-müstemlekecilik vaziyetini daha da fenalaştırdılar."

Ben ***Türkiye'de Sol Akımlar 1908-25*** *kitabımın son basımında (B.II/n.169'da), M. Suphi'nin Bakû'da çıkan bir (ilk ?) yazısına (rivayeten) değinmiş ve künyesini vermiştim: "Türkiye'nin Heyri ve Bütövlüğü,"* ***İkbal,*** *24 Temmuz 1914.* Bu tarihten bir ay kadar önce, Tercü-*

Mustafa Suphi Rusya'da

man muhbiri, M. Suphi'nin arkadaşlarıyla birlikte Kafkas'a gittiğini ve Bakû gazetelerine "bağlanmak" istediğini yazmış (26 İyun). Aslında, Suphi daha Bahçesaray'dayken ***İkbal'le*** *mektuplaşmış. "Mustafa Suphi'nin gayet meraklı makalesi aynı şu İkbal gazetesinde dercolundu. Mesele şunda ki,·Germanya (ile) Rusya'nın arasında cenk başlayınca Türkiye'nin hangi gruppirovka tarafında olabileceği hakkında imperyanın ve Türkiye'nin bazı gazetelerinde canlı müzakere başlangan idi. Azaplı toprağının vatanperveri M. Suphi (için) bu davadan çette (dışta) kalmak asla mümkün değildi. Bunun neticesi olarak, Bakû gazetesinin sayfalarında M. Suphi'nin "Türkiye'nin Maliyesi" serlevhalı büyük (bir) makalesi peyda oldu. Mezkûr makaleden ayrı parçalar Kırım'ın ve Kafkas'ın değerlik bütün gazetelerinde de aydınlatıldı. Meselâ* ***Krımskiy Vestnik Tercüman, Kafkas, Batumskiy Vesti*** *ve* ***Batumskiy Den*** *bunlar cümlesindendir.*

Yukarıda kayd etken gazetelerin dikkatini bu makalenin hangi bir tarafı celbetti acaba? M. Suphi(nin) karakterli sual-cevap usulüyle yazılgan makalede, müellif başlayan cenge nisbeten özünün münasebetini ve Türkiye'nin ondaki rolünü göstere(riyor)- ***İkbal*** *1 Ağustos 1914-. İşte Kırım ve Kafkas gazetelerinin dikkatini makalenin cenge karşı doğruluşu celbetse gerek?*

Böylelikle, M. Suphi'nin Kırım'daki ömrü ve faaliyeti (hakkında) Rus-Türkiy matbuatının alakaları şunu gösterir ki, imperyanın bu çet köşesinde, Rusya'nın ictimaî-siyasî ömrüne koşuluv ile başlana ve bu kısa devir, acaip enternasyonalist Mustafa Suphi'nin ilerideki hayatında mühim rol oynay."

Subayev, 1 Ağustos tarihli İkbal'de çıkan "Türkiye'nin Maliyesi" diye bir makaleden söz ediyor. İkinci bölümdeki Rusça yazısındaysa, aynı tarihli makalenin başlığını "Türkiye'nin Esenliği" (Hayrı?) olarak veriyor. Bu durumda, benim değindiğim makaleyle, onun bahsettiği ayrı olabilir. Tarih farkı ise, Rusya'da o sıra kullanılan eski takvimlerden kaynaklanıyordur.

Mete Tunçay

Türkiye Komünist Partisinin kurucularından, Türk enternasyonalisti Mustafa Suphi Mevlevîzade'nin faaliyetleri birçok kereler araştırmacıların ilgisini çekti[1]. Ancak hayatının bazı sayfaları henüz hâlâ bilinmiyor. Bunlar arasında Mustafa Suphi'nin Fransa'daki tahsili ve Fransız sosyalistleriyle ilişkileri, I. Dünya Savaşı sırasında çarlık Rusya hükûmeti tarafından Türk olması nedeniyle sürüldüğü Ural'daki devrimci faaliyetleri de var. Arşiv belgelerininin ve periyodiklerin yardımıyla Suphi'nin 1914-15 yıllarında Türkiye'den Kırım'a ve Kaluga'ya kaçışından sonraki yaşantısını aydınlatmaya çalışacağız.

Suphi'nin toplumsal faaliyetleri Sorbon'da Sosyal Bilimler Fakültesinde öğrenciyken başladı. Ülkesine döndükten sonra İstanbul'da çeşitli eğitim kurumlarında ders verdi. Millî Meşrutiyetperver adlı grubun yayın organı olan "İfham" (Bildiri) adlı muhalif gazeteyi yayınladı[10]. 1913 yılında Jöntürk Enver paşa hükûmetinin (!-MT) politikasını eleştirmesi üzerine tutuklandı ve az olmayan sayıda mevcut düzen karşıtının da yattığı Türk Bastil'i Sinop kalesine sürüldü. Bu kaledeki mahpusların durumları hakkında bilgiler, Sinop'taki Rus konsolos yardımcısı V. Ciudiçi'nin İstanbul'daki konsolosluğa ve Petersburg'daki dışişleri bakanlığı birinci şubesine gönderdiği raporlarda yer alıyor. Konsolos yardımcısının 15 Haziran 1913 tarihinde (bu ve sonraki tarihler eski usule göre) konsolosluğa, daha sonra 24 Haziranda da Dışişleri bakanlığına bildirdiğine göre, Sadrazam Mahmut Şevket paşa suikastiyle ilgili olduklarından şüphelenilen 600 kişi Sinop'a gönderilmişti ve aralarında lise öğretmeni Suphi de vardı[3]. Konsolos yardımcısı hepsinin muhakemesiz, hükümsüz sürüldüğünü, aralarından 17 kişinin-tanınmış memurlar ve subaylar-şehirde gözetim altında yaşadığını bildiriyordu.

1914 yılının ilkbaharında siyasi sürgünler Sinop'tan kaçtılar. Bazı tutuklular şehirde nispeten daha rahattılar. Onlar da kaçışın gerçekleşmesinde rol aldılar. Rusya'dan gelmiş bir teknenin sahibiyle sözleştikten sonra 24 Mayıs gecesi bir kayıkla denize açıldılar ve onları 29 Mayıs'ta Balaklava'ya çıkaracak olan şalupaya bindiler. 14 kaçak oradan sağsalim Sivastopol'e geçtiler[4]. Birkaç Kırım ve Petersburg gazetesi o zaman bu kaçışın sansasyonel haberini vermişti. Bunlardan (Rusça) "Kırım Habercisi" 30 Mayıs tarihinde "Türk siyasi mülteciler Sivastopol'de" başlıklı haberinde Suphi'nin mücadele arkadaşlarıyla birlikte söz konusu gazetenin yazıişlerini ziyaret ettiğini bildiriyordu. Mustafa Suphi nasıl kaçtıklarını, Türkiye'deki Jöntürk rejimine karşı muhalefetin durumunu ve kendilerinin gelecekteki planlarını anlatmıştı. Petersburg gazetesi "Reç" (Söz) ise aynı gün Sivastopol'den aldığı bilgilere dayanarak kaçaklar hakkında kısa bir haber yayınladı. 31 Mayıs tarihli "Petersburg Kuryesi" ve daha sonra "Kazan" adlı gazetelerde onlar hakkında daha ayrıntılı bilgi verildi.

Kaçanlar Sivastopol makamlarının ilgisini çekti. 29 Mayısta belediye reisi göçmenlerin varışını ve kontrol altında olduklarını polis departmanına bildirdi. Petersburg onların Sivastopol'de kalmalarına ses çıkarmadı, ama devrimci olup olmadıklarını öğrenmek istedi[5]. Sivastopol jandarma idaresi kaçanlar arasında -Türk genelkurmayından subaylar, yüksek memurlar, önemli tüccarlar, iki işçi ve bir öğretmen- muhalif bir gazetenin yöneticisi, Van genel valisinin oğlu olduğunu bildirdi[6]. Kaçaklar polisin göz hapsinde "Kazan" gazetesinin binasına yerleştiler.

Suphi arkadaşlarıyla birlikte yerel gazetelerin yazıişlerini, Bahçesaray'ın gazetesi muhabiriyle yaptığı görüşmede Sinop'ta, büyük bir çoğunluğunu tüccar ve memurların oluşturduğu Türkiye'nin bütün vilayetlerinden gelmiş bir grup siyasî tutuklunun bulunduğunu ifade etti. Onlar, 1908 yılındaki Jöntürk devriminden sonra partiyle toplum arasında ortaya çıkan ayrılıktan önce gelmiş-

lerdi, şimdiyse Jöntürk hükûmetine muhaliftiler, devrimi sürdürmek ve derinleştirmek istiyorlardı, halkın durumunun iyileştirilmesi için mücadele ediyorlardı. Suphi Jöntürk devriminin yarımyamalaklığından duyulan hoşnutsuzluğu anlattı, idareciler emekçilere ve ulusal azınlıklara karşı düşmanca tavır alıyorlardı, dış politikada ise Türkiye'nin yarı sömürge durumunu şiddetlendirecek konumlar alıyorlardı[7].

Sivastopol Jandarma âmirinin raporuna göre, 1914 yılının Temmuz başlarında Suphi Bakû'ye gitti[8]. Kısa süre sonra bir Bakû gazetesi onun "Türkiye'nin Esenliği" başlıklı makalesini yayınladı[9]. Bu makalenin bu gazeteyle, Kırım ve Kafkas gazetelerinde yer aldığı tarih 1 Ağustos, Rusya'nın I. Dünya Savaşına girdiği gündü. Makalede Türk idarecilerinin ülkeyi kayzer Almanya'sının saflarında savaşa sürüklemek niyetinde olduklarından bahsediliyordu. Suphi savaşla ilgili fikirlerini açıklıyor, toplumsal sorunları sıralıyor ve bu sorunlara çözüm bulmaya çalışıyordu. Türkiye'de seferberlik ilânı hususunda ise, Avrupa'daki savaş ve Yunan sorununa zorla bir çözüm bulmak için değil mi diye soruyordu. Sadece Yunan değil Türkiye'nin herhangi bir ciddi sorununun Avrupa devletleri katılmadan çözülemeyeceğini belirtiyordu. Türkiye ne yapmalıydı? Üçlü ittifak tarafına mı geçmeliydi, yoksa Antant tarafına mı? Hayır, diyordu Suphi, savaşan devletlerden herhangi birine katılış sorunu karmaşık hale sokmak sonucunu verebilirdi. Ülkeler savaşı değil, halklarının durumlarını iyileştirmeyi düşünmeliydiler. Türkiye için barış ne kadar devam ederse o kadar iyiydi. Yazar ülkesinin geçen savaşlardan sonra henüz toparlanamadığını yazıyordu. (Türk-İtalyan savaşı 1911-12, Balkan savaşı 1912-13), ülkenin ekonomisi ancak yaraları sarabiliyordu, henüz Fransa'ya olan borç ödenmemişti, bankaların işleri ise henüz düzelmemişti. Türkiye Avrupa savaşına karıştırılmamalıydı. Düşman gruplaşmalara katılışı halkın çıkarlarını zedelerdi. Yazık ki Avrupa devletlerinden hiçbiri Türkiye'nin ayakları üzerinde durması için yardım etmemişlerdi. Ülkenin çıkışı: memleketin selâmeti için tarafsız kalmaktı.

1918 yılında Sovyet yönetiminin barışçı tutumu ve dünya savaşına dair Lenin'in değerlendirmesiyle karşılaştığında, Suphi Türkiye'nin savaşa girmesinin sonuçlarını sınıfsal ve devrimci konum açısından defalarca incelemişti. Makalelerinde Rusya ve Türkiye tarihlerini kıyaslayarak ülkelerin geçmişlerine genel bir bakış atıyor ve ülkesinin bu savaştan Rusya'nın yaptığı gibi devrimle çıkmasını istiyordu.

Türkiye Almanya'nın müttefiki olarak Rusya'yla Kafkaslarda savaşıyordu, pek çok Türk askeri Ruslara esir düşmüştü. Suphi yurttaşlarının durumlarıyla ilgilendi. Batum'a gelişi tesadüfen değildi[10]. Kısa süre sonra yetkili makamların emri üzerine Sarıkamış, Artvin, Tiflis, Suhum, Batum, Nahçıvan, Gagr, Gudaut ve Tuapse'den gelmiş Türk savaş esirleri cepheden uzağa Rusya'nın içlerine gönderildiler. Aynı zamanda Rus yönetimi bütün Türk uyrukların gözaltına alınmalarını kararlaştırdı. Bunlara Suphi ve arkadaşları da dahildi. 22 Ekim 1914 tarihinde 975 savaş esiri Kaluga'ya gönderildi[11]. Suphi'ye ayrı olarak gözetim altında bir vatandaş gibi yaşama imkanı sağlandı. Önce Starıy Torga'da Orlovski hanının bir odasına yerleşti, daha sonra Blagoveşçenskaya caddesinde ayrı bir daireye taşındı.

Kaluga'daki Türk savaş esirleri Moskova-Kiev demiryolu hattının yeniden yapılmasında, çiftliklerde ve Kaluga'da diğer işlerde çalıştılar. 1 Ocak 1915 tarihinde burada 2000'den fazla Türk vardı[12]. Kaluga bölge arşivinde Suphi'nin 29 Kasım 1914 tarihinden 26 Temmuz 1915 tarihine kadar Kaluga valiliğine verdiği dilekçeler duruyor. Suphi bu dilekçelerde İstanbul'daki yüksek öğretim kurumlarında öğretmen olduğunu, ekonomi politik dersleri verdiğini, aynı zamanda da Jöntürk yönetimine muhalif, Türkiye'deki diğer halklara idari özerklik verilmesini isteyen "İfham" adlı gazetenin yöneticisi olduğunu yazıyordu. Daha sonra kendi yaşamından bazı bilgiler veriyor, Sinop'a sürülüşünü ve Batum'da gözaltına alınışını zikrediyordu[13]. Ülkesini bu mahvedici savaşa sürükleyen Jöntürk yönetiminin en önde gelen muhalifi olarak tanımlıyordu kendini ve Kafkas gazetelerinin sayfalarında bu politikaya karşı yazılar yazdığını belirtiyordu. Aynı zamanda da Türkiye'deki toplumsal-siyasal faaliyetlerini gizliyordu. İçinde bulunduğu çetin şartları belirterek kendisine siyasî göçmen olarak bir pasaport verilmesini ve geçim parası sağlanmasını istiyordu.

Kaluga valisi bu isteği polis departmanına gönderdi, aynı zamanda dilekçe sahibinin gerçek durumunu da sordu. 12 Ağustos 1915'te valiye durum bildirildi; Suphi 30 yaşındaydı, bekârdı, aylık kirası 15 ruble olan mobilyalı bir odada kalıyordu ve Fransızca dersi vererek 25 ruble kazanıyordu. Bu nedenle ona yardım parası verilmesi reddedildi, pasaport isteği ise herhalde hiç incelenmemişti[14]. 9 Eylül 1915 tarihinde Kaluga valisi Petersburg'dan Türk vatandaşları ve savaş esirlerinin Ural'a gönderilmesini emreden bir telgraf aldı. Bir hafta sonra Kaluga'dan 741 kişi gönderildi. Aralarında Suphi de vardı. Ural'da Suphi'nin fikirleri devrimci Marxizme doğru yönelmeye başlamıştı. Savaş esiri vasıfsız işçilerle birlikte çalışırken devrimci harekete katıldı, Rusça öğrendi, Ural Bolşevikleriyle temas kurdu, savaş esirleri arasında devrimci propaganda yaptı, 1915 yılı içinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi saflarına katıldı[16]. Ural'da, Petrograd'daki silâhlı isyanın zafere ulaştığını ve geçici hükûmetin devrildiğini öğrendi.

Suphi'nin Türkiye'nin kaderi ve onu savaşa sürükleyen sebepler konularındaki düşünceleri 1918 yılında Sovyet Rusya'daki Türk enternasyonalistlerinin Moskova'da Halk Komitesi yardımıyla çıkardıkları "Yeni Dünya" adlı gazetede makaleler halinde yayınlandı. Kendi başına Moskova, Kazan, Kırım ve Taşkent'te partinin farklı görevlerini başarıyla yerine getirdi, Ukrayna'daki muhaliflerle mücadele etti. "Yeni Dünya" Sovyet yönetiminin belgelerini Türkçeye çevirerek yayınladı, Jöntürklerin Brest'teki barış görüşmelerinde Kafkasların bir kısmının verilmesini talep eden istilâcı plânlarını ifşa

etti. Emperyalist müdahale ve iç savaş yıllarında Suphi diğer enternasyonalistlerle birlikte Sovyet iktidarını savundu. Birinci Komintern kongresinin delegelerinden biriydi, 1920 Eylülünde Bakü'de Türkiye Komünist Partisinin birinci kongresini örgütleyenlerden biriydi, bu kongrede parti başkanlığına seçildi.

1921 yılının başında Suphi ülkesine döndü, ama mücadele arkadaşlarıyla birlikte jandarmalar tarafından yakalandı, bıçaklandı ve Trabzon açıklarında denizde boğuldu. Hayatı böyle trajik bir biçimde sona erdi. ★

N.A. Subayev

Türkçesi: Mehmet Fehmi İmre

[1] (Son üç kaynak dışında tümü Rusçadır.) D. Nafigov-*Merkez Müslüman* Komiserliğinin Faaliyetleri-*Sovyet Doğubilimleri*, 1958, No:5; aynı yazar, *Mullanur Vahitov*, Kazan, 1960; E. Ludşuveit, 1918 yazında Türk sosyalistlerin Moskova'daki konferansı. *Doğubilimleri Dergisi*, cilt II, Erivan 1966; N. Subayev, F. Hamidullin, "1918-19 yıllarında Mustafa Suphi Tataristan'da" *Asya ve Afrika Halkları* 1969, No: 2 ; E. Patlacan, "Mustafa Suphi'nin biyografisinden" *Bugünkü Asya ve Afrika*, 1970, No: 11 ; R. Hayretdinov, Türk Enternasyonalistleri, Kazan, 1972 ; N.A. Subayev, "Tarihi" bir kaynak olarak Türk enternasyonalistlerinin yayın organı "Yeni Dünya" (1918-1919)," *Asya ve Afrika Halkları*, 1975 No:2 ; V.A. Vodnyov, " Mustafa Suphi'nin siyasî faaliyetlerinin başlangıcı," *Asya ve Afrika Halkları*, 1982, No: 5 ; A. Akıncı, "Öldürülmelerininin 47. yıldönümü münasebetiyle Mustafa Suphi'leri anıyoruz" *Yeni Çağ*, 1968, No: 1 (43) ; Mete Tunçay, *Türkiye'de sol akımlar (1908-1925)* Ankara 1967; *Ölümsüz savaşçı Mustafa Suphi*, İstanbul 1978, vs.

[2] Yu. Rozaliyev, *İnanmış Enternasyonalist. Hayat, Yaşanan kavga*, Moskova 1964, sayfa 510

[3] Rus dış politika arşivi.

[4] SSCB Merkez arşivi, 1914 yılı.

[5] Aynı kaynak.

[6] Aynı kaynak.

[7] *Tercüman*, Bahçesaray. 8 Haziran 1914

[8] SSCB Merkez arşivi, 1914 yılı.

[9] *İkbal*, Bakü 1 Ağustos 1914.

[10] *Batum Habercisi*, 4 Ekim 1914, bu sayıda gazetecilerin Suphi'yle Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgili yaptıkları görüşme yer alıyor.

[11] Kaluga bölge devlet arşivi.

[12] Aynı kaynak.

[13] Aynı kaynak.

[14] Aynı kaynak.

[15] Aynı kaynak.

[16] R. Hayretdinov.

Punch

UYGUR KOCABAŞOĞLU

Anglo-Saxon dünyasının bir buçuk asırlık ünlü mizah dergisi *Punch* da tarihe karışmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor. Bir zamanlar politikacıların korkulu rüyası olan, son zamanlarda ise dişçi bekleme salonlarının vazgeçilmez refakatçisi durumuna düşen *Punch*, bu günlerde İngilizleri bile güldürmenin güçleşmesinden olsa gerek, yeni bir Sahib! bulunamazsa kapanacak. Nedeni: satışlarının 30.000'e düşmesi sonucu 1991 yılında bir milyon Sterlin kadar zarar etmesi.

İlk sayısı 17 Temmuz 1841 tarihinde yayınlanan bu ünlü mizah dergisi, o günden bu güne yayınını aralıksız sürdürmüştü. Charles Dickens'ın pislik ve kötülüklerle dolu karanlık dünyasına gözünü açan *Punch*, Paris'in ünlü *Charivari* adlı mizah dergisinin İngiltere'deki benzeri olma iddiasıyla yayın hayatına başlamış ve bu nedenle de kendisine *The London Charivari* adını seçmişti.

Punch'ın içine doğduğu gazetecilik ortamı ya çok ciddi, ağırbaşlı, burnundan kıl aldırmaz; ya da yarı pornografik, kişi ve kurumlarla uğraşmayı iş edinmiş, isterik bir gazete ve dergicilik ortamıydı. *Punch* böyle bir ortama "ezilenlerin sesi" olarak girdi ve kısa bir sürede büyük bir kabul gördü.

Derginin yazı ve çizgileri, tüm çalışanlarının katıldığı yemekli, içkili toplantılarda saptanırdı. Bu toplantılara zaman zaman Garibaldi ya da Mark Twain gibi ünlülerin katıldığı da olurdu. Dergi, 1850'lerin sonunda "radikalizm"i bıraktı ve izleyen yirmi yılda "saygın" bir dergi olma kimliğini kazandı.

Dönem dönem değişik kimlikler edinen *Punch*, 1880'lerde, "beyefendiler ve âlimler"in dergisiydi. Yirminci yüzyılın başında "kibar hoşluklar"ın dergisi oldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında "ortodoks" bir çizgi izledi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise tirajı 175.000 gibi rekor bir düzeye yükselmişti.

1950'lere kadar İngiliz basınında "çığır açıcı" bir misyon üstlenen dergi, zamanla diğer gazete ve dergilerin artan bir şekilde kendisini taklit etmeleri, radyo-televizyonun rekabeti, yeni kuşakların mizah anlayışının değişmesi vb. nedenlerle o eski "biricik olma" özelliğini yitirdi. Özellikle son yıllarda, daha çok genç kuşaklara yönelen ve çağa uygun (!) bir espri anlayışını sergileyen *Viz*, *Private Eye* vs. gibi kendi türünden dergilerle de rekabet edemez hale geldi. Son olarak 1988'de yeni bir hamle girişiminde bulunduysa da zarar eder hale düşmekten kurtulamadı. Dergi'de 30 yıldan fazla çalışmış bir çizerin, Michael Heath'in kelimeleriyle, *"Punch*'da yayınlanan birşey, otomatik olarak komik olmaktan çıkmıştı" artık.

Punch'ın XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başı sayılarınının önde gelen malzemelerinden birisi de Türkiye idi. Mısır Meselesi'nin, Kırım Savaşı'nın, Berlin Kongresi'nin, Meşrutiyet'in ilânının, Jön Türk Devrimi'nin uluslararası siyasal aktüaliteyi oluşturduğu bu yıllarda, Türkiye ile ilgili bir yazı ya da karikatürün yer almadığı bir sayı bulmak hemen hemen güçtür. Örneğin yalnızca Temmuz-Aralık 1908 dönemini kapsayan bir ciltte, altısı kapak sayfası olmak üzere, bir düzineden fazla yazı ya da karikatürün yer aldığı görülür.

1908-1909 yıllarına ait iki ciltte yer alan yazı ve çizgilerden bazı örnekleri *Tarih ve Toplum* okurlarının dikkatine sunuyoruz.

Independent, 25 Mart 1992; R.G.G. Price, *A History of Punch*, London, Collins, 1957.

Tarih meraklıları " 31 Mart Hadisesi"nin popüler ya da bilimsel değişik öykülerini okumuşlardır. Bunlara bir de ***Punch****'ın öyküsünü katmak yararlı olabilir. Kimbilir belki de "31 Mart Hadisesi"* ***Punch****'ın anlattığı gibi gelişmiştir!*

Yakın Doğu Günlüğü

(İyi haber alan özel ve kendi basın kaynaklarımızdan elde edilen izlenimlerin kısa bir özetidir.)

12 Nisan- Türkiye açısından Balkan sorunu pratikte çözülmüştür. Geçen Temmuz devrimiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin şayân-ı takdir vekârı ve ortaya koyduğu zabt-ü rapt genel takdir konusudur.Türkiye'nin yeni hayata kavuşması süreci içinde hemen hemen hiç kan dökülmemiştir ve dökülecek de değildir.

13 Nisan- İrtica birliklerinin, softaların, hocaların, kocaların vb. bir hayli kan dökülmesine yol açan isyanı. İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidardan düşmüştür. Hükümet dağıtılmıştır.

14 Nisan- Abdülhamid isyancılara şükranlarını sunmuş ve yeni bir hükümet kurmuştur. Kendi durumu her zamankinden daha güçlüdür. Nerde şimdi sizin Jön Türkler?

15 Nisan- Sizin Jön Türkler Selanik'te isyancılara karşı isyan düzenlemektedirler.

16 Nisan- Jön Türkler İstanbul üzerine yürürler. Oraya varmaları üç hafta alacaktır. Abdül kendinden emindir.

17 Nisan- Jön Türkler'in öncü birlikleri İstanbul kapılarındadır. Şehirde tam anlamıyla asayiş berkemaldir.

18 Nisan- Jön Türkler'in asıl kuvvetleri, bir Alman haritası kullanarak Avrupa'nın Tatlı Suları'na ulaşır, susuzluklarını giderirler.

19 Nisan- Jön Türkler İstanbul'u kuşatırlar.

20 Nisan- Mürteciler teslim olmaya hazırlanırlar. Abdül herşeye hazırdır.

Vaktinden evvel olgunlaşmış Bulgaristan Dövüş Horozu- "Şimdi benim için tam fırsat, henüz hassas ve gençken." Çift Başlı Kartal- "Bu işten her halde ben de birşeyler koparmalıyım."

21 Nisan- Kuşatanlarla kuşatılanlar arasında tam bir anlayış egemendir. Harbiye Nazırı, dışardaki orduya, lokum da dahil, azık gönderir. Anayasaya sadakatından şüphe edilen Donanma, manevra yapmak üzere, Sir Douglas Gamble Komutasında Ege'ye açılmaya hazırdır.

22 Nisan- Donanma, Sir Douglas Gamble'ı almadan belirsiz bir istikamete hareket eder. Ulusal Meclis büyük bir çoğunlukla "kahrolası Abdül"ü hallеder. Abdül'ün yatına cephane yüklenir. Kan dökülmeyecektir. Yalnızca mürtecilerin liderleri lâyık oldukları cezaya çarptırılacaklardır.

Koruyucu Benzeşme
Bukalemun Abdül (Jön Türk halısı üstünde) "Her nasılsa çevremin rengine girmeyi becerebileceğimi düşünüyordum ama bu hürriyet motiflerinin bana biraz fazla gelip gelmeyeceğinden hiç de emin değilim."

Tavşanla Dostluğu Sürdürürken
Almanya Kayzeri (Tavşana) - "Sevgili eski dost, seni avladığımı sanma. Sadece kendini yalnız hissetmesin diye şurda arkadaşımın yanında koşuyorum."

THE THRONE PERILOUS.

Tehlikeli Saltanat

THE SALT-WATER CURE.

Tuzlu Su Tedavisi
İran Şahı - "Gir Abdül, görünüşü kurtarmak için olsa da gir. Beğenmezsen her zaman geri çıkabilirsin."
Avrupa'nın Hasta Adamı - "Evet, biliyorum. Ama insan öyle ıslanır ki!"

THE ADOPTED FATHER.

Üvey Baba
Abdülhamid - "Ah, bu hale düşeceğimi bir yıl önce birisi bana söyleseydi."
(Yeni Türk Parlamentosu 17 Aralık'ta toplandı.)

ABDUL THE SPONTANEOUS.

Abdül Kendinden Menkul
Genç Türkiye - "Sanırım benim kâsem?"
Sultan - "Tamamen haklısın. Sadece senin adına mukayyet oluyorum

Daha Sonra- Anayasaya sadakati artık kabul edilen Donanma olduğu yerde kalır.

23 Nisan- "Mukaddes Abdül" eksilmiş iktidarıyla tahtında kalacaktır. Kan dökülmeyecektir. Müslüman Türkler hiçbir zaman birbirlerine silâh çekmezler.

Beş Dakika Sonra- Mürtecilerin kışlaları kanlı bir bombardımana tutulur. Abdül Alman muhafız gemisine sığınır.

24 Nisan- Kışlalar teslim olur. Abdül Yıldız Köşkü'nde tutukludur. Ateş altında çok sakin ve kendine hakimdir ama şafakla idam edilecektir.

25 Nisan- Yıldız, Abdül ve gerektiğinde onu söndürecek birkaç itfaiyeci dışında boştur. Abdül çok sinirlidir ve Peygamberin Yeşil Hırkasını giymeyi sürdürmektedir.

Daha Sonra- Abdül'ün muhafızlarından altı bin kadarının Yıldız'da saklandığı ortaya çıkar. Kaçarlar ve derhal yakalanarak iplerle birbirlerine bağlanırlar. Gün doğarken Boğaz'a atılacaklardır.

26 Nisan- On bin kadar mürtecinin idamından öte kan dökülmeyecektir.

27 Nisan- Hilâfetin sonu. Askeri bir diktatör atanacaktır. Abdül şafakla idam edilecektir.

Sonra- Abdül halledilecektir ama hayatı bağışlanmak suretiyle cezalandırılacaktır. Reşad Efendi 101 pare top atışıyla tahta çıkarılır. İstanbul ve çevresinde asayiş tam anlamıyla berkemaldir. Herkes herkesten sonuna kadar hoşnuttur.

Daha Sonra- Yeni Sultan bir İngiliz gazetecisine özellikle İngiltere'yi ne kadar çok sevdiğini söyler. Yeni Sultan bir Alman gazetecisine özellikle Almanya'yı ne kadar sevdiğini söyler.

Daha da Sonra- Abdül komşu Asya kıtasına sürgün edilecektir.

Daha Daha Sonra- Abdül kıta değiştirmeyecektir ama bitişik sarayda istirahate çekilecektir. Haremi kendisinden önce oraya hareket etmiştir.

En Sonra- Abdül, refakatinde hareminden onbir hanımla birlikte bu sabaha karşı saat birde motor ve özel bir trenle Selânik'e hareket edecektir. Mr. William Watson yeni Sadrazam'a cesaret verici bir mektup gönderir.

28 Nisan- Haremden yalnızca sekiz hanım Abdül'e refaket eder. Diğer üçü elde olmayan nedenlerle gecikmiştir. Abdül'ün son sözleri şunlar olmuştur:

"İlle sekiz isterim
Hemencecik beklerim"

29 Nisan- Sabık Sultan'ın hayatının geri kalan günlerini Selanik'te huzur içinde geçirmesi sağlanacaktır.

30 Nisan- Sabık Sultan, idam talebiyle, şafakta yargılanacaktır.

Punch, 5 Mayıs 1909, s. 312-313

Nazik Soruşturma
Türkiye'nin Sultanı (Almanya'nın Kayzerine) - "Anayasalanmış birer hükümdar olarak konuşmak gerekirse, senin Genç Alman Partisi ne alemde?"

İlk Odev
Avrupa (Yeni Sultan a) - "Siz de Jön Türk olduğunuza göre Efendim, eski yöntemleri bütün bütün temizleyeceğinize güveniyorum.

"Millî Cereyanlar"

ZEKİ ARIKAN

Anadolu gazetesinin Mütareke'deki başlığı

Biz Panislamizm yapmadık. Belki "yapıyoruz, yapacağız" dedik. Düşmanlar da "yaptırmamak için bir an evvel öldürelim" dediler. Panturanizm yapmadık! "Yaparız, yapıyoruz dedik, yapacağız dedik" ve yine "öldürelim" dediler! Bütün dâva bundan ibarettir.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM, 1 Aralık 1921.

İzmir'de çıkan *Anadolu*[1] gazetesinin 20 Ağustos 1334 (1918) tarihli sayısının başmakalesi, "Millî Cereyanlar" başlığını taşımaktadır. Altında Kâzım Nami (1876-1967) imzası bulunan bu yazı, her bakımdan büyük bir değer taşımaktadır. Çünkü makale, I. Dünya Savaşı'nın son aylarında kaleme alınmıştır. Bu nedenle yazının içeriğini oluşturan *Turancılık* akımına yeni bir açıklama getirmektedir. Öte yandan bu makalenin yazarı Kâzım Nami (Duru), 1906 yılının Eylül ayında Selanik'te kurulan ve ertesi yıl *İttihat ve Terakki* adını alacak olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin kurucuları arasındadır ve söz konusu kuruluşun Heyet-i Âliyesi (sonradan Merkez-i Umumi)'nin ilk on üyesi içinde yer almaktadır[2]. Bu bakımdan yazının, İttihat ve Terakki kadroları içinde yazar ve eğitimci olarak oldukça önemli görevler üstlenmiş biri tarafından kaleme alınmış olması da dikkati çekmektedir ve ayrıca üzerinde durulması gerekir[3]. Yazının savaşın sonlarına doğru daha doğrusu yenilginin az çok kesinleştiği bir sırada çıkmış olması da onun önemini artırmakta ve Turancılık sorunsalının bir İttihatçı tarafından nasıl irdelendiğine, nasıl çözümlendiğine ışık tutmaktadır. Bildiğim kadarıyla bu yazının araştırıcıların dikkatini çekmemiş olması, onun bir İzmir gazetesinin sayfaları arasında unutulmuş olmasından kaynaklanmaktadır[4]. Bu yazının bütününün gözden geçirilmesinden anlaşılacağı gibi makalenin özü, Turancılık akımının çıkışı, gelişmesi ve sonuç olarak nasıl algılanması gerektiği noktalarında toplanmaktadır. Bu bağlamda yazının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmak için kısa bir açıklama yapmayı gerekli görüyoruz.

Türkçülük akımı XIX. yüzyılda bir fikir hareketi olarak gelişti ve Türk dili, Türk tarihi üzerinde Avrupa'da yapılan incelemeler de bu akımın gelişmesine önemli bir katkıda bulundu. XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarında Türkiye'de yapılan dil ve tarih çalışmalarıyla bu akım biraz daha güçlendi. Türkçülük akımının siyasal bir içerik kazanması başka bir deyimle Türkiye dışında bütün Türkçe konuşan halkların tek bir çatı altında toplanması amacına yönelik bir nitelik kazanması Yusuf Akçura'nın ünlü *Üç Tarz-ı Siyaset* başlıklı eserinin 1904 yılında Mısır'da yayınlamasıyla gündeme geldi[5]. Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset'te Osmanlılık ve İslamcılık akımlarının bir çözümlemesini yaptıktan sonra Türkçülük akımı üzerinde durur. Bu bölümü "Tevhid-i Etrak" oluşturmakta ve Akçura, "ırk üzerine müstenid bir Türk siyasî milliyeti" vücuda getirmenin yepyeni bir fikir olduğu üzerinde durmaktadır[6]. Yusuf Akçura, daha sonra 1928 yılında yaptığı bir değerlendirmede, Üç Tarz-ı Siyasetle ilgili görüşlerini şöyle açıklamaktadır: "Bugünkü düşünceme göre, bu makalede mühim bir tahlil noksanı vardır: "Türklük Siyaseti" ile "Tevhid-i Etrak", "İslam Siyaseti" ile "Tevhid veya İttihad-ı İslam" birbirine karıştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin dahilen "Türklük" veya "İslam" siyaseti takip etmesi, haricen "Pan Türkist" veya "Panislamist" olmasını mutlaka icap ettirmez. Ve bu tahlil de yapılabilmiş olsaydı, 1908'den bugüne değin vaki olan hadisat daha çok sarih görülmüş ve ifade edilmiş olurdu"[7]. Her ne olursa olsun Üç Tarz-ı Siyaset, Türkçülük hareketine ait programın gelişmesine önemli bir katkıda bulundu[8].

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği sırada "İttihad-ı anasır" politikası, İmparatorluğun kurtuluşu için tek çözüm yolu olarak görülüyor, ancak bu arada İslamcılık[9] ve Türk-

çülük akımları da sürgün vermiş bulunuyordu. Nitekim Meşrutiyet'in ilanından sonra çok geçmeden 24 Aralık 1908'de kurulan *Türk Derneği*, bütün Türk kavimlerinin "mazi ve haldeki âsar, ef'al, ahval"ini öğrenmek ve öğretmek programı ile ortaya çıkmıştı. Bunu *Turan Neşr-i Maarif Cemiyeti* (1911), *Türk Ocakları*(1912) gibi dernekler izledi. Türkçenin sadeleşmesi yolunda önemli adımlar atıldığı gibi Türk kavimlerinin tarihsel, sosyal ve kültürel gelişmelerine ışık tutan bilimsel araştırmalar yapıldı. Ancak ne var ki Türkçülük akımı Turancılığa doğru kaymaya başlamakta gecikmedi. Özellikle Balkan Savaşıyla birlikte Selanik ve Rumeli'nin elden çıkmasından sonra Türklerin yüzü "Turan"a çevrildi[10].

Türkçülük akımın önderlerinden Ziya Gökalp[11] daha Balkan Savaşı'ndan önce Selanik'te Beyaz Kule'de 4 Şubat 1326 (17 Şubat 1910) tarihinde ünlü Turan manzumesini yazmıştı[12]. Gökalp bu şiirinde Turan'ın sınırlarını belirlememiş, onu bir *mefkûre* olarak ortaya atmış, daha sonra yaptığı açıklamalarda Turan'ın "Münhasıran Türkleri ihtiva eden" toplumsal bir isim olduğunu belirtmiş[13] ve "Bütün Türklerin mazide ve belki de istikbalde bir şeniyet olan büyük vatanı"[14] diye tanımlamıştır[15]. Profesör Niyazi Berkes, bilinenin ya da oldukça yaygınlaşmış bir kanının tersine, Turan fikrinin "peygamberi" olarak görünen Ziya Gökalp'in bu konuyu derinlemesine irdelemediğini ve Turancılıkla ilgili birkaç yazısının dışında bunun üzerinde fazla ayrıntıya girmediğine dikkati çekmektedir[16].

Her ne olursa olsun Turancılık akımının bir dönemin modası haline geldiğini de belirtmek gerekir. Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*[17] başlığını taşıyan anılarında, Turan hayallerinin bir dönemin gençliğini nasıl etkilediğini oldukça canlı ve çarpıcı bir dille anlatmaktadır. Hattâ o zaman okulundan koparılarak bir iki aylık eğitimle yedeksubay olarak orduya gönderilen çocuk denecek yaştaki gençlerin marşı, İhtiyat Zabitleri Marşı:

İhtiyat zabitleri! Yol göründü kalkın

Gidiyoruz işte, Turan bizi bekliyor.

Dizeleriyle başlıyordu. Halide Edip (Adıvar)'in Turancılıkla Türkçülüğü birleştiren Ünlü *Yeni Turan* romanı 1912(1328) tarihinde yayınlanmış[18], bunu daha başka edebi ürünler izlemiştir.

I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Enver Paşa'nın son bir çabayla derlediği ve amcası Halil Paşa (Kut)'nın emrine verdiği *Kafkas İslam Ordusu* hızla ilerleyerek 15 Eylül 1918'de Baku'ya girdi. Bu durum, Osmanlı Devleti'nin savaştaki "müttefiki" Almanya tarafından bile hoş karşılanmamıştı. Öyle ki Enver Paşa, görevinden çekilmek isteyecek kadar Alman baskısından bunalmıştı. Osmanlılar, Baku'daki depolarda yüzlerce milyon değerinde petrol ve mazot bulmuşlardı. Rahmetli Tarık Zafer hocanın deyimiyle imparatorluk ölümün eşiğinde bir hayat iksirine kavuşmuştu[19]. Halil Paşa, başkumandanlığa yazdığı bir yazıda "Tanrının lütfu olarak elde ettiğimiz bu kaynak bütün mali sıkıntımızı karşılayacak mahiyettedir"[20]. diyordu. Fakat bir süre sonra imzalanacak Mondros mütarekesiyle dönüşü olmayan bir yola giriliyordu.

Bu çerçeveyi çizdikten sonra yeniden Kâzım Nami'nin sözünü ettiğimiz yazısına dönersek diyebiliriz ki burada Turancılık siyasal bir ideoloji olarak değil, kültürel bir kavram olarak ele alınmaktadır[21]. Çünkü Kâzım Nami'ye göre, "Turan denilen mevud ülke hariçte mevcut bir ülke değildir". Bu ülkünün, Macaristan'la Finlandiya ile ilgisi yoktur. Dinsel ve siyasal bir akım da değildir. Ancak güzideler (seçkinler, aydınlar) Turan'ın tam bir açıklamasını yapamamış bu yüzden söz konusu ideolojik kavram yanlış anlaşılarak şuraya buraya çekilmiştir. Oysa ulusal vicdanlarda yaşayan gerçekler bilimsel yöntemlerle bilinçli hale getiriliyor, böylece "mefkûre" yürüyor[22].

Şimdi bu yazının bütününü gözden geçirelim.

Milli Cereyanlar

Anadolu, 20 Ağustos 1334 (1918), sayı 2054.

Turan ve Turancılık.. Öyle zannediyorum ki bu iki kelime yanlış telakkilere uğramış zavallı kelimelerdir. Türkçülük cereyanı meydana çıktığı vakit, evvela tuhaf bir kayıtsızlıkla karşılanmıştı; fakat gençlik yavaş yavaş bu cereyanın sezdirdiği büyük mefkûre önünde payansız bir heyecan hissetmeğe başladı. Tabii ilk Meşrutiyet nasıl bütün Osmanlıları bir cemaat halinde telâkki ettiren yanlış bir heyecan doğurduysa Türkçülük de buna benzer, hududu muayyen olmayan müphem bir mefkûre halinde şiddetli bir heyecan doğurdu. "Türk Yurdu" sehifelerinde Abdullah Tukayef'in said (؟) سوتجه‌ريه Tatarca şiirleri göründü. Lisanı sadeleştireceğiz diye eski Türkçe mübhemelerinden kelimeler alınmağa başladı. "Saygımızı sunarız" gibi bugünkü canlı Türkçe ile hiçbir alakası olmayan tabirler meydan aldı.

O vakit "Turan" kelimesi millî mefkûreyi hudutsuz bir müphemiyet içinde parlatıyordu. İstanbul'a 'Akkurum" deniyordu. Bu cereyan ilmî miydi? Siyasî miydi? Anlaşılmıyordu. Bilinemeyen, ince elenip sık dokunmayan tarihinden istifade etmeğe çalışılıyor, Turan büyüdükçe büyüyordu.

Yalnız İslam olan Türk ülkeleri değil, hattâ Macaristan Finlandiya gibi Garp Medeniyeti'ne giderek harslarını Hıristiyanlığa uydurmuş bizimle dinî ve hattâ lisanî hars itibariyle büsbütün ayrılmış olan ırkdaş ülkeleri de Turan mefhumu dahiline giriyordu.

Hemen hemen yedi sekiz gün (?ZA) evvel Ziya Gökalp Bey:

"Vatan ne Türkiyedir, Türklere ne Türkistan;

Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan!"

Demişti. Acaba Turan'dan murat şu İranlıların "Turan-ı Zemin" dedikleri, Orta Asya'daki dağlar ve göllerle mahdut yerler miydi? Turan! Turan! diye bizi oralara mı götürmek istiyorlardı. Zavallı anayurdumuz Anadolu ne olacaktı? Bu yeşil yurt bugün bin türlü felaketler, musibetler altında her rahattan, her şeyden mahrum inlerken Orta Asya'nın Turanı'na gitmek ne demekti? Bu Türkçüler, Turancılar çıldırmışlar mıydı?

Yüksek bir mefkûre imanının ateşlerine muhtaç olan gençlik, âlicenap, hissî, bu "Turan" yoluna atılıyordu. Ötede her mukaddes duygu ile istihza eden bilgiçler alayı Turancıları, haksız ve hain didiklemekten zevk alıyorlar, iste-

meyerek mefkûreci gençleri daha yangın bir halde "Turan" ateşine saldırtıyorlardı.

Halbuki "Turan" denilen o mevud ülke "hariçte mevcut bir ülke" değildi. "Turan" Türklerin vicdanında yaşayan o manevi ülkeydi ki "tersimî mefkûre, siyasî hayal " idi. Adeta "Turan", "Türk harsı" idi. Bu mefkûrenin Macaristan'la Finlandiya ile alakası yoktu; hattâ bizim harsımızı temsil etmek istemeyen, etmeyen din ve lisandaşlarımızla bile alakası yoktu.

Turancılık dinî olmadığı gibi, siyasî de değildi; harsî idi. Turancılık, ister esir, ister hür, bütün Türkler için harsta birlikti.

Harsı madem ki Türk dünyasının güzideleri temsil edeceklerdi Turancılık da onlar tarafından izah edilmek lazımgeliyordu.

Bugün "Turan" kelimesi kaldı: yerini Türkçülük aldı, son zamanlarda bir de "Türkiyecilik" çıktı. Dünkü Turan harsî bir mânada alındıkça ölmeyecek bir kelime idi, ben eminim ki o, Türk gençliğinin vicdanında yine yaşıyor. Türkçülük ile Türkiyecilik hars kelimesinin tamamiyle anlaşılmamış olmasından ileri gelen bir ihtilaf neticedir, zannındayım. Türkçüler, harscıdır, harsta siyaset dahil değildir. Halbuki Türkiyeciler biraz siyasî düşünüyorlar.

Ne olursa olsun, bu iki cereyan birbirine münafi değildir. Hars olmayınca siyaset olamaz ve siyaset harsı takip eder.

Fikirleri ahlaka saptırmamak için kelimeler üzerinde oynamamak lazımdır. Halbuki çoğumuz, bir kelimenin bizde ilk husule getirdiği intibalara kapılarak ya tedkiksiz bir heyecana tutuluruz ya pire için yorgan yakarcasına, bir kelime için yüksek ve mukaddes bir mefkûreye aleyhdar oluyoruz. Artık zaman ilmî düşüncelere hizmet veriyor; mütefekkir geçinenler "Nasıl bu taze maarifle eskiler alayım?" diyerek içtimaiyatın bulduğu hakikatlar önünde eski bilgileriyle iktifa edenlerin itirazlarına aldırmıyor.

Zaten yürüyen fikir ve mefkûredir. Bakınız, dünkü Türkçülük cereyanı ile bugünkü arasında ne kadar tekâsül bir fark var. Ferdler yorulur, durur, ve ölür; fakat fikirler, yürür ve ölemez. Şimdiki harsî cereyanı, dikkatle imanla takip etmeli. Duyan ve anlayan bir ruh kendini göstermeğe başladı. Hars yürürken, eski makinenin çarklarında husule gelen kırıklar, sakatlar bizi meyus etmemeli.

Millî vicdanda yaşayan hakikatlar, ilmî usullerle şuurlu hale getiriliyor, bu en ümit verici bir şeydir. Yine tekrar edeyim: Mefkûre yürüyor. ☆

Kâzım Nami

1 Bu gazete İzmir'de ittihat ve Terakki'nin yayın organı olan *İttihad'ın* devamı olarak çıkmıştır. Sahibi Haydar Rüştü (Öktem) idi. Anadolu ve bunun akşam postası olan *Duygu* mütarekede ulusal çıkarların savunulmasında büyük bir rol oynamış, işgalden bir hafta önce her ikisi de sansür tarafından süresiz olarak kapatılmıştır. Bir süre sonra Antalya'da çıkmaya başlayan *Anadolu* kurtuluştan sonra yeniden İzmir'e taşındı. Bu konuda bk. Haydar Rüştü Öktem, Mütareke ve İşgal Anıları (yay. Z. Arıkan), Ankara, 1991.

2 Kâzım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul, 1957, 27; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler, III, İttihat ve Terakki, Bir çağın, Bir Kuşağın Bir Partinin Tarihi, İstanbul, 1989, 15.

3 Kâzım Nami, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından kısa bir süre sonra Ankara'ya giderek (31 Mayıs 1920) yeni yönetimin kadroları içinde yer aldı ve Cumhuriyet döneminde önemli görevlerde bulundu. Bk. Kâzım Nami Duru, Cumhuriyet Devri Hatıralarım, Ankara, 1958. İttihatçıların Millî Mücadele'deki rol ve işlevi için bk. E.J. Zürcher, Millî Mücadele'de İttihatçılık (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul,1987.

4 Bu yazının doğrudan doğruya *Anadolu* için mi yazıldığı yoksa bir başka yerden alıntı mı olduğu konusunda bir açıklık yoktur. Kaldı ki yazının *Anadolu*'dan önce bir başka yerde yayınlanmış olması onun önemini azaltmaz. Şunu da ekleyelim ki mütarekede İzmir'de İttihat ve *Terakki*'nin eski kâtib-i mesulü Mahmut Celâl (Bayar) tarafından çıkarılan *Halka Doğru* dergisinde Kâzım Nami eğitsel nitelikte yazılar yazıyordu. Başka bir deyimle İzmir'le yakın iletişim içinde bulunuyordu.

5 1904 Mayıs ve Haziran aylarında Kahire'de *Türk* gazetesinde yayınlanan Üç Tarz-ı Siyaset, Mısır'da (1907) ve İstanbul'da (1327/1911) basılmıştır. Bu kitap, Yusuf Akçura'nın yaşamı ve Üç Tarz-ı Siyaset'le ilgili bir değerlendirmeyle birlikte Enver Ziya Karal tarafından yeniden yayınlanmıştır (Ankara, 1976).

6 Krş. François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri. Yusuf Akçura (1876-1935), Çev. Alev Er. Ankara, 1986, 39-45; "Üç Tarz-ı Siyaset üzerine Panel", Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, *Ölümünün Ellinci Yılında Yusuf Akçura*, Ankara, 1987,59-96.

7 Akçuraoğlu Yusuf, "Türkçülük", Türk Yılı, I (1928), 406

8 Minorsky, "Turan", İslâm Ansiklopedisi, XII/2, 110

9 Krş. Tarık Zafer Tunaya, İslamcılık Akımı, İstanbul, 1991

10 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Ankara, 1973, 370. Turan yolunun "keşfinde" ve Enver Paşa'nın Turancılığı bir ülkü olarak benimsemesinde Fransız eski kültür bakanı ve ünlü yazar André Malraux'nun babasının önemli bir rol oynadığına işaret edilmektedir. İstanbul'da Alman elçiliğinde altı yıl görev yapan baba Malraux, Enver'in danışmanlarından biri olmuş ve hattâ onunla birlikte Libya'ya gitmiştir. İstanbul Üniversitesi'nde (o zaman Darülfünun) Aksiyon Felsefesi adını verdiği derslerinde Turancı düşüncelere ağırlık vermiştir. André Malraux, Turan Yolu (Les noyers de l'Altenburg adlı eserin bir bölümü), çev. Sa' ahattin Eyüboğlu, İstanbul, 1965. Krş, Vecihi Timuroğlu, "Turan Yolunun Ortaya Çıkışı" Cumhuriyet, 26 Haziran 1976; Jacob M. Landau, Pan-Turkism in Turkey. A study in irredentism, London, 1981, 50-51, Şevket Süreyya Aydamir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İstanbul, 1970-1972.

11 Uriel Heyd, Türk Ulusçuluğunun Temelleri (Çev. Kadir Günay). Ankara, 1979.

12 Fevziye Abdullah Tansel, Ziya Gökalp Külliyatı, I, Şiirler ve Halk Masalları, Ankara, 1952,5.

13 Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1969,22.

14 Türkçülüğün Esasları, 24.

15 "Filhakika bir İslam vatanı vardır ki bütün Müslüman Milletlerin sevgili yurdudur. Diğeri millî bir vatandır ki Türkler kendilerininkine (Turan) namını veriyorlar. Osmanlı ülkesi, İslam vatanının müstakil kalan bir cüz'üdür. Bundan bir kısmı Türk yurdudur ki aynı zamanda Turan'ın bir parçasıdır..." (Gökalp, "Millet ve Vatan (= Türk Milleti ve Turan) , Türk Yurdu , VI/5 (1330), 2182).

16 Turkish Nationalism and Western civilization. Selected Essays of Ziya Gökalp, Translated and edited with an introduction by Niyazi Berkes, London, 1959, 7-8.

17 İstanbul, 1979, 7. baskı. Krş. Aynı yazar, Enver Paşa II, 436-486.

18 Krş. İnci Enginün, Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi ,İstanbul, 1978, 127-160 Halide Edip daha sonra Turancılığı "tehlikeli ve faydasız bir oyun" olarak değerlendirmekle birlikte "dil ve edebiyatımızda" oynadığı rolün "çok faydalı" olduğu üzerinde durmaktadır(Türkiye'de, Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri, İstanbul, 1956, 100-101).

19 Tunaya Türkiye'de Siyasal Partiler..., III. 533.

20 Tunaya, göst, eser., 532. Krş. Aydemir, Enver Paşa, III, 433-454.

21 Kâzım Nami, Ziya Gökalp üzerine yazdığı kapsamlı bir eserinde (Yeniden gözden geçiren Mübeccel N. Duru, İstanbul. 1975,13) şunları söylemektedir :"Ziya Gökalp maddesel anlamıyla Turancı değildir.. Onun için "manevi Turan" vardır. Bu Turan, ancak doğacak olan "ulusal kültür"ü gerçekleştirebilecektir..." Fakat krş. M. Mıthat, "Ziya Gökalp Neler İstiyordu, Türk İnkılabı Neler Yaptı?", *Fikirler*, IV/92-103 (İzmir, 1933).

22 Vâla Nurettin (Vâ-Nû), Nazım Hikmet'in (Bu Dünya'dan Nazım Geçti,) İstanbul, 1975,426-427), "Dilimizi Doğu'da -sözde bizden saydığımız ama bugüne *kadar sesimizi bile duyuramadığımız*- Türk illerine, hem de bizim lehçemizle, bizim zevkimizle" ulaştırarak kültürel bağlamda en büyük adımı attığını yazar.

Ulusal Bağımsızlık Savaşında Milli Varlığa Düşman Cemiyetlerden

Teâlî-i İslam'ın Bir Bildirisi

DR. ALİ SARIKOYUNCU

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu devletler topluluğu, I. Dünya Savaşı'nda yenilince, Osmanlı Devleti de Savaştan çekildi. Sonunda Osmanlı Hükümeti, İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Anlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Anlaşma sonrasında İtilaf güçleri, Osmanlı Devlet ve memleketine karşı maddi ve manevi saldırıya geçtiler. Ordunun silahları ve cephanesi elinden alınmış, ülke fiilen düşman işgaline girmişti. Osmanlı Hükümeti bu olaylara kayıtsız kaldı. İmparatorlukta devlet gücünü temsil eden padişah ve halife olan zat ise, kendi başının derdine düşmüş hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka bir şey düşünmüyordu. Bu durum milletin harekete geçmesine yolaçtı. Mustafa Kemal Paşa henüz daha Samsun'a ayak basmadan önce, emperyalist güçlere karşı, Anadolu ve Rumeli halkı tarafından, teşkilatlanmalar ve işgale karşı koyma girişimleri başlamıştı. Türk Vatanının parçalanmasını önlemek için, Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti, Kilikyalılar Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti gibi[1] yer yer yararlı dernekler kuruldu.

Bu yararlı derneklere karşın Milli Mücadele'ye zararlı dernekler de vardı. Bu derneklerin başında azınlıkların kurdukları dernekler gelmekteydi. İşgaller, Rum, Ermeni, Yahudi gibi çeşitli cemaatlere mensup azınlıklara yüzyıllardır içerisinde yaşadıkları devleti parçalamak, bu yurttan toprak edinmek cesaret ve gücünü verdi. Bu amaçla, Mavri Mira, Pontus Rum, Taşnaksutyun, Hınçak gibi[2] azınlık cemiyetleri, İtilâf güçleriyle de işbirliği yaparak, örgütlenmeye ve ülkeyi içten yıkmak için çalışmalara başladılar.

Azınlıkların kurduğu cemiyetlerin yanında, milli çıkarlarımızla bağdaşmayan, milli birlik ve beraberliğimizi bozucu, işgalci devletlerin destek ve yardımlarıyla Türkler tarafından kurulan dernekler de vardı. Bu derneklerden birisi de Teâlî-i İslam Cemiyeti'dir[3].

İlk adı Cemiyet-i Müderrisîn (Medrese Öğretmenleri Derneği) olan Teâl-î İslâm Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekleyen, padişahlık düzenini savunan bir cemiyettir. Kuva-yı Milliye aleyhindeki ilk bildirisini 16 Eylül 1919'da *İkdam* gazetesinde yayınlayan bu cemiyetin yönetim kurulunda, Mustafa Sabri (Başkan), İskilipli Mehmet Atıf (İkinci Başkan), Said-i Kurdî (İttihat-ı Muhammediye Cemiyeti önderlerinden) bulunuyordu[4].

Anadolu'nun bir çok yerinde[5] de şubeler açan Teâlî-i İslâm Cemiyeti özellikle Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Anadolu hareketi aleyhindeki faaliyetlerini sürdürdü. Yayınladığı bildirilerle halkın kafasını karıştırdı. Aşağıda sunacağımız bildiri de bunlardan birisidir. Bu bildiri incelendiğinde, Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin milli varlığa ne kadar çok düşman olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

"Anadolu'nun Muhterem ve Masum Ahalisi Teâlî-i İslâm Cemiyeti'nin İşbu Beyannamesini Nazarı Dikkat ve Ehemmiyetle Okuyunuz

Ey Anadolu'nun Masum ve Mazlum Ahalisi!

Bir zamanlar ne kadar şen ve bahtiyar idiniz. Hemen hepiniz çoluğunuz ve çocuğunuzun yanında, tarlalarınızın, bağlarınızın başı ucunda, çiftinizle, çubuğunuzla uğraşıp vaktinizi hoş geçirmeye çalışır idiniz. Bir müddetten beri size ne oldu? Niçin böyle boynunuz bükük tıpkı bir yetim gibi mahzun duruyorsunuz? Hakkınız var. Çünkü kiminiz yerinizden yurdunuzdan malü menalinizden, kiminiz çoluğunuzdan çocuğunuzdan oldunuz. Vaktiyle gürül gürül tüten ocaklarınız şimdi söndü ve her akşam tarladan gelirken keyifli keyifli türkü söyleyen babalarınız ve yavrularınız şimdi öldü. Acaba şu halin neden ileri geldiğini biliyor musunuz; şüphesiz ki bazılarınız bilir fakat içinizde bilmeyenler de bulunur. Bunun için cümlemizin yani aziz milletimizin ve mukaddes vatanımızın bir vakitten beri başına gelen belâların ve taundan beter olan âfetlerin esbabını size biraz anlatalım:

Oniki sene evvel "İttihat ve Terakki" namıyla memleketimizde bir bid'at çıktı. Selânik dönmeleriyle aslü nesli ve mezhep ve meşrebi belirsiz ecnası muhtelife türedilerden mürekkep olan bu cemiyet; istipdadı kaldıracağız, meşrutiyet ve hürriyet getireceğiz, hükümet ahaliye zulmetmeyecek, halk rahat edecek, devletlerin yanında kadrimiz, itibarımız yükselecek diye bizi aldattılar. Padişah ile millet baba evlat gibi birbirine ısınacak, yaklaşacak dediler. Arası çok geçmedi. İbtida Padişahı aldatdıkları meydana çıktı. Bir "Otuzbir Mart" desisesiyle Sultan Hamid'i bigayri hak tahtından indirdiler ve Sarayını Bulgar eşkıyasıyla birlikte yağma ettiler. Hatta bu eşkıya ile beraber Harem-i Humayun'a kadar girerek oradaki muhadderat-ı muhteremenin üstünü başını aradılar, zinetlerini soydular. Otuz bu kadar sene makam-ı hilafet ve saltanatta bulunmuş bir padişahı zişanın kendine ve ailesine karşı reva gördükleri o hakaret bu denîlerin nasıl cibilliyetsiz ve hayasız bir eşkıya çetesi olduklarını göstermişti. Padişaha yaptıkları muameleden milletin başına neler getireceklerini anlamak güç bir şey değildir. Fakat biz o zaman anlayamadık, Cenab-ı Hakk basiretimizi bağlamıştı. Yine "Otuzbir Mart" hadisesini bahane ederek Selânik'ten İstanbul'a gelen düzme Hareket Ordusu yani İttihat çetesi Payitahttaki asker neferlerini, zavallı vatan kuzularını, din hâdimleri olan talebe-i ulumu, ulemayı sokak ortalarında süngülemişler ve birçok mazlumları darağacına asmışlar ve Fatih Camii Şerifine kurşun yağdırmışlardır. O vakalardan da bu heriflerin maksat ve mahiyetlerini anlamak lâzım gelirdi. Fakat yine anlayamadık. O günden sonra bu eşkıya devleti Osmaniyenin idaresini ellerine aldılar. Ellerine geçirdikleri devlet ve Saltanat-ı Osmaniye'nin hududu Bağdat, Basra, Hicaz, Şam, Halep, Diyarbekir, Musul, Yemen, Erzurum, İzmir, Bosna, Arnavutluk, Edirne, Traplusgarb, Rumeli gibi büyük büyük vilâyetleri ve ülkeleri cami idi. Sonra gaflet ve cehaletleri yüzünden ibtida Trablusgarp gibi milyonlarca İslâm memleketini elden çıkardılar. Biraz sonra Arnavutluk'taki din kardeşlerimize de fena muamele ederek Rumeli'nin kalesi mesabesinde olan o yerleri karıştırdılar, ateşe verdiler. Bu yüzden kendilerinin de mevkii sarsıldı. Arnavutların gayreti ile ve İstanbul'da çalışan mücahit ve muhaliflerin muavenetiyle İttihatçılar devrildi. Gazi Muhtar Paşa ve Kamil Paşa heyetleri hükümete geçti. Fakat İttihatçılar el altından çalıştılar. Balkan Harbini ihdas ettiler ve Kâmil Paşa hükümetini küçük düşürmek için bu muharebede Osmanlı Ordusu'nun içine girerek Allah'tan korkmadan ve vatana acımadan bin türlü yalan dolan, hile ve desiselerle İslâm askerlerinin bozulması için çalıştılar. Daha sonra apaçık eşkıya gibi Bab-ı Âliyi bastılar. Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı ve sair bigünah devlet memurlarını öldürdüler. Ve tekrar hükümete geçerek eski zulüm ve şiddetlerini kat kat ziyadesiyle tekrara başladılar. Mahmut Şevket Paşa hadisesi vesilesiyle yine darağaçlarını kurdular. Damad-ı Şehriyari Salih Paşa merhum ile beraber sürü sürü insanları astılar. Vapurlar dolusu binlerce halkı Sinob'a sürdüler. Sözde hürriyet verilen ahalinin ve efrad-ı milletin ağızlarını kapadılar, kilitlediler. İstediklerini yaptılar ve bir kelime itiraz edeni boğdular, susturdular. Yapılan mebusan intihaplarında sopayla silâhla halkı tehdit ederek ve bazı yerlerde adam öldürerek milletin reyini cebren istediklerine verdirdiler, bu suretle intihap olunan mebuslar da milletin hukunu müdafaa edecek yerde, İttihatçıların dalkavukluğunu yaptılar, hak ve hakikati ketmettiler, millete söylemediler. Eğer millet, bu gibi intihap esnalarında biraz daha gayrete gelerek İttihatçılara karşı mücadele eden muhaliflerle elele verip de bu zorbaları vaktiyle başından defetmiş olsaydı bugünkü felâketlere maruz olmayacaktı. Maatteessüf öyle zamanlarda yalnız muhalifler çalıştı, İttihatçıların cebir ve cevrine göğüs gerdi, fakat milletten hakkıyla yardım göremeyen o bir avuç erba-ı hamiyet ve muhalefet ordunun bir kısım zabitanına istinad eden İttihatçılarla başa çıkamadı: kahroldu, perişan oldu ve o zavallılar vaktiyle İttihatçıların ne kadar muzır ve muhlik bir mahluk olduğunu anlamak üzere her türlü belâlara maruz olurken ben tarafa milletin ekseriyeti seyirci gibi duruyor ve güya: bize dokunmayan yılan bin yaşasın der gibi aldırmıyordu. Harbi Umumi

ihdas olunup da harp ve açlık sebebiyle her evden bir ölü çıkmağa başladığı gün millet ve memleket vaktiyle İttihatçılarla çarpışan mücahitlere yardım etmemesinin cezasını reyelayn müşahede etti, fakat iş işten geçmişti.

Filhakika İttihat ve Terakkinin kıpkızıl cahil ve kanlı elleriyle bütün dünya için bir tehlike olan Harbi Umumiye istemeye istemeye sürüklendiğimiz zaman, millet ve memleketimiz için kıyamet kopmuştu. Bu muharebeye karışmayıp uzakta durmak eslem ve elzem iken Almanların teşviki ve Enver ve Talat gibi çılgınların delaletiyle kendimizi öyle bir tehlike-i uzmaya ilka ettik. Bütün dünya ve bütün âlem-i islâm bizi ayıpladı. Artak bizim işimiz daha o gün bitmişti. Koskoca Saltanat-ı Osmaniye beş on serserinin keyif ve arzusuna feda edilmişti. Artık hudutta ve muhtelif cephelerde milyonlarca evlâd-ı vatan su yerine kırılıyordu. Halbuki bu kadar fedakârlığa rağmen İngiliz ve Fransız gibi muazzam ve muntazam devletlere karşı bu muharebede katiyen bizim için kazanmak ihtimali yoktu. Bir taraftan da meydan-ı harplerdeki zayiatımız kadar ve belki daha fazla olarak ahali açlıktan ve sefaletten zayiat veriyordu. Efrad-ı millet bu hal-i felâket ve sefâlette kıvranırken, biçare Anadolu yavruları, anababa kuzuları kızgın çöllerde ve karlı dağlarda mihnet ve meşakkat altında aç ve susuz can verirken İttihatçılar İstanbul'da ve tehlikeden uzak yerlerde zevkü sefa ile vakit geçiriyor, istediği gibi yiyor, içiyor, yüz milyonlarca lira borca soktuğu hazine-i milletten, beytülmal-i müsliminden, nafaka-i masuminden para çalıyor, zengin oluyor ve milletin hali pürmelâliyle adeta istihza ediyordu.

Çünkü bu hainler, bu hinoğlu hinler memleketin başına kendi elleriyle getirdikleri her belâda, her muharebede âlemi ölüme teşvik etmek, halkı kırdırarak kendi canlarını beslemek ve evvelkinden daha zinde ve kuvvetli bir mevcudiyetle muharebenin sonuna çıkmak usulünü pek iyi biliyorlardı. Muharebe olur, harbi kendisi çıkarmayan her sınıf halk zayiata uğrar, cidden azalır. Fakat İttihatçılar eskisinden fazla çoğalır. Bu hal gözbağcı İttihatçılara mahsus bir sihirdir. Harbi Umumiden evvelki İttihatçılarla sonrakiler arasında bir mukayese yaparsanız bu dakaika vakıf olursunuz. Bu sır ve sihirin miftahını da, arzettiğimiz vechile başkalarını harbe ve ölüme sevkederek kendileri geride yaygara ile vakit geçirmek ve tehlikeden kendilerine iltica ederek kul köle yazılanların adediyle kendi mevcutlarının adedini artırmak usulünü maharetle idare etmelerinde aramalıdır. Nitekim bu defa da Anadolu'da Mustafa Kemal ve Kuvay-ı Milliye maskaraları Yunan askerlerinin önünden namerdane bir surette kaçarken, zavallı saf ve gafil ahali ve askerden cem ettikleri kuvvetleri düşmanla harbe tutuşturarak ve "Siz mevkiinizde sebat edin, biz şu taraftan onların arkasını çevireceğiz" tarzında yalanlar ve hilelerle savuşup kaçarak zavallı neferlerimizi ve ahalimizi boşu boşuna kırdırmak usulünü takibediyorlar. Biçare millet! bu yankesicilerin hilelerini, desiselerini hala tamamen anlayamamıştır. Yazık, bin kere yazık ki, gerek harp içinde ve gerek mutarekeden sonra memleket bunların fitne ve fesadı uğuruna milyonlarca evladını telef ediyor da Talat, Enver, Cemal, Mustafa Kemal ve saire gibi beş on şakinin vücudunu ortadan kaldırmak için icabeden küçük fedakarlığı göze aldıramayarak memleketi ve kendilerini ebedi tehlikeden kurtarmak ve selamete çıkarmak tarikını idrak edemedi ve hala da edemiyor! Millet meşrutiyeti kabul ettiği zaman bunun ahkamını ve Kanun-ı Esasisini kendi muhafaza edecek ve hukukunu zorbalara ve yalancılara, dolandırıcılara kaptırmamak üzere kendisi olanca kuvvetiyle ve bütün azim ve dikkatiyle çalışacaktı: Uyumayacak ve yaldızlı sözlere aldanmayacak, mazarrat ve menfeatini bihakkın takdir edecekti.

Halbuki millet hala aldanıyor, aldatılıyor, lüzumsuz yere girdiği ve mağlubiyetle çıktığı bir muhaberenin ferdasında da aklını başına toplayamıyor! Kendisini hala aldatmağa çalışan heriflere niçin diyemiyor ki: "Ey hainler, Ey Allah'tan korkmayan ve Peygamberden haya etmeyen mahluklar, muharebe ettiniz, başımızı bin türlü belalara soktunuz, malup oldunuz, bizi de o yolda mahv ve perişan ettiniz, devletlere karşı "malup olduk" dediniz mütareke imzaladınız, silahlarımızı, boğazlarımızı, payıtahttımızı teslim ettiniz. Şimdi neye tekrar, gücünüz yetmediğini ikrar ve imza ettiğiniz devletleri yeniden kızdırarak üzerimize husumet ve gazaplarını davet etmekten ve istila olunmayan bakiye-i memleketimizi de istila ettirmekten başka bir faidesi olmayacak surette mecnunane hareketlere kalkışıyor ve bizi de eskisi gibi boşu boşuna kırdırıyorsunuz?!

İngilizleri kızdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. Harpde malup olduktan sonra uslu oturmak ve malubiyetin netayicine katlanarak telefisini sabrü sükun ve aklü tedbir dairesinde izale etmekten başka çare var mıdır? Yunanlılarla harbe tutuşuyor, sonra da bir taraftan kaçıyor ve bir taraftan şöyle mukavemet ettik, böyle zayiat verdirdik gibi yalanlarla halkı ifâle çalışıyorsunuz! Düşünmüyorsunuz ki Yunanlılara fazla zayiat verdirmek bile bundan sonra bizim için hayırlı ve menfaatli bir şey olmaz: Hudanegerde sizin yalanlarınızı şahit tutarak işgal ettiği memleketimizde "Bu kadar kan döktüm ve şöyle fedakârlık ettim, böyle emek çektim" diyerek hakkı feth davasına kalkar! Hem sizler ey yalancı ve deni şakiler! Kendi milletimize karşı ecnebi milletlerden hiçbiri-

nin yapmadığı şekavet ve şenaetleri irtikap edip dururken milleti, eşrafı memleketi, ulemayı asıp keserek mallarını yağma ederken kendinize ne hakla, ne yüzle, ne utanmazlıkla Kuvay-ı Milliye namını veriyorsunuz? Milleti öldürerek, mahvederek hukuk-ı milleti müdafaa edeceksiniz öyle mi?. Utanmaz hainler, artık yetişir, yakamızı bırakın: Cenab-ı Hakkın kazap ve laneti sizin üzerinize olsun!"

Şimdi sulh imzalandı Kuvay-ı Milliye belasının tevlit ettiği mecburiyetle galip devletlere karşı yeniden taahhüt altına girdik. Devletler şimdi bize: "Eğer Anadolu'da Kuvay-ı Milliye isyanını devam ettirir ve bastırmazsanız İstanbul'u da elinizden alacağız" diyorlar. Kuvay-ı Milliye eşkıyası ise İstanbul'u da elimizden çıkarmak ve memlekete son hizmet şeklinde son ihanetlerini de yapmak için çalışıyorlar.

Ey Anadolu'nun Mazlum ve Muhterem Ahalisi!

İyi biliniz ve emin olunuz ki bu hal böyle devam edemez. Ve memleketin her sancağına ve her bucağına sarmış olan bu ateş-i vahşet ve şekavet böyle sürüp gidemez! Vaktimiz pek daraldı; ve bu âsilerin, bâğîlerin, şekâvetlerinden, cinayetlerinden halk bunaldı kaldı. Eğer bu ateşi kendi kendimize söndüremiyecek ve Anadolu'da asayişi temin ile biçare vatandaşlarımıza refah ve huzur veremiyecek olur isek galip devletler tarafından bildirildiği vechile payitahtımızdan sevgili İstanbul'umuzdan mahrum edileceğimiz gibi Anadolu'nun da ecnebiler tarafından istila olunacağı şüphesizdir. Binaenaleyh bu bâğîleri, bu âsileri mümkün olduğu kadar az zaman zarfında tedip ve tenkil etmek cümlemiz için bir farızadır. Balâda münderiç resmi ve kat'i vesikalardan anlayacağınız vechile İstanbul ahalisi ve hükümet-i Merkeziye nasıl vahim ve elim dakikalar yaşamakta olduğumuzu dikkate alarak kemal-i azmü ciddiyetle lazım gelen tedabire tevessül etmiş olduğunu size bildiririz; ve haber aldığımıza göre Halife-i Zişanımız ve sevgili Hakanımız Efendimiz Hazretlerinin de âsileri tedip etmek ve sizin rahatınızı temin eylemek için cem edilecek kuvvetin başında olarak bizzat geleceklerini sizlere tebşir ederiz. Hazır olunuz! Ve bu hainlerden, bu canilerden vatanı kurtarmak için size düşen vazifeyi ifada kusur etmeyiniz.

Ey kahraman askerler!

Harp senelerinde sizi cephe cephe sürükleyen ve aç susuz süründüren ve din kardeşlerinizin, hemşehrilerinizin beyhude yere ölmelerine sebebiyet veren birkaç kişi arasında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Bekir Sami gibi zalimler de vardı! İşte bu hainlerin harp cephesi haricinde kalmış olan efradı ailenize kanlı elleriyle ne kadar fecayii irtikap etmiş olduklarını harpten avdetinizi müteakip gördünüz! Bugün yine o şâkiler, bâğılerdir ki elleri bir takım yetimlerin, dul kadınların kanlarına mülemma olduğu halde kalpkâhınıza sokularak sizi mahvetmek ve evlat ve ayalinizi yetim ve dul bırakmak ve servet ve saadetinizi külliyen çalmak için şeytanın dahi hatırına gelmeyen hile ve desaisi irtikap ediyorlar. Siz bu zalimlerin cinayetlerine daha ne kadar gözyumacaksınız? Elinize aldığınız fetvay-ı şerifki Allah'ın emridir, okuduğunuz Hatt-ı Münifki Halifemizin, Padişahımızın bir fermanıdır, siz Allah'ın emrine, Halifenin fermanına ittibaen bu canileri, bu katil canavarları daha ziyade yaşatmamakla memur ve mükellefsiniz. Şu alçaklar ve hempaları bu cinayetleri hep sizin sayenizde yapıyor; bunların vücutlarını külliyen dünyadan kaldırmak beşeriyet için, müslümanlık için bir farz olmuştur.

Memleketin başına bu kadar felaket getirmiş olan bu hainler daha yaşatılacak mı? Siz daha ne kadar böyle gafletle bunların gayrimeşru emirlerine ittiba edeceksiniz? Korkuyoruz ki sizin bu aklınız, bu gafletiniz körü körüne hainlere itaatiniz daha pekçok mescitlerimizi ve mabetlerimizi harap eyleyecektir!

Askerler! Bu kadar uyuduğunuz artık yeter, bu zalimlere âlet olduğunuz artık kifayet eyler!

Padişahımız Halifemiz Efendimiz Hazretlerinin merhamet ve şefkat kucağı size açılmıştır. Hepiniz koşunuz, geliniz dünya ve ahiret saadetini ihraz ediniz: İşte size ihtar eyliyoruz, Allah'ını, Peygamberini ve Padişahını Seven bu tarafa gelsin[6]!" ☆

[1] Diğer yararlı Cemiyetler ve bunların faaliyetleri hakkında bkz., Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: IV, Sayı: 10 (Kasım 1987), s. 139-168.

[2] Azınlıkların, Milli Mücadele aleyhinde faaliyet gösteren diğer cemiyetleri de şunlardır: Trakya Cemiyeti, İttihat-ı Milli, Kordos, Küçük Asya Cemiyeti, İstanbul İzci Derneği, Matbuat Cemiyeti, Rum Müdafaa-i Milliye, Rum Edebi, Müdafaa-i Meşrua, Mukaddes Anadolu Rum, Rum Muhacirin ve Alyans İsrailit'tir (Y. Özkaya, agm, s. 172-174).

[3] Padişah yanlısı olup dinsel yönlere ve şahsi çıkarlara hizmet eden diğer zararlı cemiyetler de şunlardır: Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İtâ-yı Vatan Cemiyeti, Cemiyet-i Ahmediye, Askerî Nigehban Cemiyeti, Teceddüd Fırkası, Amerikan-Yunan İttihatı Cemiyeti'dir. (Y. Özkaya, agm, s. 175-185). Bunlardan başka, İngiliz Muhipleri Derneği ile Wilson Prensipleri Derneği de manda taraftarı derneklerdi. Bunların faaliyetleri hakkında bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul, 1986, C. II, s. 472-492; Y. Özkaya, agm, s. 168-171.

[4] Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Arşivi, Klasör: 86, Dosya: 144 (318), Fihrist: 240; Y. Özkaya, agm., Sayfa: 79.

[5] Isparta, İskilip, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, Ödemiş, Konya, Uşak, Merzifon, Çankırı, Yenişehir, Karahisar-ı Sahip, Kütahya ve Bolu. Bu arada Tekirdağ'da da şubesi bulunan Teâl-i İslâm Cemiyeti, asıl maksadını gerçekleştirmek için Muğla, Sungurlu, Boyabat, Bandırma, Kirmasti, Düzce, Beyşehri, Sinop, Sivas, Kayseri, Amasya, Nevşehir, Bolvadin ve Maraş'ta şubeler açmak için faaliyetlerde bulunmuştur. (Y. Özkaya, gös.yer).

[6] Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd (ATASE) Arşivi, Klasör: 525, Dosya: 129, Fihrist: 1-14.

Tarih Boyunca Şifalı ve Kutsal Sular

DR. MEBRURE DEĞER

Su, herşeye hayat veren, hatta bazan ölümsüzlüğü, ebedi yaşamı sağladığına inanılan bir varlıktır. Hızır Aleyhisselâm "Ab-ı Hayat"[26] içmiş böylece ölümsüzlüğe erişmiştir.

Ab-ı hayat Türkçe'de "Bengisu" dediğimiz, içenin ölümsüzlüğe kavuşacağı su, yaşayış suyu anlamındadır. Ayrıca dirilik suyu anlamına gelen ab-ı zindegâni, zindeğî de denir.

Kur'an'ın 18'nci suresi olan Kehf suresinin 60-65'nci ayetlerinde Musa peygamberle, Hızır aleyhisselâm arasında geçen olay anlatılır. Abdest almakta olan Hz. Musa'nın elinden, yanlarında bulunan torbaya bir su sıçrar. Torbanın içinde bulunan balık canlanır. İşte Bengisu budur.

Batı eleştirmecileri Hz. Musa ile Hızır aleyhisselam arasında geçen olayın, Gılgamış destanı ile İskender ve İlyas ile Haham Yeşûa arasında geçtiği söylenen Yahudi masallarından meydana geldiğini yazarlar.

Gılgamış nehirlerin ağızlarında oturan, kendisine ölümsüzlük verilmiş atası Utnapiştim'i bulmak ve bu kaynak hakkında bilgi edinmek için yola çıkar. Çok zor bir yolculuktan sonra, Utnapiştim'i bulur. Utnapiştim ona "hiçbir şeyin daimi olmadığını, hayat ve ölüm olayının kararlaştırılmış olduğunu, hiç bir kimsenin kendi ölüm gününü bilemeyeceğini ve ondan kaçamayacağını" anlatır. Gılgamış ısrar eder. Bunun üzerine, Denizin dibinde bir ot bulunduğunu ve ancak onunla ebedi hayata kavuşmak imkânı olduğunu Gılgamış'a bildirir. Gılgamış denizin dibindeki o otu aramak için ayağına ağır taşlar bağlar ve denize atlayarak otu arar ve denizin dibinde o otu bulur. Koparır. Otu Utnapiştim'e gösterir. Utnapiştim "fevkalade bir bitki ve insanın arzusunu yerine getirecek bir kudrete sahip olduğunu" söyler. Bu ota "Şibuissahiramelu = ihtiyar adam tekrar gençleşir" adını verir.

Gılgamış yorgundur. Gençliğini tekrar bulabilmek için bu ottan yiyeceğini ve Uruk Şehrine götüreceğini söyler. Gılgamış Uruk'a dönerken hava çok sıcaktır. Bir gölün kıyısından geçerken, dayanamaz, soyunur. Elbiselerini ve "hayat otu"nu gölün kenarına koyar. Suya girer. Yıkanır. O anda bir yılan otun kokusunu alarak otu bulur ve yutar. Hemen gençleşip, derisini değiştirir ve gider. Gılgamış bu felaket karşısında feryat eder ve kadere boyun eğmekten başka çare olmadığını anlar.

Halk rivayetlerinde ise İskender, ahçısı Andreas'la karanlıklar ülkesine gider. Orada insanı ölümsüzlüğe kavuşturan kaynağı arar. Andreas birgün yanındaki tuzlu balığı bir kaynakta yıkarken, balık dirilir, suya atlayıp, gider. Andreas balığı tutmak için suya atılır. Böylece de ölümden kurtulur. Sonra bunu İskender'e anlatır. Kaynağı tekrar ararlar. Fakat bir türlü bulamazlar.

Bengisu inanışı Batıda da vardır. "Fountaine de Juvence" gençlik kaynağı bunun tıpkısıdır. Bu su cennetten çıkar. Elmas ve altınlarla dolu bir arktan akar. Bu sudan içenler ölümsüzlüğe kavuşurlar. 1740 yıllarında bir coğrafya kitabı yazan Pausanias Mora'da Anapoli yakınlarında Zeus'un yıkandığı rivayet edilen bu kaynaktan bahseder.

Yunan Mitolojisinde Juventa, Zeus'un sevdiği bir Peri'dir. Zeus onu gençlik kaynağı şekline sok-

muştur.

Ab-ı hayat, Doğu İslâm edebiyatında tasavvufa dayanılarak bir çok anlamlarda kullanılmıştır. Bunlar şunlardır: 1- Manevi feyiz ve neş'e, 2- Aşk ve irfan, 3- Ledûnnî ilâhi bilgi, 4- Tanrıya kavuşmak, 5- Sevgiliyle buluşmak, 6- Sevgilinin ağzındaki, dudaklarındaki zevk ve neş'e, 7- Gerçek erenin sohbeti, 8- Söz ve şiir, 9- Manevi, maddi şarap, 10- Arıduru su.

Ölümsüzlüğü sağlayan su, bazan da ölümü getiren can alıcı bir unsur olmaktadır. Korkunç seller, denizlerdeki dalgalar, taşan ırmaklar haline gelerek, insanları perişan eder.

Su, bazan ruh, cin, peri hatta tanrı ve tanrıça gibi görülmektedir. Meselâ suya bakarak geleceği okumak, suyun üstün özelliklerine inanmanın bir sonucudur.

Böylece; insanlarda, suya verilen kıymetin, ona karşı duyulan saygının ve ondan olan korkunun sonucu, suyun kutsal bir varlık olduğu inancı doğmuştur.

Su kaynakları cinlerin bulundukları yerler olarak düşünüldüğünden, onları memnun etmek için adaklar ve kurbanlar sunma adetleri doğmuştur. Örnek olarak bir Sırp efsanesini gösterebiliriz[16]. Kötü bir ruh üç yüz kişinin bir günde yaptığı bir kale duvarını bir gecede yerle bir eder. Bu hâl devam eder, gider. Sonunda halk duvar inşaatında çalışanlardan birinin karısını, şeytanı memnun etsin diye; diri diri duvarın içine gömerek duvarı yapmayı teklif ederler. Teklif kabul edilir. Fakat kadın emzikteki çocuğuna süt verebilmek için, göğüslerinin bir yıl için açık bırakılmasını rica eder. Göğüsleri açıkta bırakılarak kale inşa edilir. Bugün Skadra (İşkodra) kalesinin bu duvarından sızan beyazımsı su; bu olaya delil olarak gösterilir. Bu efsane Tylor'a[15] göre; bura halkının birzamanlar tanrıları memnun etmek için insan kurban etmesinin bir delilidir. Başlangıçta insan olan bu kurbanlar, sonraları hayvan olarak sunulmuş sonunda da bu hayvanları temsil eden bazı eşyaların, örneğin kağıt figürlerinin, elbisenin bir parçasının veya bir taşın suya atılması yeterli olmuştur.

Tarihte en eski uygarlıklardan, bugüne kadar birçok topluluklarda su kutsallaştırıldığı ve bunun sonucu birçok adetler meydana geldiği gibi, düşünce tarihi ve felsefede de suya çok önemli bir yer verilmiştir[1].

Şifalı sular kutsal olarak nitelendirildiğinden, su kaynaklarında, şifa veren sihirli kuvvetlerin ilâhlara mal edildiğini, şifalı etkilerin mucizelere bağlandığını görüyoruz. Şifalı suların bulunduğu yerlerde heykel ve tapınaklar yapılmıştır[17].

Su kavramı, her kültürde ayrı ayrı algılanmıştır. Kimi kültürlerde, tuzlu deniz suyu, içilen sudan enaz kan kadar farklı görüldüğü halde, ormanda gelişen kültürlerde, gökyüzü ve toprak, suyun değişik belirtileri olarak algılanır[27].

Asurlular ve Babilliler suyun kuvvet ve zindelik verici özelliklerini çok iyi bilirlerdi[2].

Sümerler Tabibe A-su, yani suyu bilen adam derlerdi. Suyla sağaltma yöntemi, önemli tedavi şekillerinden biri idi[4].

Mısır uygarlığında suyun önemi, çok iyi anlaşılmıştı. Mısırlılar, günde birkaç kez Nil nehrinde yıkanarak, sağlıklarını korurlardı. Heredot (M.Ö. 484-425) şöyle demektedir: "Mısır'da cinsel ilişkide bulunmuş kimselerin kutsal yerlere ve tapınaklara girmeden önce yıkanmaları gerekir".

Nil nehrinin kutsallığını gösteren birçok inanışlar vardır. Meselâ Nil'in suyundan içenlerin tekrar Mısır'a döneceğine inanılırdı. Nil ile ilgili diğer bir inanca göre de, sünnet olan erkek çocuğun kesilen parçası, çocuğun anne ve babası ile misafirlerin tanıklığında, törenle Nil nehrine atılırdı. Bu insanın bir parçasının kutsal suya atılması ve orada ebedi olarak kalması demektir.

Nil'in kanalları, insan vücuduna benzetilirdi.

Hindistan'da nehirlerin kutsal sayılması yaygın bir inanıştır. Ganj nehri Ganga isimli bir tanrıçadır. Ganj nehrinin sularının her damlası kutsal kabul edilir. Hindular Ganj'ın suları üzerine yemin ederler.

Hint mabetlerinin hemen hepsinde kutsal bir yıkanma yeri vardır. Bayramlarını Ganj nehrinde kutlarlar. Güneş doğarken yüzbinlerce hacı nehre doğru inerler ve kendilerini suya atarak yıkanırlar, avuç avuç kutsal sudan içerler[3].

Pencap'ta İndus nehrinin karşısına veya onun suları ile doldurulmuş bir testinin önüne geçilip, dualar edilir[1]. Hindu mezhebinin kutsal kitaplarından biri olan, VEDA mitolojisinde Soma, her varlığı sarıp sarmalayan, güneşin etrafında bir akıp, bir geri çekilen ateştir. İçilebilir bir ateştir. Böylece su ve ateş arasındaki sınır bile değişebilir.

RİG VEDA'da tanrı İndra, suların tohumudur[27].

Eski Yunan'da felsefe ve tıp nazariyelerinde de suyun rol oynadığını görüyoruz. Bunlardan biri Empedokles'in nazariyesidir. Empedokles kâinatın yani makrokozmozun dört unsurdan meydana geldiğini ileri sürer ki, bunlardan biri "su"dur. Ateş, toprak, hava ve su olarak tanımlanan bu dört esas unsur; sıcaklık, soğukluk, nemlilik ya da kuruluk özelliklerine sahiptir. Kâinatın bir modeli olan insan yani mikrokozmoz da dört unsurdan; kan, sarı safra, kara safra ve balgamdan oluşur. Hastalık bu dört unsurun dengesizliğinden doğar[4].

Canlıların suya olan ihtiyacını gözleyen Thales[5], dünyanın esas cevherinin su olduğunu iddia etmiştir. Thales'e göre; "Bitkiler ve Hayvanlar rutubetli ve sulu bir ortamda gelişir ve büyürler. Bu nedenle dünyanın esas cevheri sudur".

Yunan inancına göre, Herakles (Herkül)[6] sıcak ve özellikle de kü-

kürtlü suların tanrısıydı. Sular şifalı olma özelliğini Herkül'ün gücünden alıyordu[7].

Bergama'daki Asklepion ve Efes'teki Meryem ana manastırındaki çeşmeler de kutsal sulara birer örnektirler. Bergama'daki Asklepion çeşmesi için Aristides[8] "bu sudan içenler, bir şeyi evvelden haber verirler, dilsizlerin dili açılır" diye yazar[17].

Tıbbın babası sayılan Hipokrates'in hidroloji ve klimatoloji hakkındaki "Havalar, Sular, Beldeler" adıyla tanınan eseri M.Ö. 450 yıllarında yazılmıştı[17].

Romalılar devrinde, şifalı suların üzerine kubbeli hamamlar yapılmıştır. Romalılar tarafından kullanılan başlıca kaplıcalar; Haymana, Kızılcahamam, Ayaş, Gazlıgöl, Hamamözü, Gönen, Edremit, Bursa, Yalova, Kestanbol, Hasankale, Seferihisar, Urla, Ilgın, Kütahya (Yoncalı), Tokat (Sulu Saray), Havza, Yozgat (Terzili) kaplıcalarıdır[17].

Bizanslılar da şifalı sulara önem vermişlerdir. Bursa'daki Eski Kaplıca, Teodora adına yapılmıştır. Yalova kaplıcaları, Büyük Konstantin'in annesi Helena'nın genç kızlığında yakalandığı saç ve deri hastalığının burada tedavi edilmesi üzerine, önem kazanmıştır[7].

Orta çağda Batı'da suya önem verilmemiş, Roma hamamları yıkılmış, birer harabe haline gelmiştir.

Umumi hamamlar, salgın hastalıkların yayılmasındaki en büyük unsurlardan biri olmuş ve kapatılmışlardır.

Doğu kültüründe de su kültürü geniş bir yer tutar. Meselâ Heredotus İranlıları anlatırken "bunların akarsulara derin saygıları vardır. Hiçbir zaman dereyi idrar, ya da tükrükle murdar etmezler, hatta ellerini bile yıkamazlar. Ve de başkalarının bunu yapmasına izin vermezler" diye anlatmaktadır.

Karahanlılar devrinde, su dört esas unsur içinde yer alır. Gökteki burçlar gibi, üçerden oniki kısma ayrılan unsurlar Kutad-gu Bilig'de şu şekilde tanıtılır:

"Üçi od, üçi suv, üçi boldi yil" (üçü ateş, üçü su, üçü oldu rüzgâr)

"Üçi boldi toprak, ajun boldi il" (üçü oldu toprak, dünya oldu il).

Orhun yazıtlarında "yer-sub" Türklerin koruyucu ruhları olarak zikredilir. Ongin yazıtında "yer-sub tengri" sözü geçmektedir[11].

Beyrunî "El Asarü'l Bakiye" adlı eserinde Oğuzların bereketli bir pınar yakınındaki kayaya taptıklarını yazmaktadır. Yine Beyrunî'ye göre; Oğuzlar yeniden dirilmek için ölünün ruhunun göğe çıkması amacıyla, ateş yerine sudan faydalanırlardı. Bunun için ölünün cesedini bir sedire koyar, bacağına ip bağlayıp, suya atarlardı[1].

İbn Fadlan[10] seyahatnamesinde, Oğuzlarda vücudun tümüyle yıkanmadığı, hatta büyük abdesten sonra su kullanılmadığından, fakat Bulgarların kadın, erkek çırılçıplak nehre girdiklerinden bahsetmektedir[1].

Cengiz Han yasasında "giyildiği ve iyice yıpranmadığı sürece, elbiseleri yıkamak yasaktır" denmektedir. Yine Cengiz Han yasasına göre "kim su içine işerse, ölümle cezalandırılır". Burada ilginç olan durum, dini bir yasağın, devlet tarafından benimsenip; hukuk kuralı şekline dönüşmesidir[1].

Moğollar yıkanmak istedikleri zaman suyu ağızlarına alıp, sonradan ellerine püskürtmek suretiyle yıkanırlardı. Zeki Velidî Togan, bu şekilde yıkanma adetinin hâlâ Başkırtlar ve Kırgızlar arasında yaşadığını bildirmektedir.

Bugün Kazan Türklerinde yaşayan bir adete göre; gelen misafirler, sıcak banyoya sokulurmuş. Banyo en büyük ikram olduğundan, kabul etmemek, hakaret olarak kabul edilirmiş. Banyoda bir çeşit sert bir otla, sırtlarına vurarak masaj yaparlarmış. Kazan Türklerinden olan Zeytûne Banu der ki: "Biz bir eve konuk olarak gittiğimiz zaman ayıp olmasın diye, hamama girer, fakat yıkanmazdık. Soğuklukta otururduk"[18].

Anadolu'ya gelen Türkler, harabe halindeki şifalı kaynakları meydana çıkarmış ve banyo binalarını yeniden yapmışlardır. Roma-Helen uygarlıklarının kurduğu banyo ilmini, Türkler Avrupa, Tuna boyları, Balkanlar, Irak, Suriye ve Kuzey Afrika'ya yaymışlardır. Bugün bu ülkelerde Türk kaplıca ve hamamları bütün güzellikleriyle durmaktadır.

Anadolu Su Kültürü

Şifalı sulara Kaplıca, Abigerm, Acısu, Acıpınar, Acıca Su, Akarca, Cermik, Çermik, Çerme, Çermik özü, Çermik su, Çermisek, Dağ hamamı, Ekşi su, Eşme, Gazlı göl, Germabe, Germe, Gembiab, Germeyik, Germik, Germili, Hamam, Hamamlı, Hamam ayağı, Hamamlı kızık, Hüdai hamam, Ilıca, Ilıcak, Ilıcık, Ilıcalı, Ilık, Ilıkca, Ilısılık, Ilı su, İçme, İçme suyu, İçmece, Kaplıca, Kaynak, Kaynar, Kaynarca, Kaynarpınar, Kızık, Kudret hamamı, Sıcak su hamamı, Termal, Terme, Tuzluca gibi isimler verilmekte; suların miktar ve ölçüsü de, lüle, yarım lüle, kamış, masura, çuvaldız gibi kelimelerle adlandırılmaktadır. Bu kelimeler hiçbir milletin sözlüğünde rastlanmayacak zenginliktedir.

Etiler zamanında, Ankara'nın Haymana, Bolu'nun Aşağı Babas, Kırşehir'in Karakurt ve Bulamaçlı hamamları kullanılmıştır.

İzmir'in Balçova Ilıcaları Agamemnon[14] tarafından kullanıldığı için bu adla anılmaktadır.

Afyon'un Gazlı göl hamamı ile Sivrihisar'ın Çardak ılıcasının Frigyalılar tarafından kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Büyük İskender Çanakkale'de Kestanbol kaplıcasını, Cenevizliler ise Konya'da Seydişehir kaplıcalarını kullanmışlardır.

Eski tarihlerden bugüne kadar gelen su ile ilgili efsaneler Anado-

lu Folklorunu meydana getirmiştir.

Sıcak su kaynaklarının meydana gelişleri, çok defa yakınlarındaki bir yatıra bağlanan doğa dışı bir olayla açıklanır.

Haymana'daki Ilıcanın yanında Cimcime Sultan adında bir yatır vardır. Bir efsaneye göre Cimcime küçücük bir kız iken üvey anası onu çok horlarmış. Sonunda babası onu alıp, ıssız bir yere götürmüş. Cimcime'nin vücudu güneş altında kavrulmuş ve yaralarla kaplanmış. Cimcime, çaresizlikten su bulma umudu ile yeri kazmayı denemiş, o zaman topraktan bu şifalı su fışkırmış. Bu su ile yıkanan Cimcime, yaralarından kurtulmuş[12].

Anadolu çobanları için anlatılan bir efsane de benzer bir inanış şeklidir. Çoban susayınca, koyunlarından birinin memesini sağar, yere damlayan sütün damladığı yerde bir kaynak meydana gelir[12]. Bursa'da, anası ve ineği ile bir mağarada yaşayan bir Sarıkız varmış. Bir gün Sarıkız'ın sözüne kızan sıcak su, mağarayı basmış ve bir sıcak su kaynağı meydana gelmiştir[12].

Göllerin meydana gelişi de olağanüstü olaylarla açıklanırdı. Efsaneye göre İznik gölünün meydana gelmesi, Ayasofya'nın yapılması ile ilgilidir. Mimarlar yapının kubbesini bir türlü tutturamamışlar, Cebrail'in tavsiyesiyle Hz. Muhammet'e başvurmuşlar, Hz. Muhammet onlara üç tane hap vermiş. Bunlardan birini yolda düşürmüşler. İşte İznik gölü, bu düşürdükleri haptan su olup, düzlüğü kaplaması ile meydana gelmiş[13].

Ab-ı Hayat'ın Alburuz dağında bulunduğuna inanan Anadolu Karaçaylıları, Kuzgun'un uzun yaşamasının nedenini bu sudan içmiş olmasına bağlarlar[12].

Bingöl dağlarının adı, eskiden Ab-ı Hayat kaynağının orada bulunmuş ve günün birinde parçalanıp, bin tane göl meydana getirmiş olması ile açıklanır[12].

Bütün bu efsanelerden anlaşıldığına göre, ölmezlik suyunun insanlarca bulunmuş olmasına kızan Tanrı, kaynağı bin parça ederek, ondaki ölümsüzlük sağlama niteliğini insanlara bağışlanabilecek daha başka güçlere dönüştürmüştü[12].

Merzifon'da, Sarıköy'den yaya üç saat mesafede Ab-ı Hayat diye adlandırılan Ali Cabbar Suyu, beş lüleden akan bol bir sudur. Söylenceye göre, bir muharebede Ali Cabbar'ın askeri susuz kalır. Ali Cabbar "bana darlık mı var?" diyerek asasını yere vurur ve bilek kalınlığında su fışkırır[11].

Mardin'e 7 km. mesafede bulunan Sultan Şeyhmuz Türbesinin bulunduğu yerde bu şekilde meydana gelmiş kırk su vardır. Sultan Şeyhmuz, müritlerinin abdest alması için asâsını kırk kere yere vurur ve ağacını vurduğu yerden su fışkırır. Bugün "Çil Kâni" denilen bu yerden kırk adet su çıkmaktadır[19].

Bugün Erzurum, Dumlu'da Fırat nehrinin suları, sularını gökten aldığına inanıldığından, zor doğum yapan kadınlara içirilir[1].

Başka bir halk inancına göre; bir kimse sokakta yürürken düşer ve bundan ötürü hastalanırsa, hastayı kurtarmak için başvurulan çarelerden biri de, düştüğü yere "şerbet" denilen şekerli su dökmektir. Böylece hastaya zarar veren cinlerin ve perilerin memnun edileceğine ve hastanın iyileşeceğine inanılır.

Dünya'da Şifalı Sular

Kutsal sular bütün dünyada insanların günahlarını temizlemek ve ruhlarını yıkamak amacı ile de kullanılmıştır. Bunlara bazı örnekler verebiliriz.

Tarihte Nil ve Ganj nehirlerine ait pekçok inanışlar vardır. Bu nehirlere ait bazı inanışlardan bahsetmiştik. Dünyada başka ülkelerde bulunan kutsal sular da vardır.

Japonya'da da kutsal sular vardır. Günümüzde bile kadınlar çocuk istedikleri zaman kutsal sudan içerler. Meselâ Kyoto yakınlarındaki Kiyomizu Tapınağında genç kızlar bir kabın içine gülüşerek su toplarlar.

Çin Halk Cumhuriyetinde de birçok kutsal su odağı vardır. Meselâ eski imparatorluk şehri Hang-çeu yakınlarındaki bir mağarada bulunan taştan kaplar heykelinin ayakları dibinde bir su akar. Eskiden çok sayıda çocukları olmasını isteyenler bu kaynaktan su içerlermiş. Kaplan heykeline ait bir de efsane vardır. Eskiden iki kaplan burada karşılaşıp birleşmişler ve o anda topraktan bu kaynak fışkırmış. Bu suyun olağanüstü özelliklerinden biri de, içine atılan madeni paraların dibe çökmemesiymiş.

Bali adasında, pekçok sayıda kutsal su vardır. Yerli halk, dinî bir töre olarak kayalar içine oyulmuş havuzlarda yıkanırlar.

Java'da ise kutsal kaynaklar ve ırmaklar sayılamayacak kadar çoktur. Hepsi de sıcak su anlamına gelen "Ayer Panas" adını taşırlar.

Avrupa'da da kutsal sular mevcuttur. Almanya'daki kaplıcaları örnek olarak gösterebiliriz[3].

Cezayir'de de eski çağlardan kalma su kaynakları vardır[3].

Macaristan'da Türk Valilerinin yaptırdıkları kaplıcalar "Budapeşte kaplıcaları" günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların en önemlileri Buda'da bulunan Yeşildirekli kaplıca, Tahtalı kaplıca, Barut değirmeni ılıcası, Küçük ılıca, Velibey kaplıcasıdır[2].

Avrupa'da daha sonra yapılan kaplıcalarda da Türklerin etkisi görülmektedir. Almanya'da Kara Ormanlardaki meşhur Wilbad, bunlardan biridir[2].

Osmanlılar zamanında Bursa'da kaplıca binaları yapılmış, Bursa adeta bir su şehri haline getirilmiştir[2].

Türk kaplıcalarının ayırıcı özelliği, daire şeklindeki havuzlarıdır. Helen, Roma ve Bizans hamamlarındaki havuzlar dört köşe veya oval şeklindedir.

Ayrıca Türkler, Romalıların yalnız havuzdan ibaret olan banyolarına, akarsulu kurnalar ilave etmişlerdir. Türklerin icad ettiği bu banyolar, bugün dahi Avrupa ülkelerinin modern kaplıcalarında Türk hamamı olarak kullanılmaktadır[2].

Çok Tanrılı Dinlerde Su

Mısır'da Nil'in taşma zamanını, müneccimleri vasıtasıyla bildiği için Firavun tanrılaştırılmıştı.

Hinduizm veya Brahmanizm tarih öncesi yaşayan dinlerin en eskisidir. Kutsal kitapları olan Veda'lar aynı zamanda Tıbbî bir eser sayılır. Hinduizm'in en yüksek amacı, ezeli ve ebedî ruh olan Brahman ile birleşmektir. Brahman dualarıyle dua edilir. Brahman dualarından su ile ilgili olanı şöyledir:

Eğer bir Brahman'ın üstüne su damlası düşerse; "gökten, boş havadan, üzerime bir su damlası düştü ve bana mutluluk getirdi. Duyularımla, ruhumla, doğru kimselere vergi duaya sığınıp, birliğini gerçekleştirdim" der[20].

Tek Tanrılı Dinlerde Su

Büyük dinlerde yıkanmak, dinin emirleri içinde yer alır. Susuzluğu gideren ve dini gereksinmeleri karşılayan bir madde olarak gözönüne alındığı devirlerde su bir "Aziz" gibi kutsallaştırılmıştır[12].

Musevilik, yaralıların, cüzzamlıların, âdet gören kadınların yıkanmalarını emreder[2].

Asasını kayaya vuran Hz. Musa oniki dere su akıtmıştı. Yahudi-Hıristiyan geleneğine göre, bu asâ, Adem ile Havva'nın cennetten kovuldukları zaman götürdükleri bilgi ağacının bir dalı imiş. Asâ Adem'den Nuh'a, İbrahim'e ve ondan da kayınpederi Jethro eliyle Musa'ya geçmiş[11].

Zemzem kuyusunun bulunmasını da kutsal kitaplarda okuruz. Tevrat'a göre: "İbrahim oğlu İshak'ı 8 günlük iken sünnet etti. İshak'ın sütten kesildiği gün, İbrahim büyük bir ziyafet verdi. O gün, İbrahim'in karısı Sara, İbrahim'in Hacer'den olan çocuğu İsmail'in güldüğünü gördü ve Hacer'i alıp götürmesini söyledi. İbrahim sabahleyin erkenden bir su tulumu ve ekmekle Hacer'i ve oğlu İsmail'i gönderdi. Hacer Beer-Şeba çölünde dolaştı. Tulumda suları bitince, çocuğu bir çalının altına atarak bir ok atımı kadar uzaklaştı. Ve yüksek sesle ağlamaya başladı. Tanrının Meleği Hacer'e "git çocuğu kaldır ve onu kendi elinde tut" dedi. Hacer bir su kuyusu gördü ve gidip tulumunu su ile doldurdu. Hz. İbrahim sağlığında başka kuyular da kazdı[21].

Tevrat'ta geçen ve yukarıda bahsettiğimiz aynı olaydan Kur'an-ı Kerim'de de bahsedilmektedir: Hz. İsmail yalnız kalınca, topuklarını yere vurmuş ve topuklarını vurduğu yerden su fışkırmaya başlamıştır. Bunu gören Hacer çocuğun yanına koşmuş ve suyun akıp gittiğini görünce; "Zem-Zem" yani toplan, toplan diye bağırmış ve suyun toplandığını ve kuyu haline dönüştüğünü görmüştür. Hz. İbrahim bu suyun yanına bir bina yaptırmıştır[22].

Bugün Suudi Arabistan'ın Mekke şehrinde olan bu kuyu, kutsal bir su kaynağı olarak kabul edilir. Suyu kutsal olan Zemzem suyu orayı ziyaret eden hacılar tarafından ülkelerine getirilir. Ölmek üzere olan insanların ağzına son damla olarak zemzem suyu akıtılır.

Bugün hacılar Sefa ile Merva denilen yerler arasında, parmaklarının ucuna basıp; gidip gelirler. Bu, Hacer'in su aramaya gidip, oğluna bakmak için dönmesinin taklididir[23].

Hıristiyanlıkta ise, şifalı su kaynakları olan Ayazmalar, inananlar için sağlık vaadederler.

Hz. İsa, oniki yaşına geldiği zaman Nâsır'a şehrinden Kudüs'e gitti. Fakir, zengin, genç, ihtiyar herkes hamursuz bayramı[24] için Kudüs'e giderdi. Hamursuz bayramı bittiğinde, İsa ailesiyle birlikte Nâsıra şehrine döndü. Daha sonraları Yusuf ölünce, Meryem Nâsıra'dan doğduğu şehir olan Kama'ya gitti. İsa burada marangozluk yapmaya başladı. Bütün hafta çalışıyor, Cumartesi günü de Sinagog'a gidip dua ediyordu. Bazan ibadet etmeye gelenlere kutsal kanunu anlatıyordu.

O günlerde Filistin'de adet böyle idi. Her isteyen kutsal kitabı anlatabilir ve yorumlayabilirdi. Fakat İsa'nın yorumu başkalarının yorumuna benzemiyordu. Kelimeleri çok sade, anlatımı güzeldi.

Sinagog'da beğeni kazanmaya, hatta "Rabeinu" diye öğretmenimiz anlamına gelen kelime ile çağrılmaya başlandı.

Aynı devirde başka bir gencin hikayeleri de dillere destan olmuştu. Bu genç adam, Zekeriya ve Elizabeth'in oğlu Yahya idi. Elizabeth ve Zekeriya çok yaşlı iken Yahya dünyaya gelmişti. Yahya Yuheda'dan Ürdün sınırlarına Mesih'in gelişinin yakın olduğunu müjdelemeye gelmişti. "Tövbe edin çünkü göklerin melekleri yakındır" diyordu.

Pekçok kimse Ürdün sınırındaki Erden ırmağı civarında Yahya'nın etrafında toplanıyordu. Yahya onlara Mesih'in gelişine ait hikayeler anlatıyor, bu hikayeleri anlatmadan önce; dinlemeye gelenleri Erden Irmağında Vaftiz ediyordu.

Asya'da yaşayanlar, asırlardan beri akan suyun kutsal olduğuna inanmışlardır. İsa'nın yaşadığı devirlerde bazı Yahudiler de akarsuyun kutsal olduğuna inanıyorlardı. Buna inananlar arasında Yahya da vardı. Yahya Yahudiye çölünde vaazederken ünü Kuzeye ve Kano'ya yayıldı. Ona "Vaftizci Yahya" deniliyordu. İsa da Yahya'yı duydu ve onu bulmaya gitti. Ona Ürdün kıyılarında vaazederken rastladı. Vaaz bitince ona yaklaştı ve vaftiz olmak istediğini söyledi. Yahya İsa'yı görünce "Ben senin tarafından vaftiz edilmeye muhtacım, sen bana mı geliyorsun?" diye sordu. İsa ısrar etti ve Yahya da onu vaftiz etti. Bu sıralarda Yahya da, İsa da otuz yaşlarındaydılar"[20].

İsa nereye gitse, büyük kalabalık onu izliyordu. Her yerde onun

büyük bir şifa verici olduğu söyleniyordu.

İstanbul'da, her ayazmada ve kilisede Hz. İsa'nın değişik birçok tasvirleri mevcuttur. Balıklı Ayazmasının bulunduğu kilisede de Hz. İsa ve Hz. Yahya'nın tasvirleri bulunmaktadır.

Balıklı Rum Kilisesinin bakıcısı, bize Vaftiz konusunda şu bilgileri verdi:

"Vaftizin anlamı; yeniden doğuştur. Ruhen yeniden doğmak, yani bir anlamda ruhun temizlenmesidir. Çocuk dünyaya geldiği zaman Adem ve Havva'nın işlediği günahlarla yüklüdür. Bu günahların silinmesi için vaftiz edilmesi gerekir. Vaftiz edildikten sonra; Adem ve Havva'nın günahları giderilmiş olur. Tertemiz olur. Ancak o zaman bu kişiye Hıristiyan denilebilir. Vaftiz sekiz gün içinde yapılmalıdır. En geç 40 gün içinde yapılması gerekir. Çünkü çocuğun annesi de 40 gün içinde loğusalıktan kurtulup, temizlenir. Şayet çocuk vaftiz edilmeden ölürse; anne ve baba için çok günahtır. Çocuk 14 yaşına kadar günahsızdır. Günah bu yaştan sonra başlar.

Vaftiz edilirken, çocuğu kucağına alan adam, çocuğun yerine konuşmaktadır".

"Vecealna Minel mâi küllü Şey'in hay"

Bu, Embiya sûresinin otuzuncu ayetidir. Anlamı; diri olan her şeyi, bir damla sudan yarattık.

Bu ayet İslâm dininde suya verilen önemi açık bir şekilde anlatmaktadır.

Kur'an'da suyun önemini etkili bir şekilde vurgulayan başka ayetler de vardır.

Cinsel ilişkiden sonra ve âdet gören kadınların, âdetlerinin bitiminde yıkanmalarının emredilmesi; namaz kılmak için abdest almak, temizliğe verilen önemi belirten dini yasalardır[25].

Kur'an-ı Kerim'de el-Maide, el-Enfal, el-Müddesir surelerinde su ve temizlikle ilgili ayetler vardır. Maide suresinin 6'ncı ayetinde şöyle denmektedir:

"Ey mü'minler! Namaza kalkacağınız zaman yüzünüzü ve ellerinizi dirseklerinizle beraber yıkayıp, başınızı meshedin ve ayaklarınızı (topuklarınızla beraber) yıkayın. Eğer cünûb iseniz boy abdesti alın. Eğer hasta ve yolculukta bulunuyorsanız veya içinizden biri ayakyolundan gelmişse veya kadınlara dokunmuş iseniz ve bu hallerde su bulamamışsanız, o vakit Teyemmüm edin. Niyetle, o topraktan yüzünüze ve ellerinize sürün. Allah size güçlük dilemez. Fakat sizi tertemiz ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister, tabii şükrederseniz".

İslâm geleneğini devam ettiren Osmanlılar ise suyu camilerinin içine almışlardır. Bursa ilimizde bulunan Ulu Cami, Yeşil Cami gibi camiler güzel birer örnektirler.

Muallimi evvel Barnard'ın Bursa kaplıcaları konusunda bir risalesi de bulunmaktadır.

Sonuç

Suyun insanlar tarafından kullanılması, yaşamla başlamıştır. Şifalı etkisinin anlaşılması ise insanlığın tarihi kadar eskidir. İnsanlar suyun sağaltıcılığına inanmışlar, hiçbir ilacı kullanmazken ağrılarını şifalı sularla dindirmişler, yaralarını bu sularla tedavi etmişlerdir. Bazen bu suları kutsal olarak nitelendirmiş, büyülü güçlerinin olduğuna inanmış, efsaneler yaratmış, etkilerini mucizelere bağlamıştır.

Bugün sular bilimsel yönden incelenmektedir. Hidroloji ve Hidroklimatoloji bilim dallarında su, artık bilinçli bir tedavi şeklinde uygulanmaktadır. ☆

1 Turgut Akpınar: Eski ve Bugünkü Türklerde Su Kültü ve Âdetler. *Tarih ve Toplum*, No. 49, Ocak 1988, s. 30-31, İstanbul.

2 Dr. Med. Rıza Reman: Şifalı Suları Kullanma İlmi, Balneoloji, İstanbul 1942.

3 Bob Tadema Sporry: Kutsal Su. *Organorama*, Sayı 2, Ekim 1975, İstanbul, s. 11-14.

4 Doç. Dr. Nil Sarı: Tarihte hastalık kavramının evriminde etkili olan unsurlar. 1987-1988 Yılı Ders Notları, s. 7, İstanbul, 1987.

5 Thales (M.Ö. 624-546 yıllarında yaşamış Yunan bilgini).

6 Herakles (Herkül) = Kükürtlü suların tanrısı.

7 Prof. Dr. Nurten Özer: Yalova kaplıcalarının tarihsel gelişimi, doğal özellikleri, tıbbi değerlendirilmesi, İstanbul 1975.

8 Aristides: 2'nci yüzyılda yaşadığı sanılan Grek yazarı.

9 Hippokrates (M.Ö. 460, 370) yılları arasında yaşamış Yunan bilgini, Modern tıbbın babası olarak tanınmaktadır.

10 İbn Fadlan: X. asırda yaşamış Arap gezgini. Volga boylarında bir devlet kuran Bulgar Türklerinin müslümanlaşmasında önemli rol oynamıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Zeki Velidî Togan'ın doktora tezi.

11 Burhan Oğuz: *Türkiye halkının kültür kökenleri*, Cilt II, s. 676 - 683, İstanbul 1980.

12 Pertev Naili Boratav: *100 soruda Türk folkloru*. II'nci baskı, s. 47 - 52, İstanbul 1984.

13 Hz. Muhammet'in yaşadığı yıllar, Ayasofya'nın tamir edildiği yıllardır.

14 Agamemnon; Miken ve Argos Kralı.

15 Edward Taylor (1832-1917): İlk defa kültür kavramını tanımlayan, sosyol antropolojiyi bilimsel bir disiplin haline getiren ve disiplinin konusunu tayin eden kişi.

16 Taylan Akkayan: *Sosyal Antropolojiye Giriş*. Ders notları, İstanbul 1984, s. 71.

17 Dr. Mehmed Sadettin Aygen: *Afyon Kaplıcaları ve Maden Suları*. Türkeli Yayınları, No. 2, Afyon 1979.

18 Sözlü Kaynak: Hakan Ulu 25 yaşında. Müzisyen, bu bilgiyi Kazanlı bir hanım olan Zeytûne Banu'dan öğrenmiş.

19 Sözlü Kaynak: Fikriye Çetin, 65 yaşında. Ev hanımı, bu bilgiyi Sultan Şeyhmuz'u ziyaret ettiği zaman orada bulunan kişilerden öğrenmiş.

20 *Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi*, s. 46, 49, 62. Akşam Matbaası, İstanbul 1964.

21 *Kitab-ı Mukaddes*. Tevrat-Tekvin-Bap 21.

22 *Kur'an-ı Kerim*, Hac suresi.

23 Sözlü kaynak: Cemil Değer, 82 yaşında, emekli, bu bilgiyi kendisi Hacca gittiği için biliyor.

24 Hamursuz bayramı: Yahudilerin dinî bir bayramı.

25 Kur'an-ı Kerim, el-Maide suresi, ayet 6.

26 Ab-ı Hayat: Türkçe'de bengisu dediğimiz, içenin ölümsüzlüğe kavuşacağı su, yaşayış suyu demektir. Buna dirilik suyu anlamına gelen Ab-ı Zindegâni, Zindegî de denir. Kur'an-ın 18'nci suresi olan Kehf suresinin 60-65'nci ayetlerinde Musa Peygamberle Hızır Aleyhisselâm arasında geçen olay anlatılır Abdest almakta olan Hz. Musa'nın elinden, yanlarında bulunan torbaya bir su sıçrar. Torbanın içinde bulunan balık canlanır.

27 İvan İllich: H_2O, İstanbul, 1991

Bu yüzyıl başlarında Zellich Firmasının yayınladığı resimli gazete kartpostallarından dört örnek.

Tek Parti Döneminde İnkılâp Temsilleri-I

LEVENT BOYACIOĞLU

Toplum olarak nereden gelip, nereye gittiğimizin yahut tarihimizin anlaşılmaya çalışılması yönündeki olumlu çabalar son yıllarda hız kazanmış gibi görünüyor. Türkiye insanının içinde bulunduğu kültürel karmaşa ve en önemlisi tarihî kültürel kimlik sorunları, resmî kabullerin dışında toplumsal tarih çalışmaları yapılmasını mecburî kılıyor. Bu yazıda, şimdiye dek ihmal edilen ya da üzerinde gereğince durulmayan bir alana el atmayı düşünüyoruz; yakın tarihimizin kütüphane raflarında unutulmuş belgelerini; *İnkılâp Temsilleri*'ni ana çizgileriyle gözden geçireceğiz. Ancak, burada söz konusu temsillerin tümünü değil, tipik örnekleri inceleyeceğiz. Zira tümünü inceleyip bir dergi yazısı içine sığdırmak pek mümkün değil. Edebî bakımdan hemen hiç değeri bulunmadığı için olsa gerek, ilk heyecan dalgasından sonra ve Demokrat Parti iktidarı ile birlikte işlevini ve güncelliğini yiiren bu tarihsel belgeler, yakın geçmişimizin dolayısıyla günümüzün anlaşılması için sosyal bilimcilere oldukça zengin malzeme sunmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk on yılı, İttihat ve Terakki'den devralınan ideolojik-politik ekonomik altyapının gözden geçirildiği ve yeni eklentilerle berkitildiği yıllardır[1]. Dil ve Tarih tezleri ile olgun biçimini alan Cumhuriyet ideolojisi, birbirini izleyen reformlarla birlikte yeni rejimin meşruiyet çerçevesini oluşturur. 1930'lardaki iktisadî bunalım Türkiye'yi son derece olumsuz etkilemiş ve Cumhuriyet'le birlikte halkın refah düzeyinde Osmanlı dönemine kıyasla anlamlı düzelmeler olmamıştır. Diğer taraftan, dünyayı kuşatan ve giderek şiddetlenen siyasal istikrarsızlık askerî harcamaları artırmış, iktisadî girişimleri aksatmıştır. Emekyoğun sektörlerden -özellikle tarımdan- oluşan ülke ekonomisi, genç erkek nüfusun önemlice bir bölümünün silâh altında tutulmasından ötürü de emek arzı sıkıntısı içindedir. İşte bu koşullar, Cumhuriyet'in gereksindiği toplumsal-kültürel değişimin, iktisadî itici güçten yoksun olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa, bürokrasiye göre Cumhuriyet'in selâmeti, öngörülen gelecek tasarımına uygun bir kültürel yapının bir an önce biçimlenmesine de sıkı sıkıya bağlıdır. Böylesi açmazlar içinde bunalan bürokrasi, -Tanzimat'tan beri olageldiği gibi- istediği yöndeki kültürel değişimi yukarıdan aşağı, üst-yapıdan alt-yapıya dayatır. Ki bu, neredeyse Cumhuriyet'in geleceğinin ideolojiye yüklenen işlevle sınırlanmasını beraberinde getirecektir[2]. Cumhuriyet ideolojisi, radyo, gazete, dergi gibi yığın iletişim araçlarının yanı sıra örgün ve yaygın eğitim kurumları aracılığıyla hedef insan yığınlarına aktarılır. Kültürel yapıdaki özgüllükler ideoloji aktarım araçlarını çeşitlendirir. Bu yazının konusu olan İnkılâp Temsilleri de resmî ideolojinin halka iletilmesinde küçümsenemeyecek bir rol üstlenirler. Piyes metinlerinin edebî açıdan son derece yavan, olay örgüsü ve kurgu bakımından ilkel, dil yönünden yoksul olmaları dikkat çekicidir. Edebî açıdan zayıflıkları ile öne çıkan bu ürünler,sanki aynı yazarın kaleminden çıkmışçasına benzeşen yanlarıyla Türk edebiyatının gelmiş geçmiş en kişiliksiz ve üslûptan yoksun örnekleri olarak belirginleşir, edebiyat tarihindeki yerlerini alırlar. Oldukça tuhaftır ki, İnkılâp Temsilleri yıllar ve yıllar sonra yazılmış olmaları-

na karşın, "terbiyevî" misyon yüklenmiş Yeni Osmanlı Edebiyatı temsillerinin edebî bakımdan kat be kat gerisindedir. Bu duraklama, hatta geriye, gidiş, devletin sanatı güdümleme politikasıyla anlaşılabilir. Oysa, sözü edilen Osmanlı sahne eserlerinde yönetime "teslim" olmak şöyle dursun, muhalefet vardır. Yazarların bağımlılığı da iktidara değil, devlet geleneğine ilişkindir.

İnkılâp Piyesleri'nin doğduğu toplumsal-kültürel ortamın üzerinde biraz daha durmak yararlı olacaktır.

1930'lar Türkiye'si iktisadî dinamosu güçsüz ve orta vadede iktisadî girişim şansı olmayan bir ülkedir. Ulusal gelir düşük, büyük çoğunluğu köylü olan halk yolsuldur. Seçilen iktisadî kalkınma modelinin temel taşı olan burjuvazi sınai yatırımlara girişemeyecek denli cılızdır. Bu görevi de devlet üstlenir. Öte yandan üstyapıdan kaynaklanan sorunlar Cumhuriyet'in projelerini aksatmakta ve yönetim tarafından yeni rejimin varlığını tehdit eder mahiyette görülmektedir; halkın dünya görüşünü İslâm dininin normları belirlemekte, yeni rejimin şiddetle gerek duyduğu "girişimci özgür birey" yahut "lâik yurttaş" henüz ufukta bile gözükmemektedir[3]. Dolayısıyla, ülke insanının, aklın yönlendirdiği "değerlerle" yaşayan ve davranan biçime sokulması şarttır. Buna karşın, yeni rejimin ideolojik mesajları "dinî" bir söylem içerisinde iletilir; İnsanlar Cumhuriyet'e "iman" ederler; Bizans'tan tevarüs edilen "dinü devlet" olgusu *geist* olarak aynı kalmak koşuluyla, egemen dünya görüşü görünüşte değişir[4]. "Yurttaşlığa uygun" bir tarihsel-kültürel kimlik de, Cumhuriyet'in "gelecek" tasarımına denk düşen bir "geçmiş"in kurulmasıyla ülke insanına sunulacaktır. 1932 yılında toplanan 1. Türk Tarih Kongresi ile devletin benimsediği "yeni geçmiş"te Osmanlı/İslâm ögeleri dışarıda bırakılır. Resmî tarih, Orta-asya"+ Kadim Anadolu+ Atatürk Türkiyesi öğelerinin konfigürasyonu ile biçimlendirilir[5]. "Önceleri dilde aşırı özleşmecilik şeklinde belirginleşen, ancak daha sonra iletişime engel olduğu anlaşılınca "Güneş-Dil Teorisi" adıyla yeni bir biçime sokulan resmî Dil Tezi de, Türk Tarih Tezi ile eşzamanlı ve onunla içiçe geliştirilen bir kurmacadır[6]. Bu iki tezin ardalanında, dünya uygarlık ve dillerininin bilinmeyen bir zamanda Orta-Asya'dan dünyaya yayılan Türklerden kaynaklandığı savı bulunmaktadır.

Devlet Sınıfı olan bürokrasinin, resmî eğitim çarkları içinde olanlardan yana kuşkusu yoktur. Nasılsa, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim, ülke çapında devletin denetimi altına alınmıştır. Rejim için asıl tehditin öğrenim yaşı üzerinde kalan yetişkinlerden gelebileceği düşünülmektedir. Bir önlem olarak "Millet Mektepleri" açılırsa da, 1928-41 yılları arasındaki 13 yıllık süre zarfında ancak bir milyon 300 bin dolayında yetişkin bu okullarda eğitilir[7]. Bu sayı yeterli görülmeyecek ve 1931 yılında "kendisini fesheden" Türk Ocakları'nın yerine kurulan Halkevleri/Halkodaları, Cumhuriyet'in yaygın eğitim kurumları olarak örgütlenecektir. Halkevleri kısa zamanda Devlet ve Parti'nin de büyük destekleriyle Anadolu'nun neredeyse en ücra köşelerine dek yaygınlaşır ve faaliyete geçerler[8]. Halkevlerinde çalışmalar dokuz kolda yürütülür. Tiyatro çalışmaları, kol etkinliklerinin merkezinde yer alır. 1932-51 yılları arasında faaliyet gösteren 478 Halkevi ve 4322 Halkodası'nın çalışma biçimini belirleyen "Çalışma Talimatnamesi"nin yedi maddesinden dördünün tiyatro ile ilgili olması yönetici seçkinlerin bu alana verdiği önemi göstermektedir[9]. Temsillere verilen ağırlığın en önemli nedenlerinden birisi yazılı kültürün görece zayıflığıdır. 1927 nüfus sayımı sonuçlarına göre okur-yazarlar toplam nüfusun ancak onda biri kadardır[10]. Üstelik okur-yazar olanların da büyük bir bölümünün dinsel/folklorik metinler dışında okuma alışkanlıkları olmadığı bilinmektedir[11]. Halbuki temsiller, görsel-işitsel özellikler ile okur-yazarlık engelini/koşulunu aştığı gibi, temaşa ve eğlence yönleri ile insanları çekmektedir. Öte yandan, anılması yerinde olacak bir cihet daha vardır; inandırıcılık... Anadolu insanı kültürel özelliğinden ötürü, yaşamın gerçeği ile "sanatın" gerçeği"ni ayrıştıracak donanıma sahip değildir. Dolayısıyla, sahnede kendisine sunulan "ideolojik ger-

çek"e inanmaya yatkındır[12]. Bu durumlar değerlendirilmiş olmalıdır ki, Halkevi ve Halkodalarında -ayrıca bu kurumların desteği ile okul vb. gibi mekânlarda- 386'yı aşkın oyun sahnelenir[13]. Ne var ki, bu kabarık rakamın ancak onda biri edebî niteliğe haiz eserlerdir. Üstelik bunların büyük bir kısmı Batı klâsikleri veya bunların uyarlamalarıdır. Dönemin sanat ortamındaki bu sığlığın en önemli nedenlerinden birisinin de özgür sanat üretimi için uygun koşulların bulunmayışı olsa gerektir. Yazarların da önemli bir bölümünün devlet sınıfı bürokrasi üyesi oldukları -özellikle öğretmen- düşünülürse, bu tablonun gönüllü oto-sansüre yol açtığı sonucuna varılabilir. Zaten bağımlı olmayan ürünlerin sahnelenme şansı sıkıdenetimden (sansür) ötürü zayıf olduğu gibi, bir de sanatçının buna cesaret etmesi gerekiyordu. Zira bu yüzden kendisini sürgünde bulanların sayısı az değildir[14]. Kısacası sanatı talep eden insanlar değil, insanlar adına Parti'dir ve talep de arzın niteliğini ayrıntılı biçimde belirlemektedir. Temsiller üzerindeki sıkıdenetim bir ara o raddeye varır ki, tulûat kumpanyaları oynayacak oyun bulamazlar[15]. Matbuat Umum Müdürlüğü sahne sanatlarınının üzerinde fırtına gibi eser; "Vatan Şairi" Namık Kemal, Halid Fahri, Mahmut Yesari, Cenap Şahabettin gibi temayüz etmiş sanatçıların da içinde olduğu birçok yazarın, hatta kendisini ve sanatını yeni rejime teslim etmiş Aka Gündüz'ün bile bazı yapıtlarının oynanması yasaklanır. Uyarlama ve çeviri sahne eserleri de bu uygulamadan nasibini alır[16]. Devletin ne tür eserler istediği Basın Genel Direktörlüğü'nce kamuya şöyle duyurulur:

İç İşleri Bakanlığı Basın Genel Direktörlüğü tarafından sahnelerde temsil edilecek piyeslerin gözden geçirilmesi sırasında bir takım gerçekliklerle karşılaşılmıştır... Bu sahne özverenlerinin elinde halka gösterilecek; halkın kültür seviyesini yükseltecek, halka yeni davaları anlatacak piyesler pek sayılıdır. Bu eksikliği gözönüne alarak ulusal tezlerimizi yığına anlatacak eserleri, memleketimizin tanınmış yazıcılarına hazırlatmayı faydalı bulduk[17].

Bu kararlar ciddiyetle uygulamaya konur ve devletin talep ettiği özelliklere sahip ürünler zaman içinde çoğalır, neredeyse birbirinin aynı olan piyesler peşpeşe yayımlanır. Telif ve uyarlama eserlerle Halkevleri tiyatro dağarcığının gelişimine önemli katkılarda bulunan Ali Suha Delilbaşı bile önerilen eserlerin sığlığından yakınacaktır:

Her nedense bizdeki tiyatro müelliflerinin yahut daha doğru tabiriyle tiyatro müellifi olmak isteyenlerin, Halkevlerinde oynatılacak eser deyince hatırlarına muhakkak destanî mevzular geliyor. Halbuki Halkevi sahnelerinin destanî mevzulardan çok, halkın dünkü ıztıraplarına, bugünkü ihtiyaçlarına içtimaî dertlerine mütealik eserlere ihtiyacı vardır.[18]

Ancak ok yaydan çıkmıştır bir kere; devletin yürüttüğü bu etkin politika ürünlerini verir; 1930-1950 yılları arasında yayımlanan

407 sahne eserinin 166 -yaklaşık %40- adedi dört başı mâmur resmî temsillerdir.

Öncü Örnekler

İnkılâp Temsilleri'nin öncü örnekleri 1920'li yıllarda görülmekle birlikte, bunlar daha çok Osmanlı yenileşmeciliği etkisindeki ürünlerdir. Cumhuriyet'in kurulduğu 1923 yılından 1930'a dek yayımlanan 77 sahne eserinin 21'i bu türden ürünlerdir[19]. Bu eserlerin tümü eski harflerle basılmış metinlerdir. Bunların üç tanesi M. Raif'e aittir; *Mukaddes Ateş*/ "Vatanî Temsil" (1923); *Çilek*/ Ahlâki Temsil" (1925); *Tehlike Karşısında*/Vatanî Temsil,(1925). Mehmed Sırrı'nın 1924 yılında yayımladığı beş kısa "mektep piyesi", Hasan Fâsih'in , *Beşerî Bir Muhakeme ve İlâhî Bir Hüküm* (1928), "terbiyevî" yanı ağır basan yapıtlardır. Reşad Bey'in, *Çanakkale Muharebesi* (1925), Naci (Kum) Bey'in, *İşgal Bulutları ve Zafer Yıldızları* (1928), Tevfik Fikret Fethullah'ın, *Aydın'da Zincir Kıran Yeni Doğan Türk* (1924); Kantarağasızade Ömer Selâhaddin'in *Gaadana Karadana* (1927) adlı eserleri de yeni çıkılan savaşın yaralarının sarılması amacıyla kaleme alınmış hamasî temsillerdir. 1923 yılında yayımlanan Rıza Suat'ın İzmir'in İşgali piyesinin altbaşlığı "Millî ve Dinî Felâketlerimizden" olup, henüz Osmanlılık ile ilişkinin sürdüğünü göstermesi bakımından kayda değer bir örnektir.

Yukarıda anılan erken örneklerin olgun İnkılâp Temsilleri ile temel farkı, Osmanlılık ve din öğesi ile süren ilişkileridir. Nitekim o dönemde, Cumhuriyet'in Dil ve Tarih tezleri henüz uç vermiş, reformlar tamamlanmamıştır.

1930 yılı İnkılâp Temsilleri bakımından "kurak" geçer; bu yıl içinde yalnızca iki piyes yayımlanır, onlar da komedidir. 1931 yılında basılan 15 piyesten 4-tanesi "vatanî" ve "millî" nitelikte olmakla birlikte, bunlar da olgun ürünler sayılmaz.

"Perde Açılıyor"

1932 yılında bir canlanma göze çarpar, toplam 36 piyes yayımlanır; bunların 9'u İnkılâp piyesi özelliklerini taşır. Ancak, İ.G. Arcan'ın yazdığı "Habibe Mollanın Konferansları" adlı radyofonik piyes dizisinin 11 kitabı da bu yıl içinde basılıp İstanbul Radyosu'nda seslendirilecektir[20]. Anılan piyesler, doğrudan İnkılâp Piyesleri kategorisine dahil edilememekle birlikte, bu türün farklı birer versiyonu olarak değerlendirilebilir. Aka Gündüz'ün, *Beyaz Kahraman* ve *Köy Muallimi* adlı piyesleri de bu yıl yayımlanır.

Aka Gündüz'ün "Süpertürk"leri[21]

Beyaz Kahraman (1932), İnkılâp Temsilleri'nin karakteristik özelliklerini taşır; Tarih ve Dil Tezleri ana çizgileriyle bu piyeste sıcağı sıcağına ortaya konur ve savunulurlar. Oyun kişilerinin tümü "öz-Türkçe" adlar taşır. Nedir, Cumhuriyet kurulalı daha dokuz yıl olmuştur. Yazar; bu çelişkiyi bilim-kurgu tekniği ile aşmaya çalışır. Bu bakımdan piyes, Türk Edebiyatında ilk örneklerden sayılabilir. Piyeste, olaylar 1970'lerde geçer (s.21). "Birinci Manzara"da duvarda yazılı olanlar "modern" ve "gelişmiş" Türkiye'nin temelindeki ideolojik kurumsal yapıyı göstermektedir.

Halk Bakımevi
Kuran:
Halkevleri Umumî Merkezi
Müdür:
Profesör, Doktor Türkoğlu
Dayan B.
Telsiz Telefon: 16594
Televizyon: B-836 (s.5)

Profesör Türkoğlu Dayan B., piyesinin "bugün"ünden yirmibeş yıl kadar önce -yaklaşık olarak 1959/1960- verem ve kanser hastalıklarının tedavisini bulmuş, dünyanın dört bir yanında kendisine yönelik şükran dernekleri kurulmuştur. Yine, icad ettiği "kimyevi özsuları" ve "bakteriyolojik toz aşılar"la çöller yeşermiş, dünya tarım üretimi iklim etmenine bağımlılıktan kurtulmuştur. Ankara da, bu buluşlardan nasibini alacak, kentin her yanı portakal, hurma, fıstık ağaçlarıyla bezenecektir. 1970'ler dünyası sanki bir *Arcadia*'dır. Dünyayı cennete dönüştüren Türkoğlu Dayan B., Türkiye'yi de dünyanın merkezi yapmıştır. Ancak, başarılarını Halkevlerine bağlayacaktır (s.21-3) . Bu projeksiyonla yazar, gücünü bilim ve akıldan alan Cumhuriyet reformları sayesinde Türkiye'nin "muasır medeniyet seviyesini aşmış" bir duruma gelmesinin kırk yıl zarfında gerçekleşeceğini fütürist bir yaklaşımla öne sürmekte ve yeni rejimi halk indinde meşrulaştırmaya çalışmaktadır.

Beyaz Kahraman'ın başka bir özelliği de, Osmanlılık ile epistemolojik bakımdan kopuşu yansıtmasıdır. Yapıtın yaslandığı pozitivist epistemoloji, Osmanlı yazarlarının dayandığı mistik epistemoloji ile taban tabana zıttır. Osmanlı toplumunun ve yazarlarının bilgiye yaklaşım biçimi, Kur'an'ın "mutlak" bilgisine, fıkıh ve kelâm'a, İslâm peygamberi Muhammed'in sarfettiği rivayet olunan sözlere (hadis) bağımlıdır. Yani, dogma düşünüşün biçimini, sınırlarını belirlemekte, "mutlak metnin" söylemi dışında düşünmek öyle pek akılların ucuna gelmemektedir[22]. Bu bağlamda, *Beyaz Kahraman*'da pozitif bilimin öne çıkartılması, Osmanlılıkla epistemolojik kopuşu dile getirdiği için önemlidir.

Metinde, Türk'ün merkezde yer alması budun-merkezcilik (etnocentrism) olarak değerlendirilebilir. Ne var ki, bu merkezî konum, öteki ulusları aşağılayan, saldırgan bir milliyetçilikten değil, ulus olamamanın yarattığı aşağılık duygusundan kurtulmaya yönelik bir yer edinme çabasından kaynaklanır. Nitekim, metinde eski Osmanlı toprakları bağımsız devletler olarak kurulurlar. Böylelikle, Misak-ı Millî ve Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizm karşıtlığı vurgulanır:

-İngiltere Sosyalist Cumhuriyeti reisi.. Sabık dominyonları bugünkü müttefik cumhuriyetler merkezi.. Fransa İmparatoru 4'üncü Napol-

Aka Gündüz

2

ANKARA
DEVLET KÜTÜPHANESİ
Kayıt No. 7661
Tasnif No 894.1

Köy Muallimi

PİYES:

1 Perde 3 manzara

Aka Gündüz Kitapevi

Anafartalar caddesi No. 69 - 71 — Ankara.

1932

Hakimiyeti Milliye Matbaası

MÜŞİKİ MUALLİM ANKARA KÜTÜPHANESİ

yon., Rus, Alman, İskandinav, Japon, Çin, Müstakil Mısır, Müstakil Suriye, Müstakil Irak, Müstakil İrlanda Hükûmetleri... (s.17).

Türk Tarih Tezi aracılığıyla Cumhuriyet'in gelecek tasarımına uyarlanan "yeni geçmiş", tüm özellikleriyle Beyaz Kahraman'da savunulur: *Bizim yeni hiçbir idealimiz yoktur. Bizim bir tek ilk ve son idealimiz vardır ki, tam otuz bin yaşındadır. Otuz bin sene evvel bir noktadan bütün dünyaya yayılan ecdadımızın birtek, ilk ve son ideali vardı. O da şuydu: En yüksek medeniyete doğru! Türkün büyük yarımına doğru! Biz bu idealin gidiş istikametini şaşırtmıştık, onu bize Gazi ve Halkevleri yeniden gösterdi (s.24-5).*

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet'in modern toplum ideali "otuz bin yıl" geriye -neredeyse Homo Sapiens Sapiens'in ilk ortaya çıktığı paleolitik çağlara dek geçmişe - götürülmekte ve idealden "sapan"; İslâmın kabulünden sonraki bin yıllık tarih, "yaşanmamış yıllar" teşhisi ile yok sayılmaktadır. Zira, yok sayılan dönem resmî tarih görüşüne uygun tadiller yapılamayacak denli değişmezlik kesbeden, hakkındaki bilgiler kemikleşmiş bir yakın geçmiştir. Oysa otuz bin yıl gibi bir uzak geçmiş her türlü spekülasyona ve yeniden yorulanmaya açıktır, çünkü iyi bilinmemektedir.

Piyes'in anlattığı 1970'ler Türkiye'si iktisadî ve teknolojik alanlarda da "süper" dir:

Ünal: Bu telsiz cep telefonları da eskidi. Müdire söyleyelim de yeni sistemlerinden aldırsın.

Varol: Oğuz (abç) markası en yeni. Çok methediyorlar... Allo!

Ünal: Ali Turan (abç) marka da fena değil ama biraz ağırca, uzun müddet cepte taşınmıyor (s.8).

Yazarın demokrasi kaygısı taşıdığına ilişkin herhangi bir ipucu yoktur -olsaydı acaba 12 Mart'ı, MC'leri, 12 Eylül'ü de kestirebilir miydi?-, Piyeste işlenen bir başka tema, bireyin/yurttaşın kendisini topluma/devlete feda etmesidir. Modern toplumun, birey olgusu ile gözden kaçırılamayacak bir bağı olduğu düşünülürse, bu durum biraz çelişkili gibi görünebilir. Ancak, 1930'larda liberal demokrasilerin saygınlığını alaşağı eden faşist/otoriter rejimlerin taktik başarıları, Türkiye insanının cemaat özelliği ve Cumhuriyet ideolojisi'nin niteliği bir arada değerlendirilirse çelişki ortadan kalkmaktadır.

1932, Aka Gündüz izin verimli bir yıldır; *Köy Muallimi* adlı piyesi de bu yıl içinde basılır. Rol bölümünün altındaki not ilginçtir: *Gazi Hazretlerinin birinci müsvedde üzerindeki tadil ve işaretlerine göre yeniden yazılmıştır(s.4).*

Elimizde Atatürk'ün piyes metnine müdahalesinin ne kertede olduğunu ortaya koyan bir belge olmamakla birlikte, *Bayönder* (1941)-ilk yayım tarihi 1934- üzerinde yaptığı "tashih ve tadiller" gerek biçim/dil, gerekse içerik düzeyinde önemli değişiklikler yapma eğilimi olduğunu ortaya koymaktadır. Asıl tuhaf olan, Aka Gündüz'ün bu sansürü şükranla karşılamasıdır. Ne var ki, 1930'lar Türk siyasal kültüründe Atatürk kültünün oluşumunu tamamladığı yıllardır. Atatürk'ün yarı-tanrı" olarak sunulması; "Ebedî Şef", "Ulu önder", "Baş Öğretmen", "Baş Komutan" vb. gibi bir dizi simgeyle desteklenir. O, "mutlak hakikat" ve "mutlak doğru" katından konuşmaktadır; dolayısıyla, "Baş Düzeltmen"liği üstlenmesi, ne Aka Gündüz'e ne de öteki piyes yazarlarına tuhaf gelmeyecek, tam tersine bu müdahaleleri minnetle karşılayacaklardır. Bu cümleden olmak üzere, bin yıldan uzun bir geçmişi olan din/devlet ayrışmamışlığı Cumhuriyet'ce tevarüs edilmiş ve en tuhafı, devleti "dünyaya indirmeyi" amaç edinmiş bir lider, halk katında "mutlak metnin" otoritesinin simgesi biçiminde kavramlaştırılmıştır.

Piyesin baş kişisi Muallim Ünlü ile eğitime ve eğitimciye devletin yüklediği işlev kabaca gözden geçirilir:

...Ben buraya geldiğim günden birkaç gün evvel Cumhuriyet ilân olunmuştu. Az bir zaman sonra Halkevleri kuruldu. Ben bütün meslekdaşlarım gibi idealist bir gençtim.Büyük Türk inkılâbında bize düşen vazifeler vardı. Onları sadakatle *(abç), devamla başarmak millî borcumuzdu. Türk'ün büyük yarını için çalışanlar arasında biz de vardık, ve bu temeli kuracak ırgatlar bizlerdik. Size her derste, her zaman söylediğim gibi şimdi de bu büyük yarını söyliyeyim... (s.11).*

Oyundaki mesajların hedefi, "sevimli, saygılı, büyük ruhlu köylüler, Türk köylüleri" (s.11)

dir. Ünlü B., Saltanat'ın kara yazgısı ile başbaşa bıraktığı, aç, susuz, hastalıklardan kırılan "Batakoba" köyünde maddî yoksulluğun yanında tutuculuk ve bilgisizlikle de savaşmış, köyün yazgısını değiştirmiştir. Yeni adıyla, "Işıkoba" köyü, muallim ünlü B.'in eseridir. Toplumsal, ekonomik ve kültürel açıdan otuz yıl gibi kısa bir sürede kalkınmayı öğretmen sayesinde başaran "Işıkoba"yı Aka Gündüz şöyle tahayyül etmektedir:

Parkları dükkânları, fabrikaları ile çok mükemmel bir köy.. Hattâ mübalâgalı güzel. Sahnelerin kabiliyetine göre şimendifer geçer, otomobiller görünür, teyyareler uçar, halk neşelidir, kapılarının önünde beklerler. (s.22).

Beyaz Kahraman (1932)' da olduğu gibi bu piyeste de Batı'ya kendisini kanıtlamış ve dünyanın gözbebeği olmuş Türkler imgesi işlenir; Bu başarı Cumhuriyet'in, Halkevleri'nin ve öğretmenlerindir... Ünlü B.'in yetiştirdiği insanlar arasında "beynelmilel şöhret" sahibi iki kişi de vardır; Beynelmilel Heykeltraşlar Cemiyeti Reisi Gökçen Işık ve Mehmet Ağa'nın oğlu, mühendis-profesör Şahin Işık...

Aynı yapıtın bir başka yerinde "yeni tarih" anlayışının aklî gerekçeleri ortaya konur; 1920'li ve 30'lu yıllarda cereyan eden dinsel nitelikli ayaklanmalar da gözönünde alınırsa, bu pasaj daha etraflı anlaşılabilir:

Reis: -Size daha acısını söyliyeyim. Birkaç eski kafalı ile mürteci hoca birlik olmuşlar, cahil bir delikanlıyı kandırmışlar...

Bir Çocuk: -Eski kafalı ne demek Reis Efendi?

Bir Çocuk: -Mürteci ne demek Muallim Bey?

Reis: -(Köylülere) arkadaşlar! İşte büyük Türk İnkılâbı eserini vermeye başladı: Bugünkü çocuk eski kafanın ne olduğunu bilmiyor. Mürtecii, irticâı bilmiyor.

Bir Çocuk: -Ben eski kafayı biliyorum, berbere gitmemiş, şapkasını süpürmemiş, saçını taramamış kafa değil mi? (s.20).

Aka Gündüz ütopyasında, yakın geçmişi olumsuz göstermekle kalmaz, yeni rejimin bekası için toplumsal bellek kaybını da zorunlu görür. Ki bu durum, Türkiye toplumunun tarih bilincinin bugününü belirleyen düşünceyi de gözler önüne sermektedir: "Yakın geçmiş külliyen olumsuzdur, unutulmalıdır."Geçmişin toptan reddi, deneyim ve birikimlerin de yitirilmesini, toplumun kendisini bir tarih boşluğunda bulmasını, dolayısıyla tarih bilincinin çarpılmasını birlikte getirecektir...

Aka Gündüz'ün resmî ideolojinin *extreme*'inde yer aldığı unutulmadan, bu sürecin yaklaşık olarak cereyan ettiği ileri sürülebilir. Kısacası yukarıda alıntılanan paragrafta resmî tarih anlayışı somutlaşmaktadır.

Köy Muallimi'nde halka benimsetilmesi "uygun" görülen gündelik davranışlar/yaşama biçimi de aktarılmaktadır. Selâmlaşmanın işlendiği şu paragrafa bakalım:

Öndeki Çocuk: Muallim Bey! Yıldönümünüzün yaklaştığını bize büyüklerimiz... haber verdiler. Bugün gelince sizi nasıl kutlulayabiliriz? diye düşündük. Çiçek mi versek? Hayır! Bu çok eski birşey. *Elinizi mi sıksak? Her sabah sıkıyoruz.* (abç)(s.7).

Öğrencilerinin Muallim ünlü B.'e şükran duygularını anlatmak için buldukları yol da kültürel değişimin öngörülen biçimde kotarıldığını göstermektedir: Marş bestelemek[23]... Marşın sözleri de oldukça manidardır:

....

Hep: -Türk muallimi!
Tek:-Yurda âşıksın,
Hep:-Yurda âşıksın
Tek: -Pek yamansız sen!
Hep: -Pek yamansın sen!
*Tek:-*Yeni Tarihi ,
*Hep:-*Yeni Tarihi *(abç)*
Tek: -Temelden kuran,
Hep -Temelden kuran
Tek: Alnı dik duran,
Hep: -Alnı dik duran
Tek: -Kahramansın sen.
... (s.10).

"Mete/Atatürk"

Yine 1932'de İnkılâp Temsillerinin başka "seçkin" örneklerinden Faruk Nafiz'in *Akın* (destan) ve *Özyurt* (destan)'u yayımlanır. Yaşar Nabi'nin *Mete* isimli manzum piyesi de bu yıl günyüzüne çıkacaktır. Piyesin baş kişisi Mete Han ile Mustafa Kemal arasındaki benzerlik "mavi gözler" ile belirtilir ve birinci perdenin sonunda ikisi arasındaki ilişki özdeşliğe dönüşür:

Bambaşka işleri var Mete Han'ın şimdi de,
Bakın nasıl memleket düzeliyor gitgide.
Savaş, yalnız savaşla iş biter mi sanki?
Uyuşuk senelerin yıkamak kirlerini,

Hakan buraya verdi bütün fikirlerini.
Bir yenilik buluyor vatanda her yeni ay,
Her sene sonbaharda toplanıyor kurultay.
Çok şanlı bir tarihin doğması için yeniden
Fikrini anlatıyor toplantıya her giden.
Unutulmuş yasalar yeniden yazılıyor,
Mermer abidelere zaferler kazılıyor.
Bu, bütün san'atların filizlenme çağıdır,
Bu, *İnkılâp* (abç) denilen derenin kaynağıdır
(....)
Yurdun bu uyanışı yeni bahara eştir,
Çünkü Mete baharı getiren bir güneştir (s.32).

Yukarıda alıntılanan üçüncü askerin tiradında, *Beyaz Kahraman*'da olduğu gibi Osmanlı döneminin bir "idealden sapış" olduğu "uyuşuk seneler" nitelemesiyle ortaya konmakta ve Mete Han/Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen 'İnkılap"larla "ideal" düzenin yeni baştan kurulduğu belirtilmektedir. Düzenin kurulması süreci, aynı zamanda Kurtuluş

Savaşı'nı vurgular; Önce, padişah ve "kul"larının işgalcilerle anlaşarak, İstanbul'a razı olmaları eleştirilir (s.42), ardından Tuğrul/ Kâzım Karabekir ordusu ile doğuya, Oktar/İsmet İnönü de batı istikametine yürürler (s.45). Zafer kazanılmıştır. Mete Han/ Atatürk özdeşliği, piyesin sonunda açıkça ortaya çıkar:

. . .

Doğuyor güneş gibi yurdun üstünde GAZİ (s.68).

1932 yılında inkılâpları destekleyen iki değişik piyes daha yayımlanır. Bunların biri, Akif Saffet İrtenk'in, *İran'ın İçyüzü* (Şiîlik Faciâsını Musavverdir) adlı yapıtıdır. Piyesle lâisizmin gerekliliği ve dinsel düşünüşün çağdışılığı vurgulanarak, Cumhuriyet reformlarının ne denli yerinde olduğu zıddıyla savunulur. Sözü edilen ikinci piyes ise Niyazi Yusuf'un, *Alemdar yahut Civelek Mustafa Kazan Kaldıranlar Devrinde*'sidir. Bu oyunda da Osmanlı dönemi tüm olumsuzluklarıyla sergilenerek, genç Cumhuriyet'e destek verilir. **(Sürecek)**

1 Bkz. Erik Jan ZÜRCHER (1987) Milli Mücadelede İttihatçılık. İstanbul; Bağlam Yayınları.

2 Sarıbay, Tek Parti döneminde ideolojiye yüklenen işlevi şöyle açıklıyor: "Cumhuriyet dönemi modernleşme girişimleri, sosyo-ekonomik yapıda köklü değişimlerden çok, siyasal ve kültürel sistemlerde dönüşümler gerçekleştirmeye yönelikti. Atatürk yaptığı reformlarda ideolojiye oldukça ağır bir yük yüklemişti. Bu ideolojinin amaç haline getirilmesine yol açtı; Atatürk öldükten sonra da artarak devam etti." (Ali Yaşar SARIBAY, "Türkiye'de Siyasal Modernleşme ve İslâm" *Toplum ve Bilim*, 29/ 30 1985 s.: 45-64.)

3 Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye toplumunun ve edebiyatçılarının bilgiye ulaşma ve yorumlama biçimlerindeki değişmeler için bkz.: Jale PARLA (1990) Babalar ve Oğullar Tanzimat Romanının Epistemolojik Kökenleri. İstanbul: İletişim yayınları; Taner TİMUR (1991) Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik. İstanbul; Afa Yayıncılık.

4 Osmanlı'dan Tek Parti dönemine geçişte toplumda egemen olan dünya görüşündeki değişim ve süreklilikler için bkz. : R. Levent BOYACIOĞLU (1991) Ahmet Hamdi Tanpınar'da Gelenek Gelecek ilişkileri ve Cumhuriyet İdeolojisi'nin Eleştirisi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi; A. İNSEL ve Cengiz AKTAR, "Devletın Bekası İçin Yürütülen Çağdaşlama Sürecinin Toplumsal Sorunları." *Toplum ve Bilim*, 31/39 1985 s.: 9-44.

5 I. Türk Tarih Kongresi'nin kabul ettiği "yeni tarih"in bileşenlerini açımlayan bir çalışma için bkz. : Büşra ERSANLI "Birinci Türk Tarih Kongresi 1932, Türkçülükten Yurttaşlığa. *Toplum ve Bilim*, 31/ 39 1985s. 81-104.

6 İsmail BEŞİKÇİ (1991) Türk Tarih Tezi Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu. Ankara: Yurt Kitap Yayın.; Ragıp GELENCİK "Güneş Dil Teorisi üzerine" Tan. 11 1983 s.:16-14

7 "Millet Mektepleri"nde eğitilen yetişkin sayısı yıldan yıla önemli düşüşler göstermiştir. Örnek olarak: 1928-29 öğretim yılında öğrenci sayısı 597.010 iken 1941-42'de bu sayı 14.085'e gerilemiştir. Bkz. İlhan BAŞGÖZ - Howard E. WİLSON (1968) Türkiye Cumhuriyeti'nde Eğitim ve Atatürk. Ankara: Dost Yay. s. 120.

8 Nurhan KARADAĞ, "1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları". Tiyatro Araştırmaları Dergisi, Sayı.8 1988 A.Ü. D.T.F. Yayınları. 9.A.g.e. s. 135

9 A.g.e., s.135

10 BAŞGOZ ve WİLSON A.g.e. s.:246

11 Halk hikayeleri yahut folklorik/ geleneksel ve anonim metinlerin yetkin bir incelemesi olarak bkz.: Mustafa Nihat ÖZÖN (1985) Türkçede Roman. İstanbul: İletişim Yayınları.

12 Sanatın "gerçek"i ile yaşamın "gerçek"inin arasındaki sınırın belirsizliğine, Türk sinemasının "kötü adam"ı Erol Taş'ın özellikle taşra gezilerinde "vefalı" seyircilerinden dayak yiyerek "takdir" edilmesi örnek gösterilebilir.

13 KARADAĞ A.g.e. s. 138.

14 Tek Parti döneminde iktidarın dümen suyuna girip uzlaşmayı reddeden sanatçılar, aydınlar da vardır. Refik Halit Karay, Mehmet Akif Ersoy... bunlara örnek verilebilir. "150'likler"

15 Geleneksel Türk tiyatrosundan esintiler taşıyan ancak genellikle uyarlama ve çeviri eserleri metne bağlı kalmaksızın doğaçlama yoluyla yorumlayan tuluat kumpanyalarının piyes metinlerinin kelime kelime sıkıdenetime tabi tutulduğu bir ortamda yaşamaları elbet mümkün değildi. Bu konuda dönemin resmi tutumu için bkz. AKŞAM GAZETESİ. "Menedilen Piyesler ve Eserler". 25 Şubat 1935. (Aktaran: Metin AND (1983) Atatürk ve Tiyatro. Devlet Tiyatrosu Yayınları. s.: 34)

16 AKŞAM GAZETESİ. "Temsili Menedilen Eserler" 4 Mart 1935 (aktaran: AND A.g.e., s.: 32-8)

17 AND A.g.e., s.: 40.

18 Ali Suha Delilbaşı "Halkevlerinde Tiyatro Meselesi Ülkü (4.Cilt, sayı: 55) 1937, s. : 228-9

19 Bkz. Ahmet BORCAKLI ve Gülter KOÇER (haz.) (1973) Cumhuriyet Dönemi Türkiye Tiyatro Bibliyografyası. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 15., ayrıca bu çalışmanın sonundaki İnkılap Temsilleri Kaynakçası, anılan öncü örnekleri de ihtiva etmektedir.

20 "Habibe Molların Konferansları" adlı radyofonik piyesler dizisi resmi ideolojinin temel tezlerinin doğrudan ve açıkça savunulduğu eserler olmamakla birlikte, savunulan ve eleştirilenler bağlamında bakılırsa bu piyesleri İnkılap Temsilleri'nin "yakın akrabası" olarak değerlendirmek mümkündür.

21 Gerek "Harf İnkılabı"nın yeni olması, gerekse dilde özleşmecilik akımının çok kısa bir sürede aldığı önemli mesafe, yazarlar arasında dil ve yazım kuralları birliğinin bozulmasına yol açmış ve bu bakımından eserler arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Anadilinde düşünüp yabancı bir dile çeviri yaparcasına yazan edebiyatçılar *için böylesi açmazlar tuhaf değ*ildir. Öte yandan, Atatürk ve yakın çevresinin yeni dil kullanımı üzerinde önemle durup,bu alanda yaptıkları çalışmaların sonuçlarını yazarlara "duyurup, önermeleri" yeni dil kullanımı konusunda yazarlar arasında neredeyse *bir yarışma başlatmış, bu durum* İnkılap Temsilleri'ne de yansımıştır. Bu durumun daha iyi görülebilmesi için temsillerdeki yazım yanlışlarına dokunulmamıştır.

22 Bkz. Jale PARLA A.g.e.

23 Osmanlı'nın çöküş yoluna girmesiyle birlikte peşpeşe gelen askeri yenilgiler toplumda devlet otoritesinin ve devlete olan güvenin sarsılmasını da birlikte getirecektir. İttihat ve Terakki iktidarıyla birlikte devletin kurtarılması için yeni formüller iktisadi, politik ve ideolojik yeni çözüm yolları benimsenmiştir. Marşlar da toplumda devlete karşı olumlu duyguların pekişmesini sağlayan araçlar olarak görülmüş ve özellikle Balkan Harbi yenilgisinin ardından sayısız marş bestelenmiş, ilk ve orta öğretim düzeyindeki öğrencilere ezberletilmiştir. Form açısından müzik alanında batıya yöneliş ile içerik bakımından "devletli"ye övgü geleneğinin ilginç bir bileşimini sergileyen bu marşlar, Cumhuriyet'le birlikte sürmüştür. Tanpınar, İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkan "marş enflasyonu"nu belgesel özellikler taşıyan bir romanında şöyle anlatıyor: "Balkan Harbi'nin bittiği o meyus, ateşli yıldı. Biz küçükler, bir bakıma zaruretlere baş eğmeyi öğrenmiş olan büyüklerden daha fazla hazmedilmemiş mağlubiyetin acısı içindeydik. Bütün mekteplerde güfteleri bestelerinden, besteleri güftelerinden garip intikam marşları söyleniyordu. Bir gün İhsan, üstümüzdeki musiki dershanesinde söylenen bu marşlardan birini dinledikten sonra başını salladı ve:

-Kötü... Çok kötü dedi. Evvela musiki değil.

Bunu söylerken gözlerinin içi parlıyordu.

Çocuklar hep birden bağırıştılar:

-Efendim hocamız yazdı onu...

İhsan duymamazlıktan geldi!... Bu gibi şeyler sonunda milletlerin hayatlarında içinden bir türlü çıkılamıyan kuyular haline gelir! Bizim için öbür milletlerden daha tehlikeli oluyor. Çünkü bu yüzden hareket ve düşünce hürriyetimizi kaybediyoruz. (Ahmet Hamdi TANPINAR (1973) Sahnenin Dışındakiler İstanbul: Nakışlar Yayınevi. s.: 54-5)

Irak Türkleri

Özetleri Hazırlayan: SUPHİ SAATÇİ

(*Türk Yurdu* Dergisi Yıl 5 Cilt 9 3-8. sayılarında tefrika edilmiştir. 8 Teşrinievvel 1331 - 31 Kânun evvel 1331)

Haşim Nahit'in[1] Irak Türkleri üzerine yaptığı bu inceleme, bu alandaki ilk çalışma olması bakımından önem taşımaktadır. Irak'ta yaşayan Türklerin varlığı da ilk kez bu yayınla duyurulmuş olmaktadır. İnceleme, sâde bir dille kaleme alındığından çeviri yazıları verilen bölümlerin anlatımına pek fazla müdahele edilmemiştir.

"İlk önce Irak Türklerinin bulunduğu yerleri göstermeliyim. Bilindiği gibi İstanbul'dan Bağdad'a kadar uzayan bir "posta yolu" var. Şimdi haritayı alıp Dicle'nin sol sahilinden geçen bu yolu takip etmek üzere Musul'dan Bağdad'a kadar bir çizgi çiziniz. İşte bu çizginin uzadığı yerlerde, yani posta yolunun uğrağında bulunan nahiye, kazâ, sancak merkezi ahalisi hep Türktür.

Sayısı yüzbinleri bulan bu Türkler Irak'a ne zaman gelmişler? Bulundukları kasabaların, şehirlerin taşına, toprağına, ticaretine ve bütün servetine hâkim, Irak'ın bu parçasına bütün mânasıyla hâkim bunlar, zannederim Osmanlı Türklerinden daha evvel buraya gelip yerleşmişlerdir. Bugün, bizlerin Irak Türkleri hakkındaki bilgimiz bir tarih yoksulluğundan ibaret oluyor. Ben, tarihin karanlıklarına rağmen, buradaki Türklüğün yaşayan izlerini göstermeye çalışacağım.

Ahalisi Arap olan Musul'un batısında bulunan Tela'fer nahiyesi merkezinin halkı Türktür. Musul şehri civarında daha birçok Türk köyleri vardır: Dicle'nin sağ sahilinde ve Musul'un karşı yakasında, Ninova harabeleri üstündeki Nebi Yunus köyü ahalisi de Türktür. Hazret-i Yunus Aleyhisselamın mezarının bulunduğu bu köyün halkının Tela'ferlilerden farkları yoktur. Yine krokide görüleceği üzere Yukarı Zap ile Dicle'nin birleşip bir yarımada teşkil ettiği sahada da Türk köyleri var. İsimlerini arzediyorum: Karayatak, Yarımca, Reşidiye, Sattih, Selma (Selamiye olmalı), Kadıköy, Kasfahra (Kızfahre olarak da bilinir), Ya'vize (Ba'vize olmalı), Serbahşan, Karakoyunlu, Tizharab, Harap Delil, Telakkûp, Şemsiyan, Babıniyet.

Tela'ferli Türklerin Timur ahfadından oldukları hakkında bir rivayet var. Karakoyunlular da bu isimdeki Türk aşiretinin bakiyyesi farzolunur. Musul civarındaki Türklerin lehçesi, Kafkas ve Azerbaycan Türklerinin lehçesine çok benziyor. Etrafındaki başka milletlerin kesafetine rağmen bugüne kadar millî varlıklarını muhafaza etmiş bu Türkleri, sosyoloji ile meşgul olanlarımız tetkik etmelidir...

Şiîliğin muhtelif şekillerinden biri olan Kızılbaşlık, Çırağ Söndüren'lik, Anadolu'da olduğu gibi burada da küçük kümelerle temsil edilmektedir. Bununla beraber bu havalide Sünnîliğin bir umumiyet teşkil etmesi; bu küçük kümelere ait ve umumiyet tarafından tecessüs ve istihza edilen âyinlerin gizlenmesine; bunların hareketsizliğine, kuvvetten düşmesine, nihayet unutulmasına sebep oluyor. Meselâ eskiden, Çırağ söndürenlerden tanınmış bir aile, kız alıp vermek suretiyle Sünnî ailelerle karışınca mezhep ihtilaflarını haber veren isim de hatıralara karışmış ve birgün unutulmuştur.

Musul civarındaki Türk köylüleri çiftçidirler. Toprağın ekine müsaitliğiyle beraber aynı zamanda

geniş yaylaların da bulunması, koyunculukla çiftçiliği bir fertte topluyor.

Irak'taki muhtelif milliyetlerin hercümerci içinde asıl Türklüğü görebilmek için güneye doğru inmek icap eder. Yukarı Zap'ı geçince doğuda uzanan Karaçuk dağları arasında, daha uzaktan Erbil Kalesi seçilir. Tarihî kale ile minarenin yanında basık damlı, kerpiçten yapılmış evler, girintili ve çıkıntılı çizgilerle güneye doğru uzayıp gider. Beş altı bin hane tahmin olunan şehir halkının ana dili Türkçe'dir. Çarşılarda, kahvelerde, evlerde, aile ocaklarında konuşulan Türkçe işitildikçe, İstanbul ve Anadolu şivelerinden ziyade Azerbaycan ve Kafkas'ınkine daha yakın bir şive olduğu seziliyor. Erbil'in etrafındaki nüfus kesafeti, Kürtler ve Araplardan ibaret olduğu için bunların bazı kelimeleri de Türkçe'ye karışmış. Buna mukabil bazı kelimeler de onların lisanına girmiştir. Erbilli dükkâncılar, şehre alışveriş için gelenlerle konuşmağa mecbur oldukları için Kürtçe ve Arapça da bilirler. Lâkin böyle iktisadi bir tesirden uzak olanlar, bilhassa kadınlarla çocuklar Kürtçe ve Arapça bilmezler. Erbilliler Kürtlere ve Araplara kız vermezler. Lâkin bir Kürt veya Arap kızıyla evlenmiş olanlar vardır.

Erbil'in ticaretine gelince: Ticaretin en mühim kısmını teşkil eden buğday, arpa vesair hububat ile yün ve hayvan ihracatı; çuha, kumaş, şeker ithalatı komisyoncuları Türklerin elindedir. Çarşıdaki bezirgânlar, haffaflar, yemişçiler, kazancılar, kerpiççiler, ev yapıcılar, bakkal, terzi, saatçi, debbağlar, kasaplar, sebzeciler, palancılar, demirciler, dülgerler, hülasa bütün esnaf yerli Türklerdir. Erbil'in içinde yerli Hıristiyan hiç yoktur. Yalnız 500 hane tahmin olunan bir Yahudi grubu var. Kuyumculuk tamamen onların elinde olduğu gibi bir kısmı da bezirgan attardırlar. İktisadi hakimiyet yine de Türklerin elindedir. Lâkin Yahudiler, en çok alım satım muamelesi yapılan Bağdat ve Musul'un Yahudileriyle münasebette bulunmakla her gün onlardan yeni bir fikir alıyorlar, terakkileri de hissolunuyor.

Erbil Türkçesi'nin yazı lehçesi itibariyle İstanbul'unkinden farkı yoktur. Konuşma tarzına gelince; bunu da fiillerin tasrifi (çekimi), konuşma tarzı, sıfatlar, edatlar bir de cümle teşkili noktalarından ayırt etmek gerekir. "gitmek" fiilinin müştaklarından (türevlerinden) birkaçını misal olarak göstereyim: men giderem (ben gidiyorum), sen gedisen (sen gidiyorsun), o gediri (o gidiyor), biz gediriğ (biz gidiyoruz), siz gedisiz (siz gidiyorsunuz), onlar gedirler (onlar gidiyorlar). Aile efradının isimleri de şu şekildedir: "baba", "anne", "nene" "kardaş", "bacı", "emmi", "dayı" "dayze". Edebiyatı Cedide'nin canlandırdığını zannettiğimiz "ışıldamak" kelimesi burada halk lisanında yaşıyor. Işıldıyor derler. Telaffuzu biraz farklı bir kaç kelime vereyim: yulduz (yıldız), yuldurum (yıldırım), yev (ev). Cümlelerin teşkilini ve âhengini, ekseriya sevgiye ve beşerî elemlere ait şarkı örnekleriyle göstermiş olacağım. Bu şarkılar, hâlen bütün asaletiyle yaşayan bir Türk vicdanının varlığını gösterir. Erbil'de gazele "koyrat" şarkıya da "beste" derler. İşte birkaç koyrat:

Béle yâr
Etek çalıp béle yâr
Tut kadrin çek nazını
Ele géçmez bele yâr

Bu handan
Kervan geçmez bu handan
Kes zilfiv mezat eyle
Meni kurtar bu kandan

İki kardaş bir ana
Yığılmışdık bir hana
Felek bir tepme vurdu
Her birimiz bir yana

Şu da âşıkâne bir bestedir:

Aman yâr degme mene
Ne dedim küstün gene
Evleri yol üstüydü
Kemeri bel üstüydü
Her gün gel burdan savuş
Koy desinler dostuydu

Erbillilerle Kerküklüler arasında şarkılar müşterektir. Türklüğün mertliğe verdiği değeri bize gösteren böyle iki koyrat:

Namerde merd
Kim diyer nâmerde merd
Onda kıyamet kopar
Baş eğer namerde merd

Daldasına (sığınak anlamında)
Ay bitmiş daldasına
Lânet nâmerde gelsin
Özüne daldasına
Nâmerd aslan olursa
Sığınma daldasına

Erbil'den güneye doğru inince Altunköprü gelir. Küçük Zap'ın üstünde 4. Murad tarafından yaptırılmış köprünün yanındaki kasabanın halkı da hep Türktür. 5-6 yüz hane tahmin olunan Altunköprülülerin, şiveleri biraz yayvan olmakla beraber, Irak Türklerinden farkları yoktur. Kasaba halkı, çiftçilik ve koyunculuktan ziyade ticaretle uğraşır. Buğday, arpa, yün, mazı, kitre, peynir ihracatını ya doğrudan doğruya yaparlar veya bunların sevkolunduğu sal'ların malzemesini satarlar.

Krokiyi takip edelim: Güneye doğru 8-10 saat mesafede Kerkük kasabası var. Burası aynı isimdeki sancağın merkezidir. Nüfus itibariyle de Irak Türklerinin merkezi sayılır. On bin hane tahmin olunan bu kasabanın taş ve kireçten yapılmış duvarları arasında akın akın giden insanların kıyafeti, lisanı, tavırları, size bir Türk şehrinde olduğunuzu hissettirir. Eski sun'i bir tepenin üstündeki kalesinden mâdâ, kaldırım döşeli kale yolu ve şehrin en güzel ciheti olan Korya mahallesi anılmaya değer. Eğer mevsim baharsa sokaklardan geçerken billur suların kanallardan aktığını, duvar üstlerinden sarmaşık, limon ve portakal ağaçlarının beyaz çiçeklerinin bir yıldız seması işlediğini görürsünüz.

Kerkük nüfus itibariyle Irak Türklerinin merkezidir, diyorum; çünkü Türk olan, sâde şehir değil, şehrin etrafında birçok Türk köleri vardır: Kızılyar, Bilâva, Tisin, İmam Zeynelâbidin, Tazehurmatu, Ramazancık, Çardaklı, Türkalan, Topuzova, Kümbetler, Çöplüce, Bacvan, Tercil, Tirkeşkân, Leylân, Yahyaâbad, Tokmaklı, Karalar, Ömermendan, Köçek. Çiftçilik ve koyunculuk eden bu Türk köylüleri, köy hayatında bile varlıklarını muhafaza edebilmişlerdir.

Kerkük, etrafındaki muhtelif kavimlerin tesirlerinden daha az müteessir olmuş. Nesilden nesile intikal eden bir rivayete göre Urfalılarla "dayı-yeğen"dirler. Bu rivayeti teyid eden iki canlı vesika vardır: Lehçe ve şarkı... Bir Urfalı ile bir Kerküklüyü karşı karşıya oturtup onların konuşmalarına dikkat edince bu derhal anlaşılır. Şarkıların âhengi o kadar aynıdır ki bir Urfalının da bir Iraklı Türkün de yüreğini aynı tesirler heyecana getirir. Sırası gelmişken Irak Türklerine ait bir şarkıyı da yazayım:

Bağdadın yollarında
Su durmuş göllerinde
Bir çift kolbağ olaydım
Yârimin kollarında

Yukarı Zap ile Hazer nehirlerinin teşkil ettiği yarımadada ve Tel'afer'deki Türkler arasında Şiî gruplar mevcut olduğu gibi Kerkük ve civarında da vardır. (Erbil'de bu fırkalardan bir tek adam bile yoktur. Erbilliler Sünnî-Hanefî mezhebindendirler).

Kerkük'ün güneyinde bir nahiye merkezi olan Tavuk, 5-6 yüz hane kadardır. Halk, küçücük kasabalarında hususi bir çevre, hususi bir hava halketmişlerdir... Yer yer hurma ağaçlarının yükseldiği ve kanalların uzayıp gittiği sokaklarda uzun boylu, pos bıyıklı, uzun sakallı, vakur adamların karşısında, Yeniçeri kıyafethanesinin birden canlandığını zanneder. İhtimal bu dinî muhalefet (Şiîlik) onların seciye asaletlerini yaşatmakta hayırlı bir vesile olmuş. Bana, Tavuklular kadar eski Türk hayatını sezdiren hiçbir şey olmadı.

Tavuk'tan sonra Tuzhurmatu gelir. Burası da 5-6 yüz hânelik bir Türk yurdudur. Tavuklulardan hiçbir farkları yoktur. Lisan, âdet, maişet ve herşey onlarınki gibi.

Erbil, Altınköprü, Kerkük, Tavuk, Tuzhurmatu ve nihayet Eski Kifri.. Türk, buralarda köklerini toprağın ta derinliklerine kadar indirmiş ağaçlar gibi, yurduna yerleşmiş ve kökleşmiştir.

Bu hâl Eski Kifri'de de görülür. Şimdi buraya Salahiye deniliyor. Ekseri taş ve kireçten yapılmış binalarıyla içinden yer yer kanallar akan sokakları, limon ve portakal bahçeleriyle, satıcı saflarının küme küme ayrıldığı çarşısıyla nihayet ahalisinin kıyafeti, lisanı, düşüncesi ve duygusuyla Eski Kifri pek sevimli bir Türk kasabasıdır. Hane miktarı 4-5 bin tahmin olunabilir. Civarındaki köyler de şunlardır: Yenice Yapılan (Yenice-Bablan) Şeyh Muhsin, Onikiimam, Şahsivan, Nişa, Kekezyan, İbrahim Şahin, Ömerbil, Cebhal, Bunlardan başka Bayat aşiretine ait birçok köyler var.

Irak Türklerinin şu rivayeti, Fuzulî'nin bu topluluklar üzerindeki tesirini ispat eder:

Fuzulî'nin divanı mukaddes bir kitap gibi elden ele dolaşır. Fuzûlî'nin adını halkın en aşağı, en basit düşüncelileri tanır ve şiirini de bilir. Çünkü divanhânelerde, kahvehânelerde en çok okunan, söylenen odur. Halk, haz ve elemin birçoğunu ve bilhassa aşka ve muhabbete ait duygularını Fuzûlî'nin mısralarıyla ifadeye çalışırlar. Ben de çocukluk hatıralarımdan, Fuzulî'ye ait sahneleri yaşarken onun edebî tesirini hissediyorum.

Erbil'de kibarların "divanhâne" dedikleri selamlıklar var. Bu divanhâneler her sabah ve her akşam, seviyece birbirine az çok yakın zümreleri toplar. Başlarında abânî sarık, kutni, ipek entariler, kürkler, çuha abalar giymiş ve ellerinde kehriba başlıklı uzun çubuklar tüten insanlar, sükut ve vecd içinde, okunan mısraların vezin ve kafiyesine kapılırlar. Irak Türklerinin bedii duygularını ve lisanını yaşatan âmillerin en tesirli ve kudretlisi Fuzûlî'ninkidir.

Eski Kifri'den sonra birer köye benzeyen Karatepe, Deliabbas kasabacıkları gelir. Buralarda Türk hayatı nüfusun nisbetine göre küçülüyor. Bağdat'a yaklaştıkça Türklüğe ait hayatî izler bazen siliniyor gibidir. Lâkin Bağdat şehrinin içerisine girip de bütün köşe bucakları şöyle bir tetkik edince kuytu bir yerde, Türklüğün canlandığı görülür. Bir Karagol mahallesi var ki her hâliyle Bağdat'ın bir parçası olmakla birlikte buradakiler Türkçe konuşurlar. Bu Türkçe, Arap dilinin ve kelimelerinin tesiriyle öyle bir tarz almış ki Türkçe olduğundan şüphe edersiniz. Açıkçası Karağol Mahallesinin lisanı bir Arapça-Türkçe melezi olmuş.

Bağdat'ın doğusunda Mendeli, Hanekin, Şehreban kasabalarının ahalisi de Türktür. Hanelerinin miktarı 3-5 bin arasında değişir.

Irak'ın siyasi hududu çok defa değişmiştir. Bugünkü şekli ise üç vilâyetimizden ibarettir. Musul, Bağdat, Basra, Irak Türkleri, Musul şehri civarından Bağdat şehri içerisine, oradan da İran hududuna kadar yerlerde sâkindirler.

Musul'un karşıyakasında bulunan Nineva harabesini hareket noktası farzederek kuş bakışı ile etraf seyredildiğinde, Nineva'nın bir yığın toprak gibi şekillendiği ve Asur medeniyetinin izlerini görürsünüz. Lâkin ne Asılı bahçelerin (Babil'in Asma bahçeleri ile karıştırılmış olmalı) ne kanatlı boğa'ların ne de üstünden altı atlının yanyana geçebildiği geniş surlar içerisindeki şehir görülebilir... Temaşaya devam ederseniz, hafif engebeli sathın sağında Dicle nehri gümüş bir kordela gibi dikkatinizi çeker. Sol tarafta sisli bir dağ silsilesi uzayıp gider. Ta güneyde, Irak Türklerinin bulunduğu son noktaya kadar arazi böyle seyyal ve sabit iki çizgiyle çerçevelenmiş gibidir. Büyük Zap ile Küçük Zap'ın arasındaki sahâ (Erbil bu kısmın ortasındadır), Karaçuk Dağı ile bazı hafif engebeler hesaba katılmazsa, hemen baştan başa bir ovadır. Altunköp-

rü ile Kerkük arasında şark silsilesinin hafif meyilli uzantıları geçilince o havalinin de aynı manzarayı aldığı görülür. Buralarda fazla olarak limon, portakal bahçeleri, Tuzhurmatu, Salahiye civarında hurmalıklar, manzaraya bir yenilik ilave eder.

Petrol madenleri Musul civarında Hamam Ali, Şirkat, Aynil Gazil, Kerkük, Mendeli'dedir. Petrol kuyuları iptidai vaziyette işletiliyor. Lâkin bu vesait o kadar kifayetsizdir ki, mesela Hit civarında petrolle ziftin su gibi Fırat nehrine akıp dökülmesi, bundan istifade edilemediğini gösterir... Eğer Türkiye mâlik bulunduğu petrol madenlerini işletirse sâde bununla dünyanın iktisadiyatı üzerinde bir cihetle hükümrân olabilir... İşte Irak, ne Avrupa'da ne Asya'nın başka cihetlerinde birer misli bulunmayan iki hazineye mâliktir; Geniş ve feyizli bir arazi, zengin petrol madenleri....

Son Bir İzah...

Irak Türkleri zeki ve hassastırlar. Edebiyata, şiire temayülleri var. Temiz ve güzel giyinmeyi severler. Parlak renkli ipek entari, çuha şalvar, sırmalı aba giyip, gümüş koşumlu atlara binen insanlara çokça rastlanır. Misafirperverdirler: Erbil'de bilhassa ağaların, gerek inşa tarzı, gerek döşemesi itibariyle zevk ve servetlerini gösteren selamlıkları var ki, bunların senelik masrafları mühimce bir yekûna ulaşır.

Iraklı bir Türk gururunu kırdırmamak ve heyecanlı duygularını tatmin etmek için icap ederse kan döker. İşi dışı birdir: Hakaretlerini insanın yüzüne haykırır. Sadıktır: Hısım ve akraba için arkadaş için canını, malını tehlikeye kor. Orak Türklerinin hemen umumiyetinde haysiyet-perverlik, gurur, doğruluk bir vasıf hâlinde bulunabilir. Zillete yakın tevazulara, riyakârlıklara tesadüf olunmaz. Esasen bir "islâm ahlâkıyeti" manzarası arzeden bu Türk tabiatının tahlilinde görülür ki, islâmiyetin sert kaideleri onların sert tabiatlarına pek uygun gelmiştir. Dindardırlar: Hukuku ve ahlâkı hep din zihniyeti ile muhakeme ederler. Dini merasimin canlılığı pek bariz bir surette göze çarpar. Muhtelif tarikatlardan meselâ Nakşîler, Kadirîler, Rufaîler vardır. Bunların karşısında tarikatları reddeden "zâhid"lere de tesadüf olunur.

Müslümanlardan nâdir olarak rakı, şarap içenler olursa onlara, nefretle bakarlar. Fuhuş, ormanlarda kurdun bulunabilmesi kabilindendir. Bunun bir sebebi de aile temelinin sağlamlığıdır. Aile temelinin sağlamlığına gelince; onun da sebebi şudur: Bir kere kasaba halkının erkeği de kadını da düşünce ve duygu itibariyle vahdet arzederler. Çünkü aynı muhit ve aynı şartlar altında büyümüşlerdir. İctimai sınıf ihtilafının aile içinde hemen hiç tesiri yoktur. Kadınların sokağa çıkma vesileleri muayyendir: Cuma akşamları aile ocağının mezarına gidip orada Kur'an ve dua okumak, yas, toy (düğün) cemiyetleri ile gözaydınlığına "kalın sağlığa" (veda) ve arada sıcağa (hamam) gitmek. Bundan başka vakit buldukça hısım akrabanın birbirini ziyaret etmesi.. Talâk (boşanma) hemen pek nâdir vukubulur ve sebebi ne olursa olsun zevc ile zevcenin ayrılması ehemmiyetli ve fena bir vakıa teşkil eder. Teaddüd-ü zevcat (çok evlilik) dahi enderdir. Dinin bu müsaadesini bilmekle beraber, iki veya üç kadınla izdivacı ayıp sayarlar.

Irak Türkleri bugün dinî bir zihniyet manzarası arzediyor: Onlardan birine nesiniz, hangi millettensiniz? diye sorulsa, "Müslümanım," cevabı alınır. Lâkin, Arap'a Arap, Kürt'e Kürt derler. Kıyafetleri kendilerine benzemeyen fakat Türkçe konuşanlara da Osmanlı derler. Irak Türkleri Kürde ve Arap'a kız vermez, lâkin alırlar... Servet biriktirmeye çok itinâ ederler. Çalışkan ve müteşebbistirler: Irak'ta bir Ankaralı, bir İstanbullu, bir Adanalı Türk tâcir yoktur. Lâkin, Irak'ın Türklerle meskûn olmayan yerlerinde, Suriye'de, Anadolu'da Iraklı Türklerden tâcirler bulabilirsiniz.

İskender'le Dârâ'nın harbettiği Erbil Ovası ve bütün Irak bugün bir iktisat fâtihi bekliyor. Irak'ın ihtiva ettiği servet defineleri asırlardan beri dünyanın gözünü, son zamanlarda da birçoklarının ihtiras dişlerini kamaştırıyor. İrfan ve teşkilat kuvvetleriyle Irak'ı bir mücadele sahnesi hâline koymak isteyenlere karşı Osmanlı milletinin en mühim kuvveti yine Irak Türkleridir!

Bu Türkleri mücadele sahnesine hazırlayabilmek için maarif teşkilatını tevsi' ve ikmal etmek icap eder. Türkçülerin de bu hususta mühim vazifeleri vardır.

[1] Haşim Nahit (Erbil) (1890?-1959?) Erbil doğumlu olan yazar, 1912'de Hukuk öğrenimini tamamlamış, bir süre İstanbul Emlâk Müdürlüğü yapmıştır. 1923'te Paris'te İkdam gazetesinin muhabiri iken Sorbon Üniversitesinde Sosyoloji okumuş, 1925'ten sonra Dışişleri Bakanlığında görev almıştır. 1930'da Dışişlerinden ayrılarak Paris'teki Amerikan hariciyesi mensuplarına Türkçe dersleri vermiştir. Bağdat'ta da Fransızca Profesörlüğü yapmıştır. Yazıları, Türk Yurdu, Hakimiyet-i Milliye, İkdam, Ulus ve Yeni Sabah gazetelerinde yayınlanmıştır. Yayınlanmış eserleri: Millî İktisadiyat Sistemi İst. 1927, Les Symptâmes de la Crise Turque et son Rémede, Paris 1936, Deliren Esir İst. 1936, Kara Gün Yazıları Ank. 1940, Avrupa Buhranının Ruhî Sebepleri 1941, Türkiye'de Modern Teknik Nasıl Meydana Gelebilir Ank. 1942, Dil Tekniği, Ank. 1942, Komünizmle Mücadele Rehberi, İst. 1950 vs.dir.

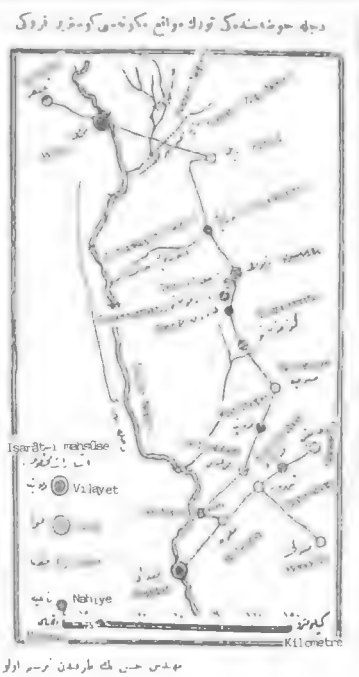

Mühendis Hasan Bey tarafından çizilen ve Irak'ta Türklerin yaşadığı sahâları gösteren kroki.

100 Yıl Önce Türkiye'de "Gürcü Köyleri"

FAHRETTİN ÇİLOĞLU

Bu yazının başlığını İsmetzade Doktor Mehmed Arif'in bir kitabından esinlendik. Bu başlık altında yazı yazmayı da bir bakıma bu kitaba borçluyuz. Mehmed Arif günümüzden yaklaşık 100 yıl önce İstanbul'dan Samsun'a giderek yöredeki Gürcü köylerini dolaşmış, Gürcülerin yaşam biçimi, gelenekleri vb. üzerine gözlemlerde bulunmuş, izlenimlerini kaleme alarak önce *Tarik* gazetesinde tefrika etmiş, sonra da kitap olarak yayımlamıştır.[1] Kitab 1893'te Maarif Nezareti'nin "ruhsatnamesiyle" basılmıştır. Kitabın önemi, göçlerinden hemen sonra Türkiye'deki Müslüman Gürcüler üzerine bilgi vermesinden gelmektedir. Günümüzde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde (Artvin ili dışında) yaşayan Gürcüler, "93 Harbi" olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen sonrasında göç etmişlerdir. Mehmed Arif'in kitabı da göçten yaklaşık 15 yıl sonra basılmıştır. Yani yazar Gürcü köylerini göçten en çok 15 yıl sonra gezmiş, izlenimlerini kaleme almıştır. Toplumsal değişim açısından kısa bir zaman dilimi sayılabilecek bu süre içinde Müslüman Gürcülerin gelenek, yaşam biçimi vb. bakımdan önemli bir değişiklik geçirmemiş olacaklarını varsayarsak, yazarın izlenimleriyle Müslüman Gürcülerin göç öncesi yaşamı üzerine de bilgi edinmiş oluruz. Ama büyük ölçüde tek kitaba bağlı kalarak aktaracağımız bu bilgiler, içinde yanlışlık payı taşıyacak; öte yandan daha çok Karadeniz kıyılarına yerleşmiş Gürcülerin yaşam biçimini ve geleneklerini yansıtacaktır. Bu eksikliklere karşın, gelecekte bu alanda yapılacak olası çalışmalara katkısı olacağı düşüncesiyle bu yazıyı yazmaktan geri durmadık.

Bilebildiğimiz kadarıyla 19. yüzyılda, göç sonrasında doğrudan Türkiye'deki Gürcüleri konu alan başka kitap yazılmamıştır. İçinde bulunduğumuz yüzyılda ise, Türkiye'deki etnik gruplar üzerine yazılmış olmasından dolayı Türkiye Gürcülerine ilişkin bilgiler de içeren kitaplar yazılmış;[2] ABD'li antropolog Magnarella'nın da İnegöl yakınlarındaki Gürcü köyü Hayriye üzerine bir kitabı basılmıştır.[3] "Ana Dil İtibarı ile Nüfus" başlığı altında verilen rakamlarla Türkiye'deki genel nüfus sayım sonuçları, Türkiye'deki gerçek Gürcü nüfusunu yansıtması açısından değilse de, Gürcülerin yoğun olarak hangi illerde bulunduğunu göstermesi açısından kaynak özelliği taşımaktadır[4]. Ancak 1965'ten sonra "Ana Dil İtibarı ile Nüfus" sonuçları yayımlanmamış, son sayımda da yurttaşlara ana dille ilişkili sorular yöneltilmemiştir.

Gürcülerin Kökeni ve Tarihi

Kendilerine *Kartveli* diyen Gürcülerin *Saraktvelo* (Gürcüstan) olarak adlandırdıkları topraklarda eskiden beri yaşadıkları sanılmaktadır (5: 10/206). Kartlar, Megrel-Çanlar (Lazlar) ve Svanlar olmak üzere üç boydan oluşan (6:5) Gürcüler, Kafkasya'nın yerli halkları arasında köklü edebiyat geleneği ve ayrı bir alfabesi olan tek halktır. İS 3. yüzyılda geliştirilmiş olan Gürcü alfabesi-

nin bugünkü biçimi 5'i ünlü 33 harften oluşmaktadır. Gürcülerin yazı ve konuşma dili olan, kendilerinin *Kartuli* dedikleri Gürcüce de Kafkas dilleri arasında köklü edebiyat geleneği olan tek dildir. Gürcüce, Megrel-Çanca (Lazca) ve Svanca ile birlikte Güney Kafkasya ya da Kartveli dil ailesini oluşturmakta ve yaklaşık 113 bin sözcük içermektedir.

Gürcülerin devlet kurma geleneği de oldukça eskiye dayanır. İlk Gürcü devleti İÖ. 6. yüzyılda Batı Gürcüstan'da kurulmuştur. Kolhida ya da Egrisi (Lazika) denen bu devlet Karadeniz kıyısında aşağı yukarı bugünkü Gagra sınırından Çorohi (Çoruh) ağzına kadar uzanan bölgeyi kapsıyordu. Gürcüstan'da bu dönemden sonra çok sayıda küçük devletin ortaya çıktığı görülür. Doğu Gürcüstan'daki devletler İÖ. 4. yüzyılda tek bir devlete dönüşerek Mtsheta'yı başkent edinmişlerdir. Kartli ya da İberia Krallığı olarak bilinen bu devletin kurucusu genel kabule göre Kral Parnavaz'dır (6:6). Gürcüler 4. yüzyılın ilk yarısında Nino adlı bir azizenin vaazlarından etkilenerek Hıristiyanlığı benimsediler (5: 10/205). Aynı dönemden başlayarak İranlıların ve Bizanslıların, daha sonra Müslüman Arapların sürekli saldırılarına uğrayan Gürcüstan'da, bu saldırıların yol açtığı bölünmelerin de etkisiyle feodal prenslikler ortaya çıktı. 975'te tahta çıkan Bagrationi (Bağratlılar) krallık ailesinden III. Bagrat Doğu ve Batı Gürcüstan'daki prenslikleri tek bir devlet altında birleştirdi. Adı "*Sakartvelo*" olan devlet o zaman kuruldu (5: 10/206; 6:12). Kraliçe Tamara döneminde (1184-1213) gücünün doruğuna ulaşan Gürcüstan'ın sınırları Azerbaycan'dan Çerkesya'ya, Erzurum'dan Gence'ye (Kirovâbad) uzanıyordu (5: 10/206).

Acara ve Tarihi

Gürcüler Osmanlılarla ilk kez 16. yüzyılda karşı karşıya geldiler. Kraliçe Tamara'nın kuruluşuna büyük destek verdiği Trabzon İmparatorluğu'nun 1461'de Fatih tarafından ortadan kaldırılmasından sonra Gürcüstan sürekli olarak Osmanlıların akınlarına uğradı. 1578'de başkent Tbilisi (Tiflis) ve bütün Transkafkasya Osmanlıların eline geçti. Aynı yıl, daha sonra Türkiye'deki Müslüman Gürcülerin hemen hepsinin göç ettiği Acara bölgesi ile Çürüksu'yu da (Kobuleti) içine alan Çıldır Eyaleti (Ahıska Paşalığı) kuruldu. Osmanlıların büyük ölçüde egemen olabildiği bölge bu eyaletin sınırları içinde kalan güneybatı Gürcüstan'dı.

Acara bölgesi Çıldır Eyaleti'ne bağlı iki sancağa ayrıldı: Acara-yı Ulya (Yukarı Acara) ve Acara-yı Süfla (Aşağı Acara). 17. yüzyılda Acara beyleri Müslümanlığı benimsediler; ama köylülerin Müslümanlaş(tırıl)ması bir sonraki yüzyıla değin sürdü (7: 326). Çıldır Eyaleti'nde yurtluk ve ocaklık olarak dirlikleri ve siyasal gücü elinde tutanlar da bu Müslüman Gürcü beyleriydi (8: 221).

Doğu Anadolu'da ve Batı Gürcüstan'da Osmanlılarla Rusların karşı karşıya gelmeleri, Rusya ile Gürcü Kaheti-Kartli Krallığı arasında 1783'te Giorgievsk Antlaşması'nın imzalanmasından sonra oldu. Bu antlaşmanın hükümlerine göre Rusya Gürcüstan'ı düşmanlarının saldırılarına karşı koruyacaktı (9: 32). Ama uygulamada bu antlaşma, Rus kuvvetlerinin Gürcüstan'a girmesinin, 1801'den başlayarak Gürcüstan'ın Rusya tarafından aşamalı olarak ilhak edilmesinin gerekçesini oluşturdu.

Bu arada Osmanlıların Acara'daki egemenliği giderek sarsılmaya başladı. 1803'te Ahıska paşası olan Selim Paşa (Himşiaşvili) Ruslar'a dayanarak Müslüman Gürcü yönetimi kurmak istedi, ama bu girişimi 1815'te bastırıldı. Selim Paşa'nın yerine geçen Ahmed Paşa (Himşiaşvili) 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı arifesinde Ruslarla Acara'nın Rusya'ya bağlanması konusunda görüşmeler yaptı. Ama sonradan bu görüşmeler çıkmaza girdi ve Ahmed Paşa savaşta Osmanlıların yanında yer aldı. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Poti, Ahıska (Ahaltsihe) ve Ahılkelek (Ahalkalaki) ile Samtshe olarak bilinen bölge Osmanlıların denetiminden çıktı ve yeniden Gürcüstan'a bağlandı (9: 35). Çürüksu ve Acara ise 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na değin Osmanlıların elinde kaldı.

1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen yıllarda Acara'da Osmanlı yönetimine karşı yeni ayaklanmalar çıktı. 1832'de bastırılan ayaklanmadan sekiz yıl sonra Selim Paşa'nın (Himşiaşvili) oğlu Kör Hüseyin Bey Yukarı Acara'da Osmanlılara karşı ayaklandı. Kör Hüseyin Bey, daha önce Mısır'da merkezi yönetime başkaldırmış olan Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yla da ilişki kurmuştu. Aynı yıl Trabzon ve Erzurum beylerbeyleri de ayaklandılar ve Kör Hüseyin'i görüşmelerde bulunmak üzere İstanbul'a gönderdiler (7: 326-327). Bu gelişmeler sonrasında Acara 1844'te Trabzon beylerbeyliğine bağlandı. Kör Hüseyin Bey'in 1846'da Yukarı Acara'da yeniden ayaklanması da sonuçsuz bir girişim olarak kaldı. Acara bölgesi (Aşağı Acara ve Yukarı Acara kazaları olarak) Aşağı Guria ile birlikte 1851'de yeni kurulmuş olan Lazistan sancağına bağlandı ve Batum kaymakamının yönetimine verildi. Bu tarihten sonra Osmanlı yönetimi Acara'da bir tür "asimilasyon" politikası uygulamaya başladı. Buna karşın Gürcüce Acara halkı arasında konuşma dili olarak varlığını korudu.

Osmanlı yönetiminin "asimilasyon" politikası Osmanlıcılık hareketinin bir sonucuydu. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, özellikle Balkanlar'da çıkan milliyetçi ayaklanmalar devletin varlığını ortadan kaldırmaya yönelik hareketler olarak görülüyordu. Bu dönemde bazı Osmanlı aydınları, Osmanlı sınırları içinde yaşayan insanlara bir "üst kimlik" verecek bir tür milliyetçilikle ortaya çıktılar. Tanzimat'ın ilanından (1839) sonra başta hukuk alanındaki düzenlemeler olmak üzere modernleşme hareketi içinde etnik köken ötesinde bir Osmanlı

bireyi yaratma da amaçlanmıştı (5: 17/230). Ama Osmanlılık bir Türklük olarak değil, Arnavut, Ermeni, Bulgar, Türk, Çerkes, Gürcü, Laz, Arap, Bulgar gibi farklı etnik kökenli insanların hepsine yakışacak bir "ad" olarak tanımlanıyordu.

Göç ve Sonrası

Kırım Savaşı'nda (1853-56) Acara beyleri Osmanlıların yanında yer aldı. Ama 1855'te Osmanlı yönetiminin Acara'dan yeniden asker istemesi yeni bir ayaklanmaya yol açtı. Bunu 1858, 1859 ve 1875'teki başka ayaklanmalar izledi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Osmanlıların yenilgisiyle son buldu. Osmanlı Devleti 1878'de önce Ayastefanos Antlaşması'nı, sonra bu antlaşmanın bazı hükümlerini yeniden düzenleyen Berlin Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bunun sonucunda Çürüksu, Batum, Kars, Ardahan, Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat ile Hopa'nın Kemalpaşa kesimini Osmanlılar Rusya'ya bıraktı. Hıristiyan Gürcülerden farklı kültürel özelliklere sahip olan (5: 1/99) binlerce Acaralı Müslüman Gürcülerin çoğu savaştan sonra "Rus zulmüne uğrama korkusuyla" ülkelerini terk ederek deniz yoluyla Batum'dan Giresun, Ordu, Samsun, Sinop, İstanbul ve Karadeniz kıyısındaki öbür limanlara geldiler. Bir bölümü bu liman kentlerinin çevresine, öbürleri iç kesimlere giderek Amasya, Adapazarı, Bursa, Balıkesir'in köylerine yerleştiler (3:17; 10:78). Müslüman Gürcülerin göç ettiği toprakların bir bölümü Sovyetler Birliği-Türkiye sınırının son biçimini almasından sonra Türkiye sınırları içinde kaldı. Örneğin Hayriye köylüleri bugün Türkiye sınırları içinde bulunan Maden'den (Aşağı Hod) göç etmişlerdi (3:17).

Karadeniz kıyılarına gelen Gürcüler, özellikle bataklık alanların bulunduğu yörelerde sıtma ile karşılaştılar. Bu nedenle birçoğu kıyı bölgeyi aşarak yüksek yerlere yerleştiler. Yüksek yerlerde geldikleri bölgeninkine benzer bir iklim buldular. Bu arada birçoğu sıtmaya yakalandı ve öldü. Ama göç eden nüfusun ne kadar olduğu bilinmediği gibi göç sırasında ve sonrasında ne kadar insanın öldüğü de bilinmemektedir. 19. yüzyılda gerek Kafkaslar'dan, gerekse Balkanlar'dan Anadolu'ya yapılan göçler, içinde kitlesel ölümleri taşıdığından Osmanlı tarihinin en trajik yanını oluşturmaktadır.

Osmanlı yönetimi her şeyi yeniden kurmak zorunda olan Gürcüleri göçlerinden sonra 5-6 yıl her türlü yükümlülük, vergi ve askerlikten muaf tuttu (1:43). Gürcüler kısa süre içinde o dönem için mükemmel denebilecek evler yaptılar. Evleri kestane kerestesinden yapmayı tercih ediyorlar ve çatılarını kiremit yerine *"kavari"* dedikleri küçük tahtalarla örtüyorlardı. Rüzgârın etkisiyle çatıdan uçan bu tahtalar kiremit gibi kırılmadığı için yeniden yerine konabiliyordu. Kestane tahtalarından birbirine geçme yoluyla yapılan evler genellikle bir-iki oda ve bir mutfaktan oluşuyordu. Bu dönemde aynı yöredeki yerli halkla, Gürcülerden yaklaşık 15 yıl önce göç etmiş olan Çerkesler ise baraka benzeri evlerde yaşıyorlardı (1:20-21, 37). Gürcüler evlerini birbirine belli uzaklıkta yapıyorlardı. Evlerinin genellikle yakınında, hasat edilen mısırı korumak için kullanılan anbar *(naiya)* ve serenler *(beğeli)* bulunuyordu. Bunlar dört direk ve her direğin üzerine, farelerin çıkmasını önlemek için konan tekerlek biçimindeki tahtalar üstünde inşa ediliyor, çatıları saz, mısır sapı ya da tahta ile örtülüyordu (1: 40-41). Son derece dindar olan Gürcülerin (bu durum göç etmelerinin önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir) kurduğu köylerde o döneme göre mükemmel sayılabilecek cami ve mekteplerden vardı. Mekteplerde kız ve erkek çocuklarına din bilgileri öğretiliyordu (1: 47).

Gürcülerin bu yerleşme biçiminden hareketle geldikleri yerleri benimsedikleri ve geri dönmeyi düşünmedikleri sonucuna varılabilir. Örneğin yurtlarından kovuldukları için hep geri dönmeyi düşleyen Çerkeslerin durumu farklıydı. Onlar *"pasha"* dedikleri küçük evlerde yaşıyorlardı (1: 21) ve Gürcüler gibi dindar olmadıkları için köylerinde cami ve mektep yapmıyorlardı. Öte yandan çok az sayıda Çerkes Türkçe biliyordu (1: 22). Gürcüler ise düzenli olarak cuma namazlarına gidiyor, namazdan sonra köy ve cami ile ilgili işler üzerine görüşmelerde bulunuyorlardı (1: 48).

Gürcüler 5-10 kişilik aileler halinde göç etmişlerdi. Geldiklerinde "30 kuruş gibi bir para" dışında hiçbir şeyleri yoktu (1: 43). Ama birkaç yıl içinde ihtiyaç fazlası oluşturacak kadar tarla ve hayvan edinmeyi, yerli halka göre daha iyi bir yaşam düzeyine ulaşmayı başardılar. Her Gürcü evinin kendine ait bir *"havli"*si ve bahçesi vardı. Buralarda mısır başta olmak üzere hıyar, fasulye, kabak, pancar, lahana, patates vb. ürünler yetiştiriyorlardı. Gürcülerde meyva yetiştirmek bir tür gelenekti ve yerleştikleri her yerde mutlaka dut, elma, armut, incir, erik gibi neredeyse her tür meyva ağacı bulunuyordu (1: 37-38). Ayrıca havlilerinde tavuk besliyor, ormanlık alanlarda arıcılık yapıyorlardı. Gürcüler mısır tarlalarını yaban domuzlarından korumak için buralarda "sayvan" denen kuleler yapıyor, köpek ve silahlarıyla birlikte geceyi bu kulelerde geçiriyor, gece boyunca bağrışıyor, teneke çalıyor ve silah atıyorlardı (1: 38-39).

Gürcüler tarım için gerekli her türlü araç ve gereci, araba, ev, anbar ve serenlerini kendileri yapıyor, keten ve kendir yetiştirerek ip, iplik, elbise vb. ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. İpek kozası yetiştirerek ipekli kuşak dokuyor, fındık ağacı kabuklarından sepet yapıyorlardı (1: 42).

Gürcüler hasat ettikleri mısırı, dere kenarlarında yaptıkları ve ortaklaşa kullandıkları su değirmenlerinde *(tziskvili)* öğütüyorlardı. Mısır unundan yapılan ekmeği *(çadi)* taştan oyularak yapılmış ve pileki *(ketsi)* denen bir kap içinde pişiriyorlardı (1: 46; 3:76). Mı-

sır ekmeğini genellikle sıcak ve henüz pişmiş olarak yiyiyorlardı (1:50). Lahana yemeği, fasulye ve mısır çorbası Gürcülerin başta gelen yemeklerindendi. Yemek evin mutfak işlevini gören bir odasında ya da evin ayrı bir bölümünde bulunan ocakta pişiriliyordu.

Türkiye'ye göç etmiş olan Gürcüler geldiklerinde oldukça sağlıklıydılar ve aralarında torununun torununu görebilen yaşlılar vardı. Oysa yerleştikleri bölgelerdeki yerli halk arasında 60 yaşın üzerinde çok az insana rastlanılıyordu (1:45). Ama kısa süre sonra Gürcülerin sağlıkları bozulmaya başladı. Gürcüler hastalarını genellikle kendi yöntemleriyle tedavi ediyorlardı. Başta gelen tedavi yöntemi de hastayı terletmekti. Hastanın üzerine yatak-yorgan vb. eşyayı yığıyor ve bu yolla terlemesini sağlıyorlardı (1: 44). Gürcüler "yaratılıştan" silahşör ve oldukça iyi atıcıydılar. Silaha ve güzel tüfeğe büyük ilgileri vardı (1:48).

Gürcüler birbirleriyle dayanışarak ve yardımlaşarak birçok işi birlikte yapıyorlardı. Buna "meci" (imece) deniyordu. Örneğin köylüler araba ve hayvanlarıyla meciye katılıyor ve bir hanenin bir yıllık odununu bir günde çekebiliyorlardı. Meci eden kişi önceden yemek pişiriyor ve meciye katılanlara ziyafet veriyordu (1:49; 3:37; 11:130-131, 224-225).

Gürcü köylüleri arasında İstanbul'a gidip öğrenim görenlerde vardı. Bunlar devlet hizmetinde bulunuyor, ama sonunda yeniden köylerine dönüyorlardı.

Gürcü kadınları "fistan" denen uzun etekli elbise ile kısa ve oldukça dar bir tür yelek giyiyorlardı. Başka bir yere giderken köydeki ekonomik durumlarına göre bazıları adi basmadan, bazıları ipekten ve bellerine kadar kısa "büzgüler" giyiyorlardı (1:49-50). Kadınlar zamanını daha çok yemek pişirerek geçiriyorlardı. Gürcü kadınları kocalarına saygı gösteriyor ve itaat ediyorlardı (1: 52).

Doğurmayan kadın toplulukta itibarını yitiriyor, çok doğuranlardan ise övgüyle söz ediliyordu (1: 52). Kadınlar erkek çocuk dünyaya getirdiğinde bu olay silahlar atılarak kutlanıyordu (1:50). Gürcü erkekleri başlarına sargı sarıyor ve "zıkva" denen sarı şalvar giyiyorlardı. Giysileri genellikle aba ve çuhadandı. Abayı kendileri dokuyor, elbiselerini kendileri dikiyorlardı. (1:51).

Kafkasya'daki Gürcülerde klan dışında evlenme (egzogami) uygulanıyordu. Bu uygulama, aynı babasoylu kişiler arasında ve aynı klanı oluşturan farklı babasoylu kişiler arasında evliliği yasaklıyordu (3:30). Türkiye'ye göç eden Müslüman Gürcülerde egzogami kuralı bozulmuştu ve baba tarafından akrabaları sınırlamıyordu. Müslüman Gürcülerde akrabalar arasında evlilikler (içten evlenme) yapılıyor, Gürcü olmayanlara kız verilmiyor, ama nadiren de olsa Gürcü olmayanlardan kız alınıyordu (1: 53; 3:31, 118).

Gürcüler çocuklarını 20-25 yaşları arasında evlendiriyorlardı. Kız verilirken karşılığında para alınıyordu. Gelin evden çıkarken gerek gelinin arkadaşı, gerek en yakın erkek akrabası kapının önünde duruyor, bir "atiyye" (armağan) istiyordu. Oğlan tarafı bunu karşılamadan gelin evden çıkmıyordu. Gelin evden çıktıktan sonra ata bindiriliyor, kadın ve erkeklerden oluşan atlı-yaya bir topluluk eşliğinde damat evine gidiliyordu. Gelin, damadın evinde kadınlar tarafından karşılanıyordu. Damat kadınların içinde gelinin başındaki örtüyü kamasıyla açıyor ve henüz kız olan birinin üzerine atıyordu (1:54).

Gürcüler düğün ve özel toplantılarında "horoni" (horon) dedikleri bir oyun oynuyorlardı. Bu oyunda oldukça çevik ve çabuk hareket etmek esastı. Horon genellikle üç kişiyle oynanıyordu (1: 52). Düğünlerde de damat evinde horon oynanıyor ve silahlar atılıyordu. Sonra konuklara evin içinde kurulan sofralarda yemek yediriliyordu. Sıra pilava gelince herkes kaşığını bırakıyor ve geri çekiliyordu. Sofra, ileri gelen biri tarafından "tutuluyordu". "Sofra tutmak", kız tarafından bu önde gelen kişinin ev sahibinden tavuk, koyun, meyva gibi şeyler istemesiydi (1:54; 3:50). Bu sırada bütün düğün halkı tabancalarını evin her yanına doğru ateşliyor ve evi delik-deşik ediyorlardı. Sonunda istekleri yerine getiriliyordu. Bunları ya sofrada yiyorlar, ya da ev sahibine iade ediyorlardı (1:55).

Gürcüler altın ya da gümüş ziynete büyük önem veriyorlardı. Her erkeğin karısına beşi bir yerde, gümüş kemer vb. alması zorunluluk sayılabilecek türden bir gelenekti.

Türkiye'ye göç eden Müslüman Gürcüler, Gürcüceyi yalnızca konuşma dili olarak kullanıyorlardı. Çoğunluğu Gürcüce okuma-yazma bilmiyordu. Gürcüce okuma-yazma bilen az sayıdaki Gürcülerin hemen hepsi Çüruksu Gürcüleriydi (1:56). ☆

1 *Gürci Köyleri*, 1311 (1893), İzmetzade Doktor Mehmed Arif

2 *Etnic Groups in the Republic of Turkey*, 1989, P.A.Andrews

3 *The Peasant Venture, Tradition, Migration and Change among Georgian Peasants in Turkey*, 1979, Paul J. Magnarella

4 a) *1950 Genel Nüfus Sayımı*, 1961, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü
b) *1955 Genel Nüfus Sayımı*, 1961, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü,
c) *1960 Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü
d) *1965 Genel Nüfus Sayımı*, 1969, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü

5 *AnaBritannica*, 1986-90, Ana Yayıncılık A.Ş. ve Encyclopaedia Britannica, Inc.

6 *A Glimpse of Georgian History*, 1983, M.Lordkipanidze, I. Katcharava

7 *Kartuli Sabço Entsiklopedia*, 1981, Gürcüstan cildi

8 *Çildiris Ialetis Caba Devtari 1694-1732*, 1979, Tsisana Abuladze, Miheil Svanidze

9 *An outline of Georgian History*, 1968, Sh. A. Meskhia

10 *Artvin ve Çevresi, 1828-1921 Savaşları*, 1971, M. Âdil Özder

11 *Aşela*, 1985, Zuhal Kuyaş

Hindistan'dan Malta'ya

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU

Kendi tanımlamasıyla "1900'lerin bile değil 2900'lerin[1]" adamı Ubeydullah Efendi (1857-1937) yakın tarihimizin en ilginç ve en renkli kişilerinden birisidir. Hiç kuşkusuz Ubeydullah Efendiyi ilginç kılan her anı macerayla dolu olan yaşamı ve düşünceleridir. Mekteb-i Tıbbiye'de İttihat ve Terakki'nin kurulmasında "Bekide en önemli rolü[2]" oynayarak başlayan siyasi yaşamı sürgünler ve hapisle devam etmiştir. Bu sürgün yıllarında İngilizleri bile şaşırtan İngilizcesiyle Ubeydullah Efendiyi kimi zaman Liverpool'da yayınladığı *Sada* gazetesinde Jön Türkleri eleştirib Abdülhamit'i överken kimi zamanda Paris'de "yarım okka süt, yüz dirhem ekmekle[3]" yaşarken, Chicago sokaklarında keten helvası satarken buluyoruz. Sürgün yıllarında Jön Türkleri ülkeye kötülük yapmakla suçlamış, Abdülhamit'i tahttan indirme düşüncesinede karşı çıkmıştır. Dış politika konusunda ise Rus yanlısı bir politikanın takib edilmesi gerektiğini savunmuştur[4]. II. Meşrutiyet döneminde Aydın milletvekili olarak meclise giren Ubeydullah Efendi bu dönemde de boş durmaz. Yayınladığı kitab, makale ve gazetelerle dönemin siyasi yaşamında aktif bir şekilde yer alır. 1909 yılında hayatının bir "garaib-i füsûlü" olarak sürgün yıllarında bulunduğu İngiltere'yi bir parlamento heyetiyle birlikte ziyaret eder ve Kral Edward ile tanışır. I. Dünya savaşının patlak vermesiyle beraber İslâm dünyasındaki yaygın ünü nedeniyle "cihad" propagandası yapmak amacıyla olağanüstü elçi olarak Afganistan'a gönderilir. Bu seyahati sırasında İngilizler tarafından tutuklanır[5]. Savaşın sonunda ise önde gelen birçok İttihatcıyla beraber Ermeni tehcirinden sorumlu ve istenmeyen milliyetçi olarak tutuklanır ve ilki 1919 diğeri 1920 yılında olmak üzere iki defa Malta'ya sürülür. Ülkeye dönüşündeyse Beyoğlu evlendirme memuru olarak çalışır ve iki dönem milletvekilliği yapar. Bu dönemdeki düşüncelerinin ise daha farklı olduğu anlaşılıyor[6]: "Ben kırkıncı asır adamlarındanım. Yani insanların Hükümetsiz yaşamalarına taraftarım. Hiç bir hükümeti istemem. İtikadımca müterakki milletler hükümete muhtaç değildir. Zaten medeni dediğimiz memleketlerde hükümetler birer iltizami şirketten başka birşey değildir. Onlar halkın işine karışmaz. Halkın işini görür". Ubeydullah Efendi ölünceye değin Atatürk Devrimlerinin ve laikliğin yılmaz bir savunucusu olur.

"Avrupa'nın ve bilhassa Amerika'nın tanıdığı ak saçlı ve ak sakallı Ege çocuğu[7]" Ubeydullah Efendi'nin yaşamının belki de en ilginç dönemine ilişkin hatıraları Ahmet Turan Alkan'ın ayrıntılı bir sunuşu ile birlikte "Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları[8]" başlığıyla yayınlanmıştı. Ancak yazarında haklı olarak belirttiği gibi Ubeydullah Efendi'nin 80 yıllık yaşamının birçok dönemi hâlâ aydınlatılmayı bekliyor. Malta'ya iki kere sürüldüğünü belirttiğimiz Ubeydullah Efendi'nin ilk serbest bırakılışının hemen sonrasında *Yeni Gün* gazetesinin 12 Teşrin-i Evvel ve 7 Teşrin-i Sâni 1335 (1919) tarihli nüshalarında "Bekirağa Bölüğünden Malta Adasına" ve "Esaret Hayatından Bir Sayfa" başlıklarıyla iki tefrika olarak yayınlanan hatıraları ise bu karanlık noktaların bir kısmını aydınlatacak niteliktedir. İngilizler tarafından serbest bırakılmasıyla beraber basında çıkan söylentiler üzerine yayınlanan bu hatıralarından Malta'ya sürülmeden önce Hindistan'da bulunduğunu öğreniyoruz. 22 Ocak 1919 tarihinde geldiği Bombay'da beş gün kalır ve "Beş ayda gezilebilecek kadar gece gündüz" gezer ve İstanbul'dan tanıdığı arkadaşlarını ziyaret eder. Bombay'da bulunduğu süre içinde faaliyetleri İngilizler tarafından şüpheyle karşılanır ve bir subayın gözetiminde Süveyş limanı yakınlarındaki bir kampa gönderilir. "Burası üsera karargahlarından idi. Oranın kumandanı olan Yüzbaşı beni hayli bir nezaketle kabul etti ve esbab dolayısıyla üseradan ad olunmaklığım caiz olamıyacağı için tel

örgülerin haricinde bana mahsus bir çadır kurdu. Beş gün için mihman olduğumu söyledi." Daha sonra Âsir Mutasarrıfı ve Kolordu komutanı Muhiddin Paşa ile birlikte çeşitli rütbelerde dörtyüz Osmanlı askerinin bulunduğu Seydibeşir kampına gönderilir. İskenderiye'ye yirmi kilometre mesafede bulunan ve Namık Kemal'in ünlü Gülnihal oyunun bile başarıyla oynandığı bu esir kampında kendisini şaşırtan bir şekilde itibar görür. Kampta ise günlük yaşantı disiplin altında olmasına rağmen oldukça renklidir:

"Karargahtaki üseradan Yüzbaşı rütbesine kadar herkese yevmiye dörtbuçuk şilin, yüzbaşı'dan aşağı üç şilin tahsisat vardı. Adam başına iki şilin iaşeye gidiyordu. Karargah bir İngiliz mülâzımın zir-i muhafazasındaydı. Bundan başka kendi içimizden de bir kumandanımız vardı ki bu da Erkan-ı harp kaymakamı Gümülcineli Hüseyin Beydi. Birde iaşe heyeti vardı. İaşeye tahsis olunan iki şilin mukabilinde iaşe heyetinin himmetiyle verilen para mukabilinde günde bir sabah kahvaltısı bir öğle taâmı, birde akşam yemeği yeniyordu. Yemekler kemiyetce kafi keyfiyetce kusursuzdu. Haftada iki defa tatlı veriliyordu.

Karargahta boş vakit geçirmeyenler çoktu. Lisan dersleri mûsiki dersleri ile istifadeli, eğlenceli vakit geçirenler vardı. İçimizde izciler, futbolcularda vardı. Hergün ikindi üstü karargah şimalinde mahsus büyük bir sahada futbol oynanıyordu. Mücavir karargahlarla aramızı tel örgüleri fasl ediyor ve bu tel örgüleri arasında teşekkül eden sokağa hergün gazeteci geliyor. Arapça, Farsca, İngilizce, Mısır ve İskenderiye gazeteleri getiriyor ve bize satıyordu.

Herkes bu gazeteci vasıtasıyla istediği kitabı da getirtebiliyordu. Gazetelerin mühim havadisleriyle ajans telgrafları hergün muntazaman Türkçeye tercüme olunarak kulüp duvarlarındaki mahsus levhalara talîk olunuyor ve herkes bu suretle ahvâl-i âleme muttali oluyordu. İşte biz böylelikle Damat Ferit Paşa heyetince ne suretle icra-yı hükümet ettiğinden ve Bekirağa Bölüğüne kimlerin tıkıldığından haberdar bulunuyorduk. Hatta Yozgad mutasarrıfı Kemal Beyin hadise-i selbinden ve İttihatcıların toptan tevkifi meselesinde kabine azası meyanında ihtilaf bulunduğundan bile bi-haber kalmadık. İçimizde o kabine zamanında İstanbul'a gelmeyi istemeyenler vardı."

Ubeydullah Efendi bu kamptan ne zaman ayrıldığı ve Bekirağa Bölüğüne nasıl geldiği konusunda bilgi vermiyor. Ancak, 10 Nisan 1919 tarihinde idam edilen Boğazlıyan kaymakamı Kemal Beyin idam haberini Seydibeşir esir kampında öğrenmesi Ubeydullah Efendi'nin bu tarihten sonra Bekirağa Bölüğüne geldiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bekirağa Bölüğündeki hapis hayatı kısa sürer ve 28 Mayıs 1919 tarihinde 2731 sürgün numarasıyla Malta'ya sürülür[9]. Malta'ya sürgünü anlatan ilk hatıra[10] olma özelliğinide taşıyan bu yolculuğun hikayesini Ubeydullah Efendi'nin kaleminden vermeyi uygun görüyorum:

"Mayısın yirmisekizci Salı günüydü. Sabahleyin güneş doğarken Bekirağa Bölüğü mevkufinin bulunduğu odalara bir takım Osmanlı zabitleri giriyor, elinde bir liste ile bazı kimseleri çağırıyor ve çağırdığı kimse uykuda ise uyandırıyor 'sizde varsınız, buyurun, hazır olun, gideceksiniz' diyordu. Bu zabitlerin Osmanlı zabiti olduğunu burada zikr etmek lazımdır. Çünkü ve tarihten takriben bir hafta evvel Bekirağa Bölüğünün muhafazasına İngilizlerle Fransızlarda iştirak etmişti. Zabitin ihtarını alanlar yahud uykusundan uyandırılanlar tarafından irad olunan 'nereye' sualine zabit 'Arapyan Hanına' cevabını veriyordu. Kimse ne bu cevabın manasını anlıyor, nede şu tebdil-i mekan veya intikaldeki hikmeti biliyordu. Yalnız o ihtarı emr-i suretinde telakki ederek kemal-i inkıyâd ile giyinib hazırlanıyor, eşyasını topluyordu. Hemen hemen yarım saat denilebilecek bir müddet içinde herkes hazır oldu. Kışla kapısından çıkan kimse dışarıda İngiliz, Fransız karışık bir takım zabitlere tesadüf ediyordu. Bu zabitlerin elinde eşhas-ı matlubenin isimlerini havi listeler ve o mahalde üzerleri tente ile örtülmüş büyük otomobilleri vardı. Zabitler çıkan adamın ismini soruyorlar, orada mevcud bulunan İngiliz askeri neferleri marifetiyle otomobillere koyduruyorlardı. Zabitlerin sual ve cevab muameleleri oldukca hakimane idi.

İşte bu vaz ve tavır ile orada o zamanda bu memlekette Sadrazamlık, Şeyhülislamlık etmiş, vükelalıkta, mebuslukta bulunmuş el-hasıl Osmanlı milletinin bir zaman güzidegânı sırasına geçmiş adamlar bazıları ellerinde sırtlarında taşıdıkları eşyalarla o yük otomobillerine râkib oldular. Arabyan Hanına diyerek yola çıkıldı. Her otomobilde ellerinde süngüler takılmış tüfekleriyle üçer nefer İngiliz askeri bindirilmişti. Herkesin uykudan uyandırılması idama mahkum olanların dar ağacına götürüldüğü vakte tesadüf ettiğinden otomobiller hareket edince içlerindeki yolcuların ne düşünmekte olduklarını tahmin müşkil değildir.

Malta yıllarına ait bir fotoğraf sağdan sola oturanlar: Ubeydullah Efendi, İzmir Valisi Rahmi Bey, Fethi Bey (Okyar), İsmail Canbulat Bey. Ayaktakiler: Eski Ziraat vekillerinden Sabri Bey, eski Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi Bey, Ferid Bey ve eski valilerden Cevdet Bey.

Lakin otomobillerin içinde oturacak yer olmadığı ve herkes ayakta bulunduğu için hareketin iras ettiği sendelemekten ve birbirine kafa vurmaktan birşey düşünmeğe vakit olmadı. Daire-i askeriyenin Mercan kapısından çıkarak Fincancılar yokuşundan aşağı inildi. Sultan Hamamı, Ömer Efendi mağazası önlerinden bilmürur köprüye gelindı. Oradan geçilerek köprünün Galata ucuna varınca hemen sağa tahvil-i istikamet edilerek rıhtımdan Galata Gümrüğü medhaline kadar gelindikten sonra orada sola dönüldü. Derken Tophane yolu tutuldu. Otomobiller doğru Tophane meydanına girdiler. Deniz kenarına kadar vardılar. Ta iskelenin önünde durdular. Orada yine bir takım İngiliz zabitleri gelenleri karşıladılar. Tahta bir köprü ile iskeleye vasıl edilmiş olan yandan çarhlı (Vatric) isminde bir vapura bindirdiler. Buradaki muamele Daire-i askeriyedeki muameleden biraz daha farklı idi. Bu vapurda Bekirağa Bölüğünden gelenlerden başka 5-10 yolcuda görüldü. Bunlarda Kars Cumhuriyeti rüesası olan Kafkasyalılarmış. Onbir kişi idiler ve iki üç aydan beri İstanbul'da Arapyan Hanında mahbus imişler. Bir iki saat sonra vapur hareket etti. Sarayburnu'nun iç tarafında bulunan (Princess Ena) vapuruna yanaştı. Yolcuları kâffeten oraya çıkardı. Orada akşama kadar herkes ayakta güneşte kaldı. Vapurda bulunanların ailelerinden haber alan kadın erkek sandallarla vapura geliyorlar, tesviye ve tedarik-i ihtiyaçları için imdadlarına yetişmek istiyorlardı.

Nihayet bir İngiliz Yüzbaşı zûhur etti. Cemââtin içinde İngilizce bilen birisi tercümanlık etti. Herkes açlığından bahsetti. Yüzbaşı gitti. Bir Binbaşı geldi. Bu Binbaşı: 'Herkes etyap meâlinde ve enfes menalinden kendi yiyeceğini yemelidir. Buna bizim tarafımızdan mezûn ve kendi hesabına mecburdur' dedi. Cemâat el çırptılar, alkışladılar, arz-ı şükran ettiler. Fakat ne suretle mümkün olacağını istifsâr eylediler. Binbaşı birdenbire irkildi. Buna cevab veremedi. Biraz düşündükten sonra ayrıldı gitti. Herkes birbirinin yüzüne bakarak biraz gülümsedi. Çünkü açlıktan öksürmeğe aksırmaya derman yoktu. Bir müddet sonra evvelce gelmiş olan yüzbaşı zûhur etti. Yiyecek içecek tedarikine cemââtin mezûn olduğunu ve hariçden bu yolda gelecek imdada müsaade edileceğini tebşir etti. Kamaralarda on iki kişiye yatak verileceğini para ile kamara yemeğine iştirak edilebileceğinide söyledi.

Bekirağa Bölüğünden otomobillerle vapura nakl olunanlar altmışyedi kişiydi. Vapurda bulunanlara Kaf-

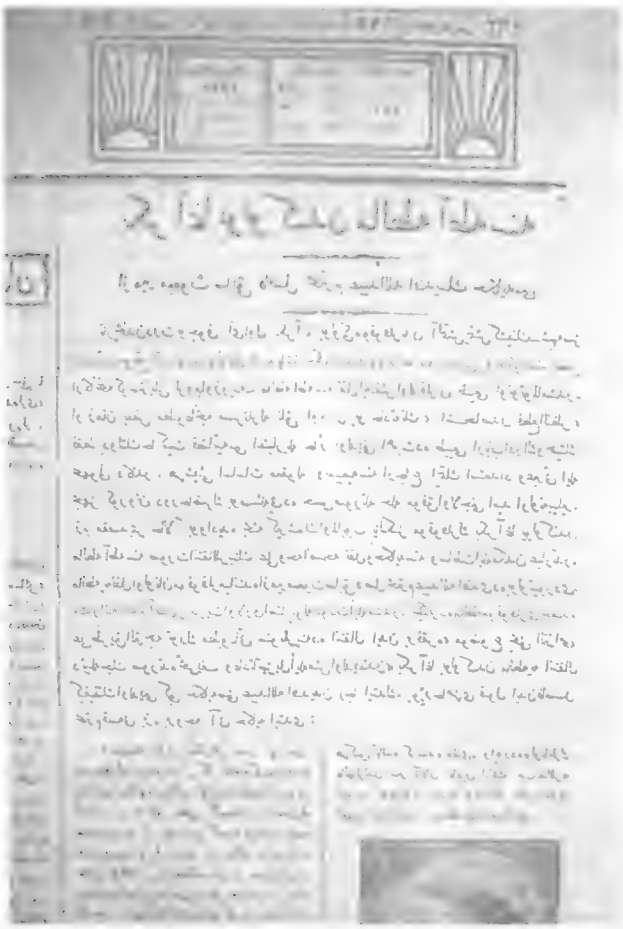

Ubeydullah Efendi'nin Malta dönüşünde Şükrü Kaya'ya hitaben 1924 yılında yazdığı Kitab: Hukuk-u Aile, Müsiümanlığa Göre Bir Erkek Dört Kadın Alabilir mi Alamaz mı?

Ubeydullah Efendi'nin Malta'dan ilk serbest bırakılışının hemen sonrasında, 1919 yılında Yeni Gün gazetesinde iki tefrika olarak yayınlanmaya başlayan hatıralarının ilk tefrikası: "Bekirağa Bölüğünden Malta Adasına"

Yüzyılın başında Malta'dan bir görünüş

kasyalılardan onbir kişi inzimâm ederek yetmişsekize bâliğ oldular. Oniki kişiye yatak verildi. Bir oniki kişi kadarda kamarotla yolunu bularak öteye beriye sıkıştı. Bakiyesi güverte üzerinde kaldı. Sabahleyin Bekirağa Bölüğünden nakl olunurken eşyasını toplamağa çalışanlara bizim zabitler 'Efendiler zahmet çekmeyin, herşeyiniz gelecektir. Arkanızdan tamamıyla biz göndereceğiz. Beyhude zahmet çekmeyin' diyorlardı.

Bu söz üzerine cemâatin ekseriyet-i azimesi eşyalarını kışlada bırakmışlardı. İkindiye kadar herkes eşyasına muntazırdı. Vapurda akşam saat altıda hareket edecekti. Altıya on kala bir büyük mâûna dolusu eşya karşıda göründü. Herkes bayram ediyordu. Memnuniyetten çıldıracaklardı. Mâûna vapura Bab-ı ali ile akşam mutıası kadar kalınca (Princess Ena) vapuru fekk-i lenger ikamet ve ârâm Marmara denizine doğru tahrik-i cerh azimetle kıbleye müteveccihen yol almağa kıyâm eyledi. Yolcular yük mâûnasına doğru ellerdeki mendilleri sallayarak mâûnalarla alafranga bir veda ettiler.

Vapur Sarayburnu'nu dolaşınca manzara pek şairaneydi. Güneş batıyordu. Ön tarafta Kadıköy, Adalar vapurları kendilerini akıntılara koyuvererek gidecekleri yerlere doğru iniyorlardı. Arkada Üsküdar, Boğaziçi vapurları akıntıları sökerek çıkıyorlardı. Kadıköy, deniz kucağına yaslanmış adalar Marmara'nın sinesinde memeler teşkil etmişti. Vapur halkının göğüsleri içinde yürekleri nim-i faâl bir tarzda çarpıyor, yüzlerde hüzün ve sürûrdan hiç birine delalet edecek bir eser görülmüyordu. Dudaklar oynuyordu. Herkes birbirine bir şey söylememek için birşeyler söylüyordu.

Vapurdakilerin o zamanki hali ancak mübhemiyyet tabiriyle tarif olunabilir. Denilebilirki cemâât beht ile mütekellim yahud tekellüm ile mebhût idi. Kulaklar duyar işitmez, gözler bakar görmez, ağız seslenir duyurmaz, dil oynar söylemez idi. Sakin bir cisimde faâliyet-i ruh herkesin gördüğü ve belki çok kere kendi nefsinde müşâhâde ettiği ahvâldendir. Lakin müteharrık bir cisimde sükûn-u mutlak halinde bir ruh ne kadar garib bir manzara ibraz ediyor. İşte hal böyle idi. Bu hal ne vakte kadar devam etti? Gurûbdan sonra ortalık görünmeyecek bir karanlık hasıl oluncaya kadar. İnsan dışını görmeyince içini görmeğe başlar. Öyleya zulmet ve müştekat ve müteârrifatı münebbihdir.

Zulmet bastığı zaman deniz görünmüyordu. Çünkü ay karanlığı idi. Ramazana ancak iki gün kalmıştı. Bütün gece Marmara geçildi. Deniz hiç yürek oynaması göstermedi. Pür sakinet ve vekar idi. Âle-s seher Gelibolu önüne geldik. Şehir yorgun bir uykuda, etraf râkid idi. Fakat deniz vapurun yarmasıyla hışıltı yapıyordu. Güneş doğdu vapur boğazdan çıktı.

Bir müddet sonra vapur (Bozca) adayı sağında bırakarak yoluna devam etti. O gün vapurda bir semahat vardı. Kuşluk zamanı yolculara ekmek, peynir, reçel, konserve, et ve kovalarla çay dağıttılar. Bu semahat günde iki defa olmak üzere Malta'ya kadar devam etti. Halkın karnı doydu, yüzü güldü.

Tam öğle vakti idi. Sakin bir deniz içinde yoluna devam etmekte olan vapur birdenbire geri döndü. Cenûba doğru gitmekte iken Şimâle çevrildi. Bu herkesi hayrette bıraktı. Yolcuların kimisini güldürdü kimisini düşündürdü. Türlü türlü tefsirata yol açtı. Şen ve tereddütler husûle getirdi. Memnun olanlarda bulundu mahzûn olanlarda. Tahkik ve tecessüs neticesinde telsiz ve telgraf vasıtasıyla İstanbul'un verdiği bir emir ile vapurun Limni adasındaki Mondros Limanına döndüğü anlaşıldı. Fakat niçin? Orası na mağlum. İki saat sonra vapur Mondros Limanına girmişti. Hariçten vapura bir kaç İngiliz zabiti geldi. Onlarda bir haber getirmediler. O gece orada geçirildi. Ertesi Cuma günü öğle zamanı bir kaç zabit geldi. Ellerinde bir esami listesi vardı. Vapur içindeki oniki kişiyi (Princess Ena) vapurundan aldılar. Dışarı çıkardılar. Bunlar Said ve Abbas Halim Paşalarla Hacı Adil, Halil Şükrü, Ali Münif, Mithat Şükrü, Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Tosun Beyler, Mahmud Kamil Paşadan ibaret idi. Bunlar niçin buraya çıkarıldılar? Onu yaratan mevlâ biliyordu.

Bunlar (Limni) ye çıktıktan iki saat sonra (Princess Ena) da Limni'den çıktı. Malta yolunu tutdu. Ta Malta'ya varıncaya kadar şâyan-ı kayd vukuat yalnız Limni'den hareket olunan Cuma günü gurubda hilal-i ramazanın hayli mürtefi görülmesinden ve bu ruiyet üzerine din-i devlet ve vatan ve milletin husûl-ü saadet ve selametine dualar edilmesinden ve bir gün sonrada Mataban burnunun tayin-i mevkinde ihtilaf hasıl olmasından ibaret idi.

Haziranın ikinci Pazartesi sabahı (Princess Ena) Malta Limanına girdi.

Oğleye kadar yolcular vapurda kaldılar. Öğle vakti vapurdan bir mâûnaya nakl edildiler. İşte bu vapurdan mâûnaya geçmek hususu acayib bir temaşa teşkil ediyordu. İnsanlar birer birer mâûnaya geçiyorlar, eşyaları, sandıkları vapurun küpeştesinden vapurun tayfaları eliyle mâûnanın içine atıyorlardı. O parçalar ötekinin berikinin başına sırtına düşdükçe bir gülüşmedir gidiyordu.

Bu fasılda bitti. Mâûna cer ile (Salvator) kalesinin iskelesine îsâl edildi. Bu iskeleden kaleye olan mesafe piyade olarak yarım saatten az değil, ziyade idi. O iskelede yolcuları bir takım İngiliz zabitleriyle bir müfreze-i askeriye istikbal etti.

(Salvator) kalesinde taştan oymaya benzer beş tane yer odasıyla cenahlarında üç tane büyük koğuş vardı. Sağ cenahtaki büyük koğuşa girildiği zaman iki hamselik bir sahadan ileriye geçilince koğuşun ileri kısmı medhal kısmı zeminden birkaç basamak merdivenle iki metro irtifa kaldırılmış ve buradan yanı başındaki büyük koğuşa bir kapı ile iştirak ettirilmiştir. Bundan sonra bir numerolu oda gelir. Bu odada Hüseyin Cahid Bey, İzmir Valisi Rahmi Bey, Canbolad İsmail Beyle, Bitlis Valisi Cevdet Bey ikamet ediyorlar. Yanıbaşındaki iki numerolu odada Kemalılı Sabit Bey, Ahmet Nesimi Bey, Şeyhülislam Hayri Efendi, Doktor Süleyman Nuğman Paşa, Sahib Mollazade İbrahim Bey ve Bolu mebusu Habib Bey bulunuyordu. Üç numerolu odada Enver Paşa'nın pederi Ahmet Paşa, Muammer Bey, Zekeriya Bey, Polis Müdürü Ahmet Bey, Harputlu Gani Bey oturuyorlar. Dört numerolu odada Salah Cimcoz Bey, Sudi Bey, Saruhan mebusu Sabri Bey, Bursa mebusu Rıza Bey ve muahharen getirilen Medine Kumandanı Fahri Paşa sakindir. Beş numerolu odada Merkez kumandanı Cevat Bey, Doktor Fazıl Berki Bey, Mümtaz Bey, Sabık valilerden Bedri Beyle, Hoca Hasan Fehmi Efendi mukimdir. İki tabakalı koğuşun yüksek tabasında Kafkasyalılar, zemin tabakasında Osmanilerden bir haylisi, yanındaki ikinci koğuşta hademe, sol cenahta büyük koğuşta Bekirağa Bölüğünden Malta'ya nakl olunan askeri ümera ve zabitan bulunmaktadır. Bu oda ve koğuşların önünde oldukça geniş bir avlu vardır. Bu avlu onbeş metro irtifaında duvarlarla muhâttır. Avlunun ortasında suyu dışarıdan konulur bir havuz, odaların önünde yarım metro arzında yeşillik yapmak için yerden dört parmak kaldırılmış toprak çiçeklikler, havuzun başında vaktiyle Alman üserası tarafından yapılmış Hinderburg'un çamurla karışık alçıdan bir heykeli vardı. Bu avluya açılan marr-ül zikr üç numero ile birbirine muttasıl olmayıp aralarında bir fasıla vardıki arkadan diğer bir avluya çıkan geçittir. Ve iki avlu bu geçitin nihayetinde bir büyük kapı ile ayrılmıştırki bu kapı tulû-şems ile açılmak üzere gurup zamanında kapanır. Arkadaki avlu öndekinin bir kaç misli geniştir ve burada mutfak ve kâseli muslukları havi abdesliklerle hamam ve abdeshane vardır.

Cemâatin buraya vusulü günü memur zabitan isimleri ve şahısları tayin ve muayene ve odalara taksim ile uğraştıklarından yemek meselesini halletmek ertesi gününe talik edildi. Ertesi gün herkese çiğ olarak nefer tayini tevzih olunacağı mahbusine tebliğ edildi. Bir bakkal dükkanıyla bir sebze ve meyveci tayin olundu. Muahharen Malta'da diğer karargahlarda bulunan Osmanlı üserasından onbeş neferden ziyade hademe getirtildi. Bu hademeye mahbusinin ücret vermesi lazımdı. Herkesin parası alınarak haftada kendilerine kendi paralarından ikişer İngiliz lirası verileceği bildirildi. Gün geçtikçe herkes yeni yurttan bir elverişlilik husule getirmeğe çalıştı. Vakit geçirmenin yolunu aradı. Fransızca, İngilizce dersler açıldı. Gündüz açık bulundurulan büyük avluda (Tenis) ve (Hokey) oyunları tertip edildi. Cemâat içinde imam müezzin ayrıldı. Namaz kılınacak yerler tehiyye edildi. Hademeden bir takım ahcılığa intihab olundu. Yemekler için vakt-i muayyen tahsis olundu. Hapishane idaresi tarafından avluya taâmhane olarak iki büyük çadır kuruldu. Muhafız çavuş ve onbaşılara alışıldı. Velev gayet mahdut ve az çok geç olsun herkes ailesiyle, ahbabıyla muhabere etmeğe müsâade olundu. Yevmi Roeter ajansıyla (Times), (Tan), (Matin) gazeteleri gelmeğe başladı. Bu suretle âlâm-ı mahbusiyet tahfîf ve tehvin edildi. Cemâat nasıl vakit geçirirdi? Şöyle: Seher vakti güzel sesliler tarafından ezanlar okunur kabl-el tulû-şems cemâatle sabah namazı kılınır. Saat yedide çay ve kahvaltı edilir. Gün ortası öğle yemeği yenir, ikindi çayı içilir. Saat yedide akşam taâmı edilir, vaktinde ezanlar okunarak cemâatle namaz kılınır, evkât-ı muayyenesinde dersler okunur, oyunlar oynanır, gece saat onbirde gazlar söner uykuya yatılır. Kah gülmeler kah ufak tefek mübaheseler olur. Günler geçer, ömür seyrinden hiç geri kalmaz. Hayatın fusûlü saireside böyle değilmi? Ufak ufak tehâlüfle bazı tevâfütler olabilir. Fakat hulâsa-yı hayat yiyip içmek, yatıp kalkmak vesairedir. Fakat ne olursa olsun, her halde Malta'da mazlumen mahbus bulunmak Damat Ferit Paşa tarzında Sadrazam olmaktan daha tatlıdır. ☆

1 Hasan-Âli Yücel, "Ubeydullah (Efendi)", *Akşam*, 15.8.1937.

2 Hüseyin Zade Ali, "İttihat ve Terakki Nasıl kuruldu: Ubeydullah Efendi'nin oynadığı Roller", *Tan*, 4-5 Mart 1938. Dündar Akünal, "Gericiliğin Karşısında Bir Medreseli: Ubeydullah" *Cumhuriyet*, 25.8.1987

3 Ali Kemal, *Ömrüm*, Yayına Hazırlayan: Zeki Kuneralp, İstanbul 1985, s: 81

4 Halûk N. Şahsuvaroğlu, "Ellidört Sene Evvel Londra'da Ubeydullah Efendi'nin Mücadeleleri' *Akşam* 19-22 Temmuz 1950.

5 Dr. F. T, "Merhum Ubeydullah'ın Afgan Seferi" *Akşam*, 30.8.1937.

6 Ubeydullah, "Vehm", *Tanin* 5 T. Sani 1339.

7 Aka Gündüz, "Genç Ubeydullah", *Ulus*, 12 Ağustos 1937

8 Ahmet Turan Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk. Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları*, İstanbul 1989.

9 Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, İstanbul 1985, s: 109-110 Ubeydullah Efendi'nin bu ilk sürgünden hangi tarihte serbest bırakıldığı konusunda bilgi bulunmamaktadır. Serbest bırakılmasında yakın arkadaşlarının girişimlerinin büyük katkısı olmuştur. Ubeydullah Efendi ikinci defa olarakta, İstanbul'un işgalinden kısa bir süre sonra aralarında Mehmet Kâmil Bey, Acenta Mustafa (Mustafa Kırzade) ve Dr. Abdüsselâmi Paşanında bulunduğu bir grubla beraber 11 Mayıs 1920 tarihinde Malta'ya sürülür. (Şimşir, *age*, s: 194) Başka bir kaynak ise Ubeydullah Efendi'nin kendi arzusu üzerine ikinci defa Malta'ya geldiğini belirtiyor. Bkz.: Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihde Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. İstanbul 1970, C:2, s: 113. Ubeydullah Efendi Malta'dan 33 sürgünle beraber 30 Mayıs 1921 tarihinde serbest bırakılır. Bkz.: Şimşir, *age*, s: 369.

10 Malta'daki sürgün yılları birçok sürgünün yıllar sonra yazdıkları hatıralarda anlatılmıştır. Malta sürgünleri konusunda bugüne değin bilinen ilk hatıra kendisinde bir Malta sürgünü olan Mehmet Şeref (Aykut)'un "Malta Hatıraları: Malta'da Türkler" başlığıyla 1921 yılında *Hakimiyet-i Milliye*'de yayınlanmaya başlayan hatıralarıdır. Bu hatıralar Türk-İngiliz ilişkilerinin gergin olması nedeniyle ancak dört tefrika (28 Nisan, 3, 13 ve 19 Mayıs 1921) yayınlanabilmiştir. Bkz.: Bilâl Öngül, *Mehmet Şeref Aykut'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (İzmir 1991, Basılmamış) s: 92

Serbes Cumhuriyet Gazetesi Üzerine Bazı Düşünceler ve Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması

HAKKI UYAR

Tarih ve Toplum Dergisi'nin Kasım 1991 tarihli 95. sayısında yayınlanan "Serbes Cumhuriyet Gazetesi" adlı yazımıza *Tarih ve Toplum*Dergisi'nin Şubat 1992 tarihli 98. sayısında Dr. Taner Bayazıt, "İzmir"de Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Basın Üzerine Düşünceler" adlı yazısı ile yanıt vermiş ve eleştiride bulunmuştur.

Taner Bayazıt'ın bu yazısında bazı yanlış anlama ve değerlendirmelerin olduğu görülmektedir. Bir kere, tanıttığımız gazete hakkında Taner Bayazıt'ın yanlış bir aktarması var. Bu gazetenin adı "Serbest Cumhuriyet". değil, "Serbes Cumhuriyet"tir. Taner Bayazıt yazısında sürekli olarak "Serbest Cumhuriyet" adını kullanmıştır. Sayın Bayazıt'ın gazetenin "orjinal" ismini kullanması veya ayrıca belirtmesi gerekirdi.

Çetin Yetkin'in "Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı" adlı kitabında bu gazetenin kullanılmadığı gerekçesiyle "bilimsel çalışmalarda adı" geçmediği "yargısına" varmıyorum. Bu gazetenin sadece Çetin Yetkin'in kitabında değil, pek çok bilimsel çalışmada da kullanılmadığını görmekteyiz.

Bunlardan bazıları şunlardır:

Çetin Yetkin SCF ile ilgili kitabında Ankara ve İstanbul gazetelerinden yararlanmıştır. Bu gazeteler; *Akşam, Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Son Posta, Vakit* ve *Yarın* gazeteleridir[1]. Ç. Yetkin İzmir gazetelerinden yararlanmamıştır.

Tarık Zafer Tunaya ise:

"Fırka (SCF) hususi bir neşir organına sahip olmamıştır. İstanbulda çıkan "Yarın" gazetesi Liderin isteklerine rağmen, diğer erkanın muhalefeti ile karşılanarak partiye mal edilememiştir. Yine İstanbul'da çıkan "Son Posta" gazetesi yine partiye büyük müzaheret göstermiştir. Bu arada İzmir'de de bazı gazeteler Fırkaya müzahir olmuşlardır"[2]. demektedir.

Mete Tunçay ise:

"SCF' nın kendine özgü bir yayın organı olmamış, İstanbul'da Yarın ve Son Posta ile İzmir'de Halkın Sesi gazeteleri tarafından desteklenmiştir"[3]. demektedir.

Alpay Kabacalı, İstanbul'da çıkan *Yarın* ve *Son Posta* gazeteleri ile İzmir'de çıkan *Hizmet, Halkın Sesi* ve *Yeni Asır* gazetelerinin SCF'nı desteklediğini belirtmektedir[4].

Mehmet Kabasakal ise, Mete Tunçay'ın "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)" adlı kitabını kaynak göstererek; "SCF'nin kendisine özgü yayın organı olmamış, İstanbul'da Yarın ve Son Posta ile İzmir'de Halkın Sesi gazeteleri tarafından desteklenmiştir"[5]. demektedir.

SCF ile ilgili anılarda da "Serbes Cumhuriyet" gazetesinin adı geçmemektedir.

Ahmet Ağaoğlu anılarında Fethi Bey'in "Yarın" gazetesinin SCF'nin yayın organı olmasını istediğini ve bu amaçla da Arif Oruç'a beş bin lira verdiğini belirtmektedir. Ahmet Ağaoğlu'nun karşı çıkması üzerine Fethi Bey bu fikrinden vazgeçmiştir. A. Ağaoğlu bu dönemde Son Posta gazetesinde çeşitli yazılar yazmıştır[6]. Ahmet Ağaoğlu, "Serbes Cumhuriyet" gazetesinin ilk sayısında (26 Ekim 1930) çıkan başyazısına[7] rağmen anılarında bu gazeteden bahsetmemektedir.

Ayrıca Fethi Okyar[8], Süreyya İlmen[9], Asım Us[10] ve Ahmet Hamdi Başar[11] da anılarında bu gazeteden bahsetmemektedirler.

Taner Bayazıt, Ankara ve İzmir'de hazırlanan SCF ile ilgili, yüksek lisans ve doktora tezlerinde "Serbes Cumhuriyet" gazetesinden yararlanıldığını belirterek, kendisinin 1988 yılında hazırladığı yüksek lisans tezini örnek göstermektedir.

SCF ile ilgili hazırlanan bazı yüksek lisans ve doktora tezlerinde "Serbes Cumhuriyet" gazetesinden yararlanıldığı görülmektedir. Fakat bizim örnek gösterdiğiniz Çetin Yetkin'in kitabı ile de görüleceği üzere kastettiğimiz yayınlanmış bilimsel çalışmalardır. Bu yazımızda da yayınlanmış bilimsel çalışmaları örnek gösterdik. Çünkü yayınlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinden çok dar bir çevrenin haberi olabilmektedir. Örneğin Taner Bayazıt'ın yüksek lisans tezi 1988 tarihinde hazırlanmış olmasına rağmen, Alpay Kabalı'nın 1990, Mehmet Kabasakal'ın 1991 tarihli kitaplarında "Serbes Cumhuriyet" gazetesinin adı doğal olarak geçmemektedir.

"Serbes Cumhuriyet" gazetesinin SCF ile olan ilişkisini belirlemeye çalışacak olursak; gazetenin Fethi Bey'den "muhterem liderimiz", "büyük lider" diye bahsetmesi ve ilk sayısında, "Serbes Cumhuriyet ismini gazetemize tesadüf olarak seçmedik. Maksadımız büyük liderin (Fethi Bey) açtığı ümit dolu yoldan gitmektir[12]..." denilmesi SCF ile olan yakın ilişkisini ortaya koymaktadır. Gazete yayın hayatı boyunca SCF'nin "ideoloji"sini yaymaya çalışmıştır.

"Serbes Cumhuriyet" gazetesi 26 Ekim 1930-14 Ocak 1931 tarihleri arasında 71 sayı çıkmıştır. Gazetenin 14 Ocak 1931 de son bulmasının sebebini 15 Ocak 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinden öğreniyoruz.

"İzmir'de muhalif Serbest Cumhuriyet gazetesi neşriyatını tatil etmiştir. Mefsuh Serbest Fırkanın idare heyetinden olan Serbest Cumhuriyet gazetesi baş muharriri Doktor Faik Muhittin Bey H.Fırkasına girmiştir[13]."

Muhalif gazetelerin kapanması, muhalif gazetecilerin tutuklanması, çeşitli cezalara çarptırılmaları ve 1931 Matbuat Kanunu[14] Tek Parti Yönetimi'ne yönelişin göstergeleridir. Biz burada Tek Parti Yönetiminin kuruluşu üzerinde durmak istiyoruz.

1924-25 yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile denenen çok partili rejim, Şeyh Sait İsyanı ve Menemen Olayı gibi olayların da ortaya çıkardığı gibi başarısız olmuştu. Çok partili rejim denemelerinde halk, Türk Devrimi'ni gerçekleştiren CHF'nin karşısında yer alan muhalefet partisine yönelmiştir. Bunun siyasal, sosyal, ekonomik vb. sebepleri vardı. Yine bu durum yapılan inkılapların yani Türk Devrimi'nin yerleşmediğini, halk tarafından benimsenmediğini gösteriyordu.

"Ulusal Bağımsızlık ve Egemenlik Savaşı" adını da verebileceğimiz Milli Mücadele'yi[15] kazanmak için tüm ulusal dernekleri Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştiren Mustafa Kemal; 1930 sonrasında Türk Devrimi'ni yerleştirmek, toplumsal tabana yaymak için tüm "milliyetçi ve cumhuriyetçi" kuruluşları bir çatı altında toplamaya yönelmiştir. Türk Ocakları ile ilgili olarak 25.03.1931 tarihinde Hakimiyeti Milliye muhabirine şunları söylemiştir.

"Milletlerin tarihlerinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddi ve manevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevketmek lazım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrak etmiştir.

Memleketin ve inkılabın içeriden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı masuniyeti için, bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi kuvvetlerin bir yerde toplanması lazımdır.

Teessüs tarihinden beri ilmi sahada halkçılık ve milliyetçilik akidelerini neşir ve tamime sadakatle ve imanla çalışan ve bu yolda mennuniyeti mucip hizmetleri sebketmiş olan Türk ocaklarının, aynı esasları siyasî ve tatbiki sahada tahakkuk ettiren fırkamla bütün manasıyla yekvücut olarak çalışmalarını münasip gördüm.

Bu kararım ise, milli müessese hakkında duyduğum itimat ve emniyetin ifadesidir.

Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir"[16].

1927 yılında CHP II. Kongresi'nde partinin himayesine alınan Türk Ocakları, 10 Nisan 1931 tarihinde kendisini feshederek CHP'ye katılmıştır.

Bu tarihten sonra pek çok dernek ve kuruluş kapatılmış veya kendini feshederek CHP'ne katılmış veyahutta CHP'nin himayesine girmiştir.

CHP'ni destekleyen basın ve CHP'nin ileri gelenleri basında yer alan yazılarında ve konuşmalarında tek parti yönetimini savunmuştur. Bu görüşü savunanlardan biri de Mahmut Esat (Bozkurt) tır. Anadolu gazetesinde çıkan yazılarında şunları söylemektedir.

"İhtilal yapmış, ihtilalin davasını yürütmekle uğraşan bir memleketde muhalefetin hayırlı işler göreceğine inanıyorum.(...)

İnkılap işinde muhalefet daima tehlikelidir. Bir nesil değişinceye kadar, yeni esaslara millet ve memleket ısınıncaya kadar tehlikelidir. Tehlikeli olmuştur. Bununla beraber tenkitlere hararetle taraftarız. Bizim tehlike gördüğümüz cihet organize edilmiş siyasi muhalefetlerdir, siyasi teşekküllerdir. İnkilabı yürütmiye çalışan partiye karşı koyan bir fırka ne kadar temiz maksatlı olursa olsun bu düşman kafilelerin ona ilhak edeceğinde biran şüphe edilmemelidir[17]".

Buna örnek olarak Serbest Fırka ve Menemen Olayı'nı gösteren Mahmut Esat, bir diğer yazısında ise şunları söylemektedir.

"Biz, fırkaları, demokrasilerin ana prensipleri arasında saymıyo-

ruz. Bununla beraber fırkaların aleyhinde değiliz.(...)

Lafın kısası demokrasi demek mutlaka fırka hayatı demek değildir. Bu birlik te olabilir

Cumhuriyete gelince bunun fırkalarla hiçbir münasebeti yoktur. Cumhuriyet bir fırka meselesi değil, bir devlet şekli ve sistemi demektir[18]".

Bir diğer yazısında "birlik" fikrini savunan Mahmut Esat;

"Birlik, Fırkanın saçakları altında kurulacak, düşünceler, dilekler hep orada buluşacak, orada konuşacak, orada anlaşacaktır. Yerinde olmayan şeyleri bu konuşmalar yerine koyacak, eksikleri bu anlaşmalar tamamlayacaktır[19]".

"İnkılabın Eksikleri" adlı yazısında ise;

"Gençlik ve işçiler inkılabın icabatına göre alaka ile organize edilmeli, bunlar cumhuriyeti müdafaaya hazır gönüllüler halinde yetiştirilmeli, kafaları görüşleri ona göre techiz edilmelidir. Bu yapılmamıştır[20]." demektedir.

Mahmut Esat'ın yukarıda alıntı yaptığınız yazılarında Tek Parti Yönetimi savunulmakta, "İnkılabın eksikleri" olduğu ve bunun "birlik" etrafında giderileceği, gençlerin ve işçilerin "İnkılab"ın savunucuları olarak yetiştirilmeleri gerektiği anlatılmaktadır.

Tek Parti Yönetimi'nin kurulmasında ilk ele alınan Türk Ocakları oldu.II. Meşrutiyet döneminden beri etkinlik gösteren bu dernek; Cumhuriyet döneminde SCF denemesinde tüzüğüne aykırı olarak siyasetle uğraşmış, bazı üyeleri SCF'nı desteklemiştir. Ayrıca faşist ve ırkçı özellikler taşıdığı yolunda görüşler vardır. CHF kendisine bağlı yeni bir kuruluş kurmak istiyordu. Gazi'nin isteği ile Türk Ocakları kendini feshederek CHF'na katıldı (10 Nisan 1931)[21].

Türk Ocakları'nın kapanmasından kısa bir süre önce Halkevleri'nin kurulması ile ilgili olarak gazetelerde haberlere rastlıyoruz. Bu konudu ilk haber 2 kanunusani (Ocak) 1931 tarihini taşıyor:

"Her tarafta halk evleri açılacaktır. Halkevlerinin kütüphanesi ve sineması bulunacaktır[22]".

Türk Ocakları'nın kendini feshetmesinden sonra bazı dernek ve kuruluşların kapatıldığını ya da kendini feshettiğini görmekteyiz. Bunlardan bazıları, şunlardır; Talebe cemiyetleri, Muallim birlikleri, Kadınlar birliği, Matbuat Cemiyeti ve Mason Localarıdır. Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu, Türk Hava Kurumu ve Türk Spor Kurumu gibi kuruluşların ve bazı derneklerin CHP'nin himayesinde varlıklarını sürdürdüklerini görmekteyiz.

Bu dönemde Türk Devrimi'ni yerleştirmeye ve halka benimsetmeye yönelik çabalar arasında şunları sayabiliriz.

1930 da Halk Okuma Odaları'nın, 1931 de Türk Tarih Kurumu'nun, 1932'de Halkevleri ve Türk Dil Kurumu'nun kurulması, 1932-33 de ezanın Türkçeleştirilmesi, 1933 de Üniversite Reformu'nun yapılması, 1934 de Üniversite'ye "İnkılap dersleri"nin konulması, halka yönelik "İnkılap ve İstiklal" konferanslarının düzenlenmesi, köylüler için gazete çıkarılması (Yurt gazetesi), 1937 de Köy Eğitmenliği Örgütü'nün ve 1940 da Köy Enstitüleri ve Halkodaları'nın kurulması olarak sayabiliriz.

Bu yapılanların amacını Anadolu gazetesinde yer alan bir başyazıda görebiliyoruz:

"Teslim ediyoruz ki inkılabı, rejimi, demokrasiyi herkese benimsetecek yol ancak hars ve ancak irfan yoludur. Çalışacağız, propaganda yapacağız, ikna edeceğiz. Şarkta da, Garpta da, Cenupta da, Şimalda de müşterek ve tamamile aynı bir Türk harsı, bir Türk Demokrasisi harsı yapacağız. İşte gayemiz budur[23]". ☆

1 Çetin Yetkin, Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı, Karacan yay., Özal mat.,s, 1982, 281

2 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952. İstanbul, 1952.s. 629

3 Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931) Yurt yay., Ankara, 1981, s. 257

4 Alpay Kabacalı, Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul, 1990, s. 124

5 Mehmet Kabasakal, Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, Tekin yay., İstanbul. 1991, (1990 Yunus Nadi ödülü), s. 122

6 Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları, Baha mat., İstanbul, 1969.s. 19-21

7 Serbes Cumhuriyet, 26 Teşrinievvel 1930, s.1. Hakkı Uyar, "Serbes Cumhuriyet Gazetesi", Tarih ve Toplum. sayı 95, Kasım 1991 (s.46-50)s,47

8 Fethi Okyar, Üç Devirde Bir Adam (yay. haz. 2, Cemal Kutay), Tercüman yay., İstanbul. 1980

9 Süreyya İlmen, Dört Ay Yaşamış Zavallı Serbest Fırka? Muallim Fuat Gücüyener yay., İstanbul, 1951.

10 Asım Us, Gördüklerim, Duyduklarım ve Duygularım, Vakit mat., İstanbul, 1964.

11 Ahmet Hamdi Başar, Atatürk'le Üç ay ve 1930'dan Sonra Türkiye, Tan mat., İstanbul, 1945

12 Serbes Cumhuriyet, 26 Teşrinievvel 1930, s.1, H. Uyar, a.g.m. s. 46

13 "Serbest Cumhuriyet gazetesi kapandı, sahibi H. Fırkasına girdi" Cumhuriyet, 15 Kanunusani 1931, s.3. Bu durum Serbes Cumhuriyet gazetesinin SCF ile olan ilişkisini de ortaya koymaktadır.

14 A. Kabacalı, age. s. 124-134

15 Ergün Aybars, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I. EÜ. Ed. Fak. Fay., İzmir, 1987, s. 139

16 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III. AKDTYK. Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara, 1989, c. III s. 130

17 Mahmut Esat, "İnkılap içinde Muhalefet, Anadolu, 9 Ağustos 1931, s.1

18 "Mahmut Esat, Demokraside Fırkalar 2", Anadolu, 12 Ağustos 1931, s.1

19 Mahmut Esat,"Birlik Olacaktır", Anadolu, 19 Ağustos 1931. s.1

20 Mahmut Esat, "İnkılabın Eksikleri", Anadolu, 26 Ağustos 1931, s.1

21 Yahya Akyüz, "Türk Ocakları", Belleten, sayı 196, Nisan 1986, Ankara, 1986, s. 201-228., Çetin Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945, Altın Kitaplar yay., 1983, s. 52-63

22 "Halkevleri", Anadolu, 2 Kanunusani 1931, s.1

23 "Yalnız Türk Demokrasisi" Anadolu, 26 Mart 1931, s.1

Refah Gemisi Faciası

NECDET KURDAKUL

II. Dünya Savaşı'nda Türkiye

1939 yılının Eylül ayında patlak veren II. Dünya Savaşı; Hitler'in "Yıldırım harbi" doktrini ile kısa bir süre içinde sona ereceği hesaplanmıştı. Bu suretle tüm evren, "Üstün Cermen Irkı"nın egemenliği altına girecekti. Nazizmin yeni ekonomik ve siyasal sistemi içinde dünya milletleri Almanya için çalışacak bir düzeye getirilecekti.

Oysa, savaşın başladığı günden iki yıl geçmişti.

1941'lerde Alman Orduları tüm Batı ve Orta Avrupa'yı nüfuzu altına almıştı. Fransa çoktan çökmüştü. Şimdi Şanzelizede Nazi SS'lerinin armonika sesleri duyulmaktaydı. Mareşal Pétain'in kurduğu hükûmet, Fransa'ya çekidüzen vermeye çalışırken, Uzun boylu general, İngiltere'de özgürlükçü Fransız ordusunu oluşturma çabasındaydı. Başta Paris olmak üzere Fransa'nın her yerinde nazizme karşı gizli hareketler başlamış, gittikçe de yaygınlaşmaktaydı.

Alman çizmesi, Majino hattının yeraltı meyhanelerinde ölüme terkedilmiş Fransız Ruhunu yeniden yaratıyordu.

Öbür tarafta, Mussolini'yi bir güzel pataklıyan Yunan ordusundan, Alman tankları altında eser kalmamış, Yunanistan tüm adalarıyle birlikte istilâya uğramıştı. Prusyalı generallerin askerleri Alman nüfuzunu bir taraftan Bulgaristan'a kadar yayarken diğer yönden Rusya içerlerine doğru sarkacak fırsatlar kollamaktaydılar. İngiltere ise, devamlı hava bombardumanları altında bunalmaktaydı. Denizlerde ise mihver denizcileriyle İngiltere (kikirik)leri amansız bir savaşa girişmişlerdi.

Fakat bütün bu duruma rağmen, nazizm düşlerinin temel ilkesi tahakkuk etmemiş; dünya, "Üstün ırk" safsatasının huzurunda pes etmemiş ve "yıldırım harbi" doktrini neredeyse çöküp gidecekti.

Türkiye

Böyle bir tablo içerisinde; henüz askerî kudretinin üst düzeyinde durabilen Alman ordusunun ne yapabileceği meçhuldü. Her an Türkiye'ye saldırarak, Kafkasya ve İran petrollerini vurmak isteyebilecekti. Fakat Hitler bu yönde bir emir vermek cesaretini de gösterememişti.

Almanya'nın Ankara Büyük Elçisi Von Papen, Türkiye'yi yöneten "Millî Şef" İnönü ve Mareşal Fevzi Çakmak'tan ordu komutanlarına kadar üst düzey subaylarının hemen hepsini iyice tanımaktaydı. İşin asıl ilginç tarafı, Von Papen, eski silâh arkadaşlarının komuta ettikleri ordusuyla daima bütünleşmiş durumda olan Türk Milleti'nin hesaba gelmez bir kudret olduğunu bilenlerdendi. Alman'ların Türkiye'ye taarruz ile Anadolu yayla ve bozkırlarında, eflâke ser çeken dağ başlarında nasıl bir serüvene atılacaklarını, Büyük Elçi'den daha iyi hiç kimse bilemezdi; ve kendisinin her Almanya'ya gidişinden sonra, Hitler, tarihî emrini vermekte gecikmekteydi.

Öte yandan, İngiltere'nin başına geçen Winston S. Churchill de, Türklerin ne olduklarını, I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Boğazı'nda yediği dayaktan, zaten bilmekteydi. Ve İngiltere Başbakanı, böyle bir kuvveti, bu savaşta yanı başında silâh arkadaşı olarak kazanmanın yollarını, kendine özgü oyunlarla denemekteydi. Ama, karşısında, mükemmel bir satranç ustası vardı. İşine geldiği zaman en küçük fısıltıları bile duyabilen, işine geldiğinde de toplu-tüfekli sağır olarak adlandırılan İsmet İnönü, İngiliz oyuncusunun oyunlarını kolayca bozmaktan geri kalmıyordu; Adana ve Kahire mülâkatlarında olduğu gibi!

İnönü'nün gerek Kasım ayı başlarındaki BMM açılış nutuklarında, gerekse her fırsatta, II. Dünya Savaşı karşısında söyledikleri söz, şu idi:

"Avrupa harbi karşısında Türkiye tarafsız değildir; fakat savaş dışında kalmak için bütün çabayı göstereceğiz."

Atatürk'ün, "Yurdda sulh cihanda sulh" ilkesine sıkısıkıya bağlı olan Türk dışişlerinin savaş karşısındaki politikası da bundan ibaretti, "kimseden ne bir karış toprak isteriz ne de bir kimseye bir karış toprak veririz."

20. yüz yılın büyük savaşlarını "yedi düvele" karşı bizzat yaşanış; cephelerden cephelere koşuşarak yıllar yılı düşmanla boğuşmuş ve nihayet istilâya uğrayan Anadolu'yu serüven düşkünlerinden temizleme başarısını göstermiş bir milletin eski askerlerinden daha iyi, savaşı kim bilebilirdi.

Bir Trakya teftişi sırasında; asker eğitim bölüğündeki taş tahta üzerinde

tebeşirle yazılmış olan bir isteğe İnönü'nün vermiş olduğu yanıt, o zamanlar dilden dile tüm yurt sathına yayılmıştı.

Kara tahta üzerindeki istek şu idi:

"Ya terhis, ya savaş!.."

İnönü, tebeşiri eline alıyor ve bu cümlenin altına şu yanıtı yazıyordu: "Ne terhis ne savaş!.."

Türk devlet adamlarının II. Dünya Savaşı karşısındaki bu kesin tutumunu bilmeyen bir yabancı devlet adamı kalmamıştı. Hele, 18.6.1941 günü "Türk-Alman adem-i tecavüz paktı"nın imzalanmış olduğu haberi, ajanslar tarafından bütün dünyaya yayıldığı ve aynı ayın 25. günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde paktın tastik edildiği sırada Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun söylediği şu sözleri:

"Bu eser, harp yangınları, harp çöküntüleri, harp yığınları ortasında Türk Milleti için, Alman Milleti için, hatta bütün insanlık için güzel ve mes'ut bir sulh eseridir."

"Alman'larla olan müzakerelerimizin mühim safhalarından İngiliz dostlarımızı haberdar ettik. Ve kendileriyle istişarelerde bulunduk."

"Sulhümüzün kahraman bekçisi olan Türk Ordusunun yanında ve aynı cephede bu sulhü korumak için muharip devletler, bîtaraf (tarafsız) devletler ve insanlık efkâr-ı umumiyesi (kamuoyu) yer almıştır."

Küçük Fakat "Mide Bulandırıcı" Bir Haber

İşte bu tarihlerde, 28.6.1941 günlü Türk gazetelerinde, çerçeve içine alınmış küçücük bir habere rastlanmıştır.

Haber şu idi: Refah vapurumuzun batışı hakkında İngiltere'nin Ankara Büyük Elçisi, hariciye nezaretinden aldığı talimat üzerine Türk Refah Vapurunun mihver tarafından haysiyetsizce torpillenmesindeki kıymetli can kayıplarından dolayı teessürlerini bildirecektir.

"Mâlûm olduğu üzere Refah varupu Mersin'den hareketle İskenderiye'ye gitmekte ve 135 yolcu ihtiva etmekteydi. Batan gemiden 50 kişi kurtulmuş ve Mersin'e çıkmışlardır." (*Yenisabah* Gazetesi, no. 1131, 28.6.1941)

Fakat bu haber neyi ifade ediyordu; Türk kamuoyu böyle bir olay hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi. Neyin nesi idi bu Refah vapuru? 135 kıymetli yolcu kimlerdi? Ve neden İskenderiye'ye gitmek üzere Mersin'den hareket etmişti?

Bu soruların yanıtları bir tarafa, olay hakkında gazetelerde başkaca tek satır yoktu. Hükûmet bildirisi ile de, bu haber açıklığa kavuşturulmamıştı. 1.7.1941 günü, Kütahya Milletvekili Dr. Baha Delibaşı'nın olay hakkında bilgi almak üzere Parti Grubu'na vermiş olduğu takririne, zamanın Millî Savunma Bakanı Saffet Arıkan'ın verdiği yanıt ta, gazetelere yansımamıştı.

Bu konudaki haber şuydu:

"Millî Müdafaa Vekili Saffet Arıkan bu meseleye âit uzun ve etraflı izahat vermiştir. Vekili müteakkip sözalan bir çok hatiplerin mütalâa ve tenkitlerine bizzat Başvekil Refik Saydam ve Millî Müdafaa Vekili tarafından cevaplar verildikten sonra bu mevzua âit takrirler okunarak hükûmetin yapmakta olduğu tahkikatın neticesinin beklenmesine karar verilmiştir." (*Yenisabah* Gazetesi, no. 1135, 2.7.1941)

Türk basını bu olay karşısında böyle bir çıkmaz içindeyken Anadolu Ajansı da Berlin kaynaklı olmak üzere şu haberi gazetelere gönderiyordu:

"Berlin 2 (a.a.) D.N.B. bildiriyor: Türk Refah vapurunun Şarkî Akdeniz'de batmış olduğu bildirilmiştir. Bu haberin neşrinden biraz sonra, İngiliz'ler, hiçbir İngiliz denizaltısının bu torpilleme ile âlakadar bulunmadığını beyan etmişlerdir. Alman askerî makamları şu cihet üzerinde nazar-ı dikkati celp etmektedirler ki, denizaltı harekâtının tanzimini bilen herkes için, bu derece kısa bir zamanda harekâtta bulunan denizaltılardan haber almanın imkânsız olduğu mâlumdur. İngiliz'lerin bu garip ve fevkalâde seri beyanatı, kendilerinin vicdan rahatsızlıklarını isbat etmektedir.

"Alman ve İtalyan makamlarının inceden inceye yaptıkları bir tetkikten sonra, Alman ve İtalyan harp filosundan bir cüzütammın Türk Refalı vapurunun gaybı ile alâkası olabilmesinin imkânsız bulunduğu beyan olunur." (*Yenisabah* Gazetesi. no. 1136, 3.7.1941)

Alman Genel Kurmayı'ndan gelen bu açıklama ile birkaç gün önceki İngiliz'lerin iddiası haberleri karşısında sokaktaki adamın sorularının kesin cevapları alınmış değildi. Ancak, bu Refah vapurunun torpillenmesi işini önce İngiliz'ler mihver devletlerine yüklemişler; Alrnanya da bunu gerekçeli bir şekilde yalanlamıştı. O halde olayın askerî ve siyasal yönleri var demekti; fakat hangi iddia doğru idi?

Bu sorunun yanıtı, hâlâ verilmiş değildir.

Fakat II. Dünya Savaşı'nın tablosuna bakınca görülüyor ki, Türkiye, savaşdışı bırakılmak istenmiyor: Mihver Devletleri de, müttefikler de yanlarında görmek istiyorlardı Türkleri...

Oysa Almanya 18.6.1941'de "Adem-i tecavüz paktı"nı imzalamıştı. Demek oluyor ki, Hitler, taarruz istikametini değiştirmek niyetindeydi. Türkiye'yi böyle bir pakt ile tatmin ettikten sonra Kafkas ve İran petrollerine Anadolu üzerinden aşma fikrinden vaz geçmiş görünmektedir; ve paktın imzalandığı günden tam beş gün sonra Refah vapuru Akdeniz'de torpillenerek batırılıyordu. İngiltere ile Sovyet Rusya da, Alman'larla bir adem-i tecavüz paktı imzalayan Türkiye'ye bir taarruz vukuunda yardımda bulunacaklarına dair Türk Hükûmeti'ne müşterek beyannâme vermiş bulunuyorlardı. Aynı zamanda heriki savaşçı devlet Boğazlar hakkında Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne sadık kalacaklarını bildirerek Türkiye'nin savaşa karışmamak arzusu da taktir ediliyordu. (*Yenisabah*, no. 1178, 14.8.1941)

Refah Vapurunun Ne İşi Vardı İskenderiye Yolunda?

Refah gemisinin İskenderiye'ye gidişi hakkında gazetelerde hiçbir hükûmet bildirisi gelmemişti. Ancak 7.7.1941 günü, boğulan erler için Sarıyer ve Kasımpaşa Komutanlıklarında yapılan merasim haberleri gazetelerde yayınlandığı zaman, nihayet kamuoyu birşeyler öğrenebilmişti.

"23 Haziran gecesi Refah vapurunda vazife ile Mersin'den İskenderiye'ye giderlerken, vapurun henüz sebebi meçhul bir infilâk neticesinde batmasıyla şehit olan aziz vatan çocuklarının hatıralarını ta'ziz maksadiyle bu sabah Sarıyer'de ve Kasımpaşa Deniz Komutanlığında iki merasim yapılmıştır.

"Türk donanmasına iltihak etmek üzere İngiltere'den getirilmesi mukarrer bulunan gemilerimizi almak için 23 Haziran'da Mersin'den yola çıkarak İskenderiye'ye gitmekte olan Refah Vapuru cesur ve asil milletimizin güzîde deniz ve hava subaylarını hâmil bulunuyordu. Fakat henüz Mersin'den kırkbeş mil yol alarak gecenin zulmeti içinde yoluna devam eden vapurun saat 23 raddelerinde mahiyeti meçhul bir infilâk neticesinde battığı ve talihin cilvesi olarak ta bu denizci ve havacı kardeşlerimizin ekserisinin hayata ebediyyen gözlerini kapadıklarını teessür ve göz yaşlarıyla öğrenmiş bulunuyoruz..." (*Yenisabah*, no. 1141, 8.7.1941)

Bu haberi veren gazeteler, aynı günkü sayılarında, şöyle bir haber daha veriyordu; "İngiliz'ler Antalya önünde bir Fransız vapurunu havaya uçurdu.

Geçen Cumartesi günü Fransız bandırası altında seyir etmekte olan Saint-Didler vapuru, Türk Kara suları haricinde İngiliz tayyarelerinin hücumlarına mâruz kalmış ve Antalya Limanının önüne geldiği vakit tayyarelerden atılan iki torpil ile berhava edilmiştir. Bu vapurda 205 er, 34 erbaş, 25 subay ve 16 vapur mürettebatı olarak mevcut bulunan 280 kişiden 260'ı kurtarılarak sahile getirilmişlerdir. Atılan torpillerden limanda bazı hasar olmuştur. Türk hükûmeti, karasularımızda vukubulan bu hâdiseden dolayı İngiltere'yi protesto etmiştir."

Ve de, 8.11.1941 günlü gazetelerde de buna benzer bir başka haber okunuyordu:

"İnce Ada açıklarında, Karadeniz'de bir denizaltı, 2 Kasım Pazar günü Varna'ya pamuk ve halı götürmek üzere İstanbul'dan hareket eden 145 tonluk Yakup Yıldırım Kaptan'ın (Kaynak Dere) Motoru Karadeniz'de Seveburnu açıklarında meçhul bir denizaltı tarafından durdurularak, mürettebatı flika ile İğne Ada'ya çıkarıldıktan sonra batırılmıştır." *(Yenisabah,* no. 1210, 17.9.1941)

150 yetişkin denizci ve havacı subay ve erin boğulmasına neden olan torpilleme işinin Mihver tarafından mı, yoksa müttefiklerce mi becerildiği sorusunun yanıtı tarihin henüz el değmemiş arşivlerinde gizli kalmakta devam etmektedir. Fakat, yukarıya alınan haberlere, heriki savaşçı tarafın olay hakkındaki tekzip şekillerine ve İngiltere'nin, Antalya kara sularında asker dolu iki Fransız gemisini bombalayarak batırmış olmaları; mal yüklü bir motorun, kimliği meçhul bir denizaltı tarafından Karadeniz'de batırılması olayları ışığında, insan zihninde birtakım ihtimallerin de peydahlanmasına engel olamıyordu.

Bu sayılan olaylara bir de, Ankara 16.3.1942 tarihli (a.a)nın verdiği hükûmet bildirisiyle, zaten geçim zorluğu içinde bunalan sokaktaki adamın aklı karma karışık bir hal almaktaydı.

Hükûmet bildirisi şu idi:

"15 Mart 1942 Pazar sabahı saat bire beş kala 3 yabancı tayyare Milâs şehrine ve civarına evvelâ tenvir fişengi ile etrafı aydınlattıktan sonra 15 bomba atmış ve makineli tüfengle de ateş açmıştır. Bombalama neticesinde bazı evler hasara uğramış, iki ölü ve bir yaralı bulunduğu teessürle tesbit edilmiştir. Tahkikata devam edilmektedir. Neticede gereken teşebbüsler yapılacaktır." *(Yenisabah,* no. 6315, 18.3.1942)

Hükûmetin bu bildirisinden üç gün sonra ise İngiliz'ler bu tecavüzü kabulleniyorlardı:

"Resmî tebliğ (18 a.a. Ankara) İngiltere Büyük Elçisi bugün Hariciye Vekâleti'ne gelerek Milâs'ın bombardumanı hâdisesi şâyet İngiliz tayyarecilerinin bir yanlışlığı neticesi olmuşsa, ki, bu ihtimal ilk bakışta imkân dışında addedilemez-İngiltere Hükûmeti'nin, icab eden tahkikatı derinleştirmek hakkı mahfûz kalmak üzere şimdiden Türk Hükûmeti'ne derin teessürlerini bildirdiğini ve yanlışlığın tahakkuku akabinde bu teessüfe şayân kazadan zarar görenlerin zararlarını tazmine amâde olacağını tebliğ etmiştir." *(Yenisabah,* no. 6316, 19.3.1942)

İşte bu gibi olayların zaman zaman meydana gelmesi, gerek müttefiklerin, gerekse Mihver Devletlerinin Türkiye'yi kazanmak için (Refah Şilebi)ni batırmış olmaları ihtimali bile düşünülebilirdi.

Refah Şilebi Faciası ve Adlî tahkikatı

Refah şilebinin torpillenerek batarken 150 yetişkin deniz ve hava er ve subaylarının boğulduklarını halk nihayet öğrenmişti. Ama, Hükûmet, bu konuda kamuoyuna birşeyler söylemek için ortaya çıkmamakta ısrar ediyordu. 16.9.1941 günlü Parti Grubunda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, tek partili sistemin milletvekillerine, gerek bu konuda gerekse dış politika hakkında bilgi vermekteydi; ve fakat bu bilgi halka yine yansımamıştı. Öğrenilen tek şey, Kasımpaşa Deniz Komutanlığı'ndaki anma töreninde konuşan Denizaltı Gedikli Erbaşı Fazıl Erman'ın, olay hakkında verdiği bilgi ile, Dışişleri Bakanının parti grubundan gazetelere sızan "Ferah şilebi faciası adlî tahkikatının tabiî seyrini takip etmekte" olduğu idi. *(Vatan* Gazetesi, no. 1210, 17.9.1941)

Refah şilebinin torpillenerek batırılmış olduğu 23.6.1941 gününden yedi ay sonra, Türk Genel Kurmay Başkanlığı'nca yapılan tahkikat sonuçlanmıştı. Bu tahkikata göre olayda yasa ve talimatlara riayetsizlik ve dikkatsizlikle ölüme sebebiyet vermek ve vazifede ihmal ve tekâsülde bulunmak fiilleri dolayısıyla sanıklardan Tüm Amiral Mehmet Ali Ülgen, Ayetullah Altuğ, İbrahim Kemal Baybora, Ziya Timoçin, Refik Ayantur, Hayri Onur, Refah vapuru sahipleri Barzilay, Pertev Benjamen ve Zihni Koçak haklarında son tahkikatın açılmasına ve Hüsnü Gökdenizer ile Albay Münir Öney haklarında muhakemelerinin men'ine karar verilmişti. Ancak olay sırasında Millî Savunma Bakanı Saffet Arıkan ile Ulaştırma Bakanı Cevdet Kerim İncedayı'nın Bakan bulunmaları nedeniyle bunların olayda fiil ve hareketlerinin ceza hukuku sahasına dahil olup olmayacağı Anayasa hükümlerine göre B.M.M. sine âit bir hak ve selâhiyet olduğundan Adlî Âmirlik tahkikat dosyasını, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmak üzere Başbakanlığa göndermişti.

B.M.M.Genel Kurulu'nun İki Bakan hakkında verdiği **suçsuzluk kararı:**

Tahkikat dosyası B.M.M. Başkanlığına gelince seçilen karma encümen'in çoğunlukta varmış olduğu sonuç, heriki Bakan hakkında meclis soruşturması açılması gerekdiğine dair idi.

Karma Encümenin çoğunlukla varmış olduğu bu içerikteki mazbatasının Meclis Genel Kurulunda görüşülmesi sırasında, Fuat Sirmen, yalnız Eski Ulaştırma Bakanı hakkında tahkikat açılmasını; Muğla Milletvekili Emekli General İzzettin Çalışlar ise, Karma Encümen kararı doğrultusunda heriki eski Bakan hakkında meclis tahkikatı açılması gerektiği yolunda beyanatta bulunmuşlardı. Ancak, Karma Encümen Başkanı Recep Peker, "Vekillerin hareketlerinin tahkikatı mûcip bir keyfiyette bulunmadıkları hakkındaki takriri oya konularak alkışlarla kabul edilmişti. *(Cumhuriyet* Gazetesi, no. 6252, 6260, 6272 ve 6273)

Diğer Sanıklar Hakkındaki Son Tahkikat ve Sonucu

Davaya Ankara Ağır Ceza Mahkemesi bakacaktı.

Mahkeme Başkanı: Sabri Yoldaş; Üyeler Emin Böke, Reşat Bayramoğlu; iddia makamında da Savcı yardımcısı Zihni Betil bulunmaktaydılar.

Sanıklar: Millî Savunma Bakanlığı Eski Deniz Müşteşarı Amiral Mehmet Ali Ülgen, İstanbul Şilep Komisyonu Eski üyelerinden Ziya Timoçin, şileb sahiplerinden Benjeman ile Pertev Barzilay, Deniz Yolları Eski Genel Müdürü İbrahim Kemal Baybora, Ulaştırma Bakanlığı Nakliye Dairesi Eski Başkanı Ayetullah Altuğ, İstanbul Liman Başkanı Refik Ayantur ve Mersin Limanı Başkanı Zihni Koçak idiler.

Olayın meydana geldiği 23.6.1941 gününden bir yıl sekiz ay sonra duruşma 29.4.1943 günü açılmış ve yargılama 13.12.1944 günü sonuçlanmıştı. Karar tefhimi duruşmasıyla ancak 5 oturum süren bu davada iddianâmenin temelini, Genel Kurmay Baş-

kanlığı'nın tahkikat raporu oluşturmaktaydı.

Hazırlık tahkikatına göre olayda yasa ve talimatlara riayetsizlik, dikkatsizlik, vazifede ihmal ve tekâsülde bulunmakla ölüme sebebiyet verilmişti. Bu nedenlerle sanıkların cezalandırılmaları gerekeceği ileri sürülmüştü.

Bu iddianâme ile başlıyan davada sanıkların tümü, isnat edilen yasa ve talimatlara riayetsizlik vesaireyi, birbirlerinin üzerlerine atmışlardı. Sanıklar böyle bir savunmayla demek istiyorlardı ki, olayda yasa ve talimatlara riayetsizlik sonucunda yüzotuz erişkin insanımızın ölümüne neden olunmuştur; ancak benim bu olayda hiçbir kusur ve ihmalim yoktur.

Örneğin Amiral Ülgen, ilk duruşmada şöyle diyordu:

"Ben vazifemi ihmal ederek geminin selâmetle seyri için İngilizler nezdinde teşebbüste bulunmadığım ve beynelmilel muahedeler hilâfına şileple insan naklettirdiğim töhmetiyle huzurunuza gelmiş bulunuyorum. Halbuki böyle bir vaziyet yoktur. Gemide tahlisiye tertibatı eksik idi ise, bundan geminin sahipleri ile alâkalı liman reisi mes'ul tutulmalıdır. Çünkü ben nakledilecek askerlere bir gemi istediğim zaman bütün hertürlü levazımın tamam olduğunu kabul etmek mecburiyetindeyim. Geminin eksiklerini Ankara'dan bilmekliğime imkân yoktur. Ayrıca, İngiliz'ler nezdinde geminin hareket tarihini bildiren ve onun emniyetle hareket edebilmesi için teşebbüslerde bulunmuştum. Bunların tahkiki gayet kolaydır..."

Amiral'in bu sözlerine karşılık şilep sahibi Pertev Benjemen de aynı oturumda şöyle ifade vermişti:

"İstanbul'dan Mısır'a malzeme göndermek için Refah istendi. Ve Mersin'de de 150 kişinin nakli istendi. Bu usule aykırı olduğu için ret ettim ve İstanbul Liman Reisi de, bunu te'yit etti. Yaptığımız mukavelede insan nakline dair bir hüküm yoktu.

Başkan: Mersin'den geminize 150 kişi binince neden itiraz etmediniz?

-Bize haber vermediler.

Savcının ısrarı üzerine, "Geminin insanla hareket edeceği 23 Haziran günü hakikaten Ankara'dan bize bir telgraf çekilmiştir. Bu telgraf saat 6'da Ankara Postahanesine verilmiş olduğu halde bizim elimize ertesi günü ve maalesef gemi hareket edip battıktan sonra gelmiştir. Amiral'e kaptanımız Mersin'den telefon etmiş, gemiye krom değil insan bindirilmek istendiğini söylemiştir. Buna rağmen geminin hareketi için, haberimiz olmadan emir verilmiştir.

Söz alan Amiral, "Gemiye insan bindirileceğinden Benjemen'in haberi olduğunu ve 23 Haziran günü öğlenden evvel İstanbul'a telefon ederek Barziley'la görüştüğünü, geminin niçin hareket etmediğini sorduğunu, Barziley, geminin hareketi için emir verdiğini bildirdiğini" söyledi.

Tekrar söz alan Benjemen, kendilerine Ankara'dan kat'iyyen telefon edilmediğini, bunun telefon santralından tahkik edilebileceğini, söyledi. Bunun üzerine Sanıklardan Ziya Timoçin de, şilep sahiplerinin gemiye insan bindirileceğini bilmediklerini ifade etti. (*Vatan* Gazetesi, no. 864, 30.4.1943)

Ayrıca *Vatan* Gazetesi'nin 11.6.1943 günlü 906 'ncı sayısında vapur suvarisinin tahlisiye levazımının eksikliğini Amiral'e bildirdiği, geminin eski ve köhne olduğu açıkca söylendiği halde aldıran olmadığı ve sefere müsaade edildiği yolunda söylentiler de görülmekteydi.

Sanıklar suçu birbiri üzerine atarak yargılamanın sonlarına gelinmişti. İddia makamını işgal eden Savcı Yardımcısı Zihni Betil, sanıklar arasında bulunan Eski Deniz yolları Genel Müdürü İbrahim Kemal Bayboran, İstanbul Liman Başkanı Refik Ayantur, Ulaştırma Bakanlığı Deniz Nakliyat Dairesi Başkanı Ayetullah Altuğ'un beraatlerini istedi.

Diğer sanıklara gelince: Savcı Yardımcısı, şu nokta üzerinde duruyordu; gemi batmış ve 166 vatandaşımız bu yüzden ölmüştür. Batma saikinin hariçten tesir eden bir infilâk olması hasebiyle gemiye tahlis alât ve vasıtaları koymamak fiiliyle ölüm neticesi arasında illiyet rabıtası yoktur. Ancak Amiral, Zihni Koçak ve Ziya Timoçin'in fiilleri devleti zarara sokan ihmal cürmünü teşkil etmekte, Refah sahiplerinin fiilleri ise memur olmadıklarından ihmal cürmünü vücude getiremiyeceği için toplu asker ve muhacir nakleden gemilerde yapılacak nakliyata dair tâlimatnâmenin emrini yerine getirmemektedir. Bu sebeblerle Amiral Mehmet Ali Ülgen, Ziya ve Zihni'nin hareketlerine uyan T.C.K. nun 64 üncü maddesi delâletiyle 230'uncu maddesinin 2 nci fıkrasına göre cezalandırılmaları; gemi sahiplerinin ayni kanunun 526 ncı maddesinin birinci fıkrasına uyan hareketlerinden dolayı açılan davanın aynı kanununun 102 nci maddesinin 6 ncı ve 105 inci maddesinin ikinci fıkralarına göre tahakkuk eden müruru zaman (zaman aşımı) dolayısıyla düşmesi icab etmektedir." (*Vatan*, no.1102, 29.11.1943)

Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nin Sanıklar Hakkındaki Kararı:

Ferah Faciası davası'nın son oturumu 13.12.1943 günü idi. Sanıkların tümü hakkında Ağır Ceza Mahkemesi'nden çıkan Beraat kararının özeti şöyle idi:

"Maznunlardan Amiral Mehmet Ali Ülgen, Ziya Timuçin, Pertev Benjamen, Barzilay, Refik Ayantür'ün 23.6.1941 gecesi Refah vapurunun batması suretiyle 166 kişinin ölümüne sebebiyet verdikleri iddia olunmakta ise de fiillerine temas ettiği bildirilen T.C.K.nun 455 inci maddesine göre ölümle bunların fiili arasında sebeb ve illet bakımından doğrudan doğruya fiili bir irtibat ve ittisalin mevcûdiyeti şarttır. Halbuki vapur haricî bir infilâk neticesi batmış, bu infilâkın vukuu ve husulünde adı geçenlerin bir alâka ve münasebeti bulunmamış olmasına ve her ne kadar batan şilepte mevcuda yetecek kadar tahlisiye vasıtasının bulunmadığı anlaşılmakta ise de bu keyfiyet ölüm tehlikesini doğuran bir sebeb teşkil etmemesine binaen maznunların bu madde ile cezalandırılmalarına kanunen imkân bulunmadığı gibi bunların ve gerekse diğer maznunların Refah şilebinin bu işe tahsisinde, kiralanmasında, hazırlanmasında ve sefere çıkarılmasında uhdelerine düşen vazifeleri ifa hususunda kasde makrun bir ihmal, lâkaydi veya herhangibir suç teşkil edecek başka bir fiil ve hareketleri tesbit edilememiş, herbirini mufassal kararda belirtilecek durumları da Ceza Kanununun ne 230'uncu ve ne de sair maddeleri şumûlüne giren bir vasıf arzetmediğine mahkemece vicdanî kanaat getirilmiştir. Bu sebeble maznunlardan Mersin Liman Reisi Zihni Koçak'tan başkasının sözbirliği ile beraatlerine ve Zihni Koçak'ın da çoğunlukla beraatine karar verilmiştir. "(*Vatan* Gazetesi, no. 1118, 14.12.1943)

Sonuç

1941 yılının savaş günlerinden birinde, 23 Haziran 1941 gecesi Mersin limanından İskenderiye'ye doğru hareket eden Refah şilebinin torpillenerek batmasıyla karara göre 166 yetişkin genç Akdeniz'in karanlık sularında kaybolup gitmişti. 28 kişi ise, şilepte bulunan birkaç can simidi ve tahlisiye kayıklarıyla canlarını kurtarabilmişlerdi.

Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nin vermiş olduğu beraat kararıyle sorumlular yasal yönden cezalandırılmaktan kurtularak bu fecî olay tarihin sînesinde yerini bulmuştu. ☆

Tunaya Armağanı Üzerine Bilineni Bilmemek

EROL ŞADİ ERDİNÇ

II. Meşrutiyet, Kurtuluş Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve gelişme dönemlerinin tarihsel, siyasal ve toplumsal olaylarını araştırmak, bilgi ve belgeleri ortaya koymak yolunda büyük uğraşlar vermiş *Tarık Zafer Tunaya* Hoca için iki armağan kitap yayınlandı[1]. Bunlardan biri, İstanbul Barosu'nca yayınlanan ve bir "değerbilirlik" örneği sayılması gereken armağan kitap, üç bölümden oluşmuş: I. Tarık Zafer Tunaya Üstüne, II. Hukuk yazıları, III. Tarih ve Siyaset Bilimi.

I. Bölüm'de Sayın Aydın Aybay Sayın Rona Aybay ve Sayın Bülent Tanör, Tunaya Hoca'nın medeni cesaretini, aydın ve bilimsever kişiliğini ortaya koyan anı ve incelemeleri ile örneklerini vermişler.

Bizim üzerinde durmak istediğimiz, *Tarık Zafer Tunaya Bibliyografyası* ile III. Bölüm'ü oluşturan Tarih ve Siyaset Bilimi'ndeki yazılarda gördüğümüz, üzerinde tartışılması gereken yanlışlar; başka bir deyişle *bilineni bilmemek* konusudur.

Esasa girmeden önce ya da iddialarımızı doğrulamaya geçmeden evvel, Tunaya Hoca için nasıl bir armağan düzenlenmeliydi sorusuna yanıt aramak gerekiyor. Her halde Tunaya Hoca'nın siyaset bilimi yöntemini izleyerek ve bu yönteme uygun olarak Hürriyet'in ilânı'nı hazırlayan olayları, Meşrutiyet'in siyasal yapısı ile gelişmeleri, parti ve cemiyetleri, bu dönemin düşünce akımlarını, Mütareke'yi, ümmetlikten milletliğe geçiş süreci ile bu güne bıraktığı sorunları - Tunaya Hoca gibi - yeni belge ve bilgilerin desteği ile ayrı ayrı araştırmak ve bir bütün sağlamak daha uygun olurdu; olması gereken de buydu: Yayın Kurulu'nu kimler oluşturmuştur, bilmiyoruz; ancak armağan kitabı hazırlayanlar - ki vardır - bu yönü hiç düşünmemişler ve yapmamışlardır. Yapılanlar ise "hata ile ma'lûl" bir takım yazıların bir araya gelmesinden ibârettir.

Sırası ile bu dediklerimizi örnekleyelim:

I.

Önce, Sayın Mehmet Ö. Alkan'ın hazırladığı "Prof.Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın Yaşamı ve Yapıtları"nda "Bibliyografya"yı ele alalım. Ne yapmış bu bibliyografyayı hazırlamasında Sayın Alkan? Eserleri, yayınlanış tarihlerine dikkat etmeksizin alt alta sıralamış; oysa ki "Türkiye'de Siyasal Partiler"in her üç cildinde de Tunaya Hoca, eserlerini yayınlanış tarihlerine göre dizmiştir. Hazırlayan tarafından bunlardan birinin iç kapağı açılsaydı, görülecekti. Ayrıca çeviri eserlerinin sonunda gösterilen ve Tunaya'nın Crozat'dan çevirdiği "Büyük Fransız İhtilâli'nin Âmme Hukuku" ikinci kez çoğaltılmış olanıdır; birincisinin çoğaltılma tarihi 1946-1947'dir. Gösterilmemiş. Dahası var: Tunaya'nın her biri bir kitap konusu olan makaleleri "Yukarıdaki listeye Prof.Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın çeşitli dergi (Halkevleri Mecmuası, Devrim Ocakları Dergisi, Gençlik Dergisi...) ve gazetelerde (Ulus, Dünya, Cumhuriyet, Vatan, Milliyet...) yayınlanmış çok sayıdaki değerli makalesi - *bibliyografyanın kısa sürede hazırlanma zorunluluğu nedeniyle* - dahil edilememiştir" gibi bir neden ileri sürülmüştür. Okuyanlar belki inanmayacaktır ama ben notu olduğu gibi yazdım. "Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan" gibi bir eserde, özellikle de "Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın Yaşamı ve yapıtları" gibi başlıkdan sonra zaman darlığını öne sürerek Tunaya'nın çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanmış diğer çalışmalarını bibliyografyaya katmamak yapılmaması zorunlu bir davranış olmalıydı[2].

II.

Bir başka konu, Sayın Ali Birinci'nin, "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet Sonrasındaki İlk Nizamnâmesi" başlığı ile yayınladığı 1324/1908 nizamnâmesindeki *"Börü Heyeti"*dir. Sayın Ali Birinci, "Merkez-i umumîye âzâ olacaklarda Türkçe konuşma ve yazma aranması İT'nin daha ilk anlardan itibaren Türkçü bir yönünün bulunduğunu göstermektedir (m.12). Merkez-i umumî mührünü saklamakla mükellef "börü heyeti" belki de bu hususun bir diğer tezahürü sayılabilir (m.15-16)" mantığından hareketle *"belki de"* İttihat ve Terakki'nin önceleri hiç düşünmediği bir simgeyi vurgulamak istemiştir. *"Börü"* ne demektir? Hüseyin Kazım Kadri bu sözcüğü *"buru, buri"* olarak göstermiştir (Türk Lügatı, I, 763); anlamı "kurt"tur. Sözcüğü bazı bilginler ayrı ayrı yazmışlardır; örneğin A. von le Coq "börü", Reşid Rahmeti Arat "bör'i", W. Bang-A.von Gabain "böri", "bürü" gibi[3].

İttihad ve Terakki, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında, öncesinde de olduğu gibi "Osmanlıca" bir tutum içindedir. "İttihad-ı anâsır" ancak bu tutum ile korunabilirdi. Türkçülük ise 1911'den sonra bir "tepki" hareketi olarak gelişecektir.

Esâsta Sayın Ali Birinci'nin *"Börü Heyeti"*, bizim *"Büro Hey'eti"* dediğimiz kuruluşun yapısı ve görevleri 15 ve 16. maddelerde belirtilmiştir. 15. maddeye göre "Merkez-i Umûmî a'zâsından üç zât tefrik olunarak muhtac-ı müzâkere olmayan mesâile müteallik muhâbere ve havalât mes'ûliyyeti kendilerine âid olmak ve bu bâbdaki icrâatı ilk ictimâ'ada Merkez-i Umûmî'ye bildirmek şartiyle îfâ

etmek üzere bir hey'et-i muvazzafa (Büro Hey'eti) teşkîl olunacaktır. Kongrece Merkez-i Umûmî a'zâsının esna-yı intihâbında bu cihet nazar-ı i'tibâra alınacakdır." (Bk.: Nizamnâme, s.5) 16. maddeye göre bu kurulun bir görevi de "Merkez-i Umûmî'nin mührünü (Büro Hey'eti) muhafaza eder" biçiminde belirtilmiştir.

Açıkça görülüyor ki, ayrılan/seçilen üç Merkez-i Umûmî üyesi - Merkez-i Umûmî tarafından görüşülmesine gerek olmayan- konulardaki yazışmaları ve verilen işleri, sorumluluğu kendilerine ait olmak üzere, görecekler; Merkez-i Umûmî'nin ilk toplantısında da yaptıkları işlere/çalışmalara dâir bilgi vereceklerdir. Bu üç kişilik kurula "Hey'et-i Muvazzafa" (*Tavzîf edilmiş* yani *görevlendirilmiş kurul* anlamına) "Büro Hey'eti" denilecektir[4]. Kongrece seçilecek Merkez-i Umûmî üyelerinin bu beceriyi taşıma özelliklerine dikkat edilecektir. Kurul'un bir görevi de Cemiyet'in mührünü saklamaktır.

III.

Sayın Mete Tunçay, *"Mutlu bir raslantıyla, basılı bir nüshası"* eline geçen İttihad ve Terakki'nin 1327/1911 Kongresi'nde düzenlenmiş siyasal program için, *"Bu kongrede benimsenen siyasî program ise, şimdiye kadar bulunamamıştı"* demektedir. Bu sav yerinde mi? Konuyu irdelemekte yarar var; çünkü İttihad ve Terakki'nin 1327/1911 Kongresi bir çok özellikleri olan ve yeni bir yapılanmayı savunan kongredir.

20 Eylül 1327/3 Teşrîn-i evvel 1911'de Selânik'te son kez gizli olarak toplanan kongrenin kabül ettiği siyasal program önce Tanin'de yayınlanmıştır (*Tanin,* 10 Teşrîn-i evvel 1327/23 Teşrîn-i evvel 1911 ve 11 Teşrîn-i evvel 1327/24 Teşrîn-i evvel 1911). Siyasal programın bir ayrı yayını da İrşâd'ta vardır (*İrşâd,* No:2, 27 Şubat 1327/ 11 Mart 1912). Ayrıca siyasal program iki kez küçük kitapçıklar halinde de basılmıştır: 1. *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bin Üç Yüz Yirmi Yedi Senesinin Dördüncü Kongresince Tanzîm Olunan Siyâsî Programıdır.* İstanbul 1327, Matbaa-i Amire, 15 s.; 2. (İkinci basılış) İstanbul 1327, Tanin Matbaası, 16 s.

1327/1911 kongresinde kabul edilen siyasal programın izahnâmesi vardır; hattâ izahnâme, siyasal programı bütünüyle ele alıp açıklamıştır (Bk.: Emrullah, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Bin Üç yüz Yirmi Yedi Senesi Dördüncü Kongresince Tanzîm Olunan Siyâsî Programa Dâir İzahnâme.* Kostantiniyye 1330, Matbaa-i Hayriyye ve Şürekâsı, 88 s.).

Tunaya'ya göre, "İttihad ve Terakki kongreleri sonunda yayınlanan belgeler üç türde toplanabilir: Siyasal program, kongre kararları ile nizamnâme ve program değişiklikleri. Resmî sayılacak bu belgeler arasında kongre kararlarını açıklayan 'izahnâmeleri' de saymak gerekir. Çünkü bu tür belgeler de doğrudan doğruya kongre yayını olmuşlardır[5]." Biz bu İttihad ve Terakki belgelerine, her kongrede okunan Merkez-i Umûmî raporlarını da katmak isteriz.

Sayın Tunçay'ın yayımladığı metinde dönemin yazım özelliklerine dikkat edilmemiştir. Okuma yanlışlarında ise anlamı bozan ya da anlamsız kılanlara dikkati çekmek istedik. Örneğin, m.1'deki "Tebaen Devlet-i Osmaniye'den", *Teb'a-i Devlet-i Osmaniyye'den;* m.6'daki "leddeliktiza ictimâın", *lede'l-iktizâ müddet-i ictimâ'ın;* m.7'deki "meb'-usan cenabından", *meb'ûsân canibinden;* m.10'daki "Vesayet-i askeriyyeyi", *ve satvet-i askeriyyeyi;* m.14'deki "dört parça", *dört derece;* m.17'deki "mükellefiyet-i bedeniye dahi", *mükellefiyyet-i bedeniyye usûli dahi* olacaktır.

M. 18'deki "Tahsil-i iptidaî mekâtib-i umumiyede meccanîdir" cümlesinin doğrusu *Tahsil-i ibtidaî mekâtib-i umûmiyyede olsun, husûsiyyede olsun mecbûrî ve mekâtib-i umûmiyyede meccânîdir* olacaktır. Sayın Mete Tunçay, 26. maddeyi şöyle okumuştur: "Çiftçilerle or/t?/akçılar, aylıkçılar ve yardımcılar arasındaki münasebatı tanzim ve tayin edecek bir kanun neşr ettirilecektir." Maddenin doğrusu, *Çiftçilerle orakçılar, aylıkçılar ve yarıcılar arasındaki münâsebâtı tanzîm ve ta'yîn edecek bir kanun neşr ettirilecekdir* olacaktır. M.29'daki "münasebat-ı iktisadiyeye ve mevkiye" ise *münâsebât-ı iklimiyyeye ve mevki'iyye*'dir. 31. maddede "ale-l- kadr alâ imkân" olarak okunan sözcük, elverdiği kadar, olabildiği kadar anlamına gelen *alâ-kadr-il-imkân*'dır.

1. Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan. İstanbul 1992, İstanbul Barosu Yayını, VI+585 s. 2 Resim. 2. Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan. (Haz.) Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği. İstanbul 1992, Cem Yayınevi, 141 s. 8 desen.

2 Tunaya Armağanı bir süreli yayın değildir; *bibliyografyanın devamı bir sonraki sayıda* diyemeyiz. Gelecek kuşakların yararlanacakları, o birbirini aşan "Türkiye'de İlk İrtica Partisi: İttihad-ı Muhammedî Fırkası" (*Vatan,* 16 Mart 1949). "Emsalsiz Bir Siyaset Laboratuarı: İkinci Meşrutiyet" (*Vatan,* 23 Temmuz 1950), "Yakın Tarihin Kâbusu: Fırkacılık" (*Vatan,* 3 Mart 1950), "Bu Devletin Temelleri: Müdafaa-i Hukuk Ruhu" (*Vatan,* 23 Mart 1949) ve sıralaması bu yazı içinde olanaksız diğer makaleleri nasıl belirtilmezdi? Bu eksik bibliyografya diğer armağanda da yer almıştır: Tarih ve Demokrasi. Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan. (İstanbul 1992) s. 136-140

3 Bu sözcüğün ayrıntıları için bk. A. Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (2. bası, İstanbul 1968) s. 50.

4 Fransızca olan sözcük *(bureau),* XIX. yüzyılın sonlarında Türkçe'ye girmiştir. Buradaki anlamı "bir kuruluşun, bir derneğin çalışmalarını yürütmek için seçilmiş üyeler"dir.

5 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler III. İttihad ve Terakki* (İstanbul 1989) s. 227.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme "Osmanlı Sanayii Monografi ve Yorumlar"

DR.ERTUĞRUL TOKDEMİR

Prof. Dr. Haydar KAZGAN'ın "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme" adlı eseri, bir köşede kapalı kalmış bir sandığın açılmasıyla ortaya çıkıveren gizli varlıklardan oluşan bir hatıralar hazinesi, geçmiş zaman fotoğraflarıyla süslü nadide bir aile yadigârı albüm gibi işte şimdi elimizin altında. Bu eseri sıradışı yapan yanı, sadece, yazarın deyimiyle dönemine ait "birçok evrak, fatura, makbuz, gravür, hisse senedi ve diğer malzemelerle... göze hitab ederken zengin kılmaya" çalışılması değil, aynı zamanda bu yanını tamamlayarak anlamlı kılan bir bakış açısı ve yöntemle yazılmış bulunmasıdır. Gerçekten bu eserde yazar, çağdaşı Batı Ekonomilerinin sürekli ilerlemelerine karşılık, Osmanlı Toplumu'nun bilinen evrimini tahlil ederken, şimdiye kadar çoğunlukla başvurulan analiz

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme

"Osmanlı Sanayii Monografi ve Yorumlar"

Prof. Dr. Haydar KAZGAN

Tökbank A.Ş.'nin bir kültür hizmetidir.

unsurlarını geride bırakmış, ekonomiye yüzeyden bakmak yerine onun dokularına nüfuz etmeyi bilmiştir. Aslında iktisadi evrimi hep birtakım makroekonomik büyüklüklerle, genel eğilimlerle, ülkeler arasındaki tahakküm, imtiyaz, sömürü vb. unsurlarla açıklarken, genellikle bu faktörlerin iktisadi olayları hangi yollardan, hangi mekanizmaları harekete geçirerek ya da hangi eğilim ve hareketleri kesintiye uğratarak etkilediği yeterince aydınlatılmamakta ve sonuçta araştırmacıların ortaya koydukları genel doğruların, iktisadi yaşamın çeşitli düzeylerindeki anlam ve etkileri somut bir şekilde algılanamamaktadır. Hatta genel doğrular ile yetinilince, bu alışılmış analiz araçlarının, gelişme sürecinin harekete geçişini engelleyen mekanizmaları karanlıkta bırakan bir örtü, bir perde yerine geçmesi tehlikesi dahi vardır. Mesela kitapta, İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup genç subaylar, yerli malı kullanımı lehinde ateşli nutuklar atarken, yine o günlerin basınından alınan bir belge ile, bu heyecan dolu akımların oluşturduğu göz kamaştırıcı perde aralanıp, bir karikatürde, ayağındaki tahta nalından başka giyecek yerli malı giysi bulunmayan Hacivat, bizi temeldeki çelişkiyle göz göze getirmekle bu tehlikeden kurtarmaktadır.

Aynı bakış farkını, yazarın, üzerinde fazla bir şey söylemekten çekindiğini belirttiği kapitülasyonlar konusu için de görmekteyiz. Gerçekten Osmanlı Türk toplumunun iktisadi yaşamını bütün ayrıntıları ile tahlil etmeksizin, Kapitülasyonları geri kalışımızda esaslı bir açıklama unsuru saymak kolay değildir. Bir Türk aydınının[1] daha bu yüzyılın başında Edirne köylerini dolaşırken, Türk ve Bulgarların bir arada yaşadığı bir köyde perişan haldeki öğrencileri ders kitabından yoksun, öğretmenleri lojmansız ve gelirsiz bir müslüman ahaliye karşılık, Bulgar topluluğunun gayet bakımlı ve muntazam bir okula, her türlü ders araçlarına sahip öğrencilere, ekim alanlarına, düzenli maaşı olan öğretmenlere sahip olduğunu görünce hazin bir şekilde "burası Osmanlı ülkesi mi yoksa Bulgar müstemlekesi mi?" diye sormaktan kendini alamadığı unutulmamalıdır. İşte önemli olan, tümüyle benzer bir iktisadi ve toplumsal ortamda bir arada var olunan, hatta dahası Osmanlı unsurunun egemen konumda yer aldığı bir memlekette, hâkimler ile tâbilerin içine düştükleri bu paradoksal durumdur ve bu durumu veri alıp analizlerin hareket noktası olarak saptamaktır.

Buraya kadarki açıklamalarımız, eserde benimsenen yöntembilimin vurgulanmasına yönelik olup şimdi de kısaca dikkate değer bir kaç noktayı daha sunmaya çalışacağız.

Yazar kendi deyimiyle belirttiği gibi incelediği dönemin dilinden pek kopamasa da, Batılı Sanayi ülkeleri ile Osmanlı Ekonomisi arasındaki ilişkileri iktisadın soyut ve bir bakıma yavan gelecek kavramları yerine, onların bütün inceliklerini yansıtacak şekilde gündelik yaşamın akışı ile süslenmiş renkli örnek ve resimlerle sunmaktadır. Bu olağanüstü zengin koleksiyon içinde belki 10. sayfadaki Türkiye Cumhuriyeti'ne ait "1 Türk Lirası"nı zamanlararası bir gezi sayabilirsiniz. Ancak hamallarla bir Osmanlı Madenleri Anonim Şirketi Hisse Senedini, tarım makinaları ile Londra tiyatrolarında bahar kıyafetlerini bir arada görünce bunları geleneksel ve çağdaş iktisadi faaliyetlerin birer sembolü ya da az gelişme sürecinin meydana getirdiği "ikili ekonomi"nin çok anlamlı bir yansıması olarak düşünmemek mümkün müdür?

Tanzimat bürokrasisinin Sanayi Devrimine dayanmayan devlet varidatı ile sanayi devrimini gerçekleştiren ülkelerdeki bürokrasiyi taklide çalışması, değişen tüketim kalıpları, Tanzimat'ın en büyük zaafı diye vurgulanırken, şirketleşme girişimleri de bu bürokrasi maniasına çarpmış, Osmanlılardaki kendine özgü yeri ve özellikleriyle vergi, rüşvetle karışmış, başta Osmanlı Bankası olmak üzere, para ve kredi ilişkilerindeki gelişmeler karşısında bürokrasi kendisi ile birlikte toplumun da dramatik bir şekilde bilmedikleri bir maceraya sürüklendiklerinin farkına varmıştır. İşte Fransızca banka ve yol kelimelerini birleştiren Sadrazam Fuat Paşa, bir kelime oyunuyla banqueroute (iflas) deyimini çağrıştırarak "bu banka ve yol işinin Osmanlı Ülkesini iflasa götüreceğini" söylemiştir. Acaba mukadder sona doğru yürürken aralarında Fuat Paşa'nın da yer aldığı bu Tanzimat sadrazamları iktisadi değişimi, sanayileşme sürecini algılamada başarılı mıydılar? 1848 Fransız İhtilali'nden çıkardıkları şu önemli sonucu birlikte okuyalım: "Aman Gedik teşkilatından henüz kurtulduk, şimdi de karşımıza bir de amele derdi çıkarsa ne yaparız?" Kafalarında sanayi adına, sadece Ordu'yu giydirip örtecek kadar bir dokuma faaliyeti canlandırılıyor, bu yolda kurulan Feshane, Hereke ve Bakırköy fabrikalarını da bir kışla disiplini ilkelerine uyan iç tüzüklerle yöneterek amele meselesini kökten halledeyorlardı.

Eserdeki en ilgi çekici tahlillerden biri de Gediklerin ve Osmanlı Lonca Sistemi'nin çözülüşü konusundadır. Prof. KAZGAN, Türkiye'de artizananın dağılışının önemli toplumsal sarsıntılara yol açmayışını, bu toplumsal grupların değişen şartlarda oluşan yeni ticaret ve hizmet faaliyetleri içinde yeni roller edinmeleriyle açıklıyor. Bu arada geleneksel varlıklarını sürdürmede direnen hamallar ve mavnacıların ise bütün "anti-gedik" uygulamalara rağmen Cumhuriyet'e kadar hatta daha sonraları bile sahnede kalışına tanık oluyoruz.

İstanbul'da anasır nüfusunda Müslüman halka göre daha hızlı bir artış oluşu, konunun aslında İstanbul dışında da üzerinde durulması gereğini vurguluyor. Böylece iktisadi farklılaşmanın yanında, Müslüman halk ile anasır arasındaki demografik farklılıklar da bu dönemdeki gelişmeler açısından aydınlatıcı olabilir.

Bu eserin en çarpıcı katkılarından biri de kuşkusuz, egemen devlet kavramının ayrılmaz bir tamamlayıcısı olan senyoraj hakkının (tuğra hakkı) kullanılmaması ve dolayısıyla emisyon kazançlarından yararlanılamadığı gibi, banknot ihracında da Batıdaki gibi sınırlı bir altın karşılığı ile kağıt para emisyonu sağlanamamış olmasıdır.

Mübadele Hadlerinin aleyhe değişimi, dış ödeme açıklarının Osmanlı merkantilizmi ile kapatıldığı vb. varsayımlar, ister istemez

akla, bu eseri okuyanlarda sadece bir iktisat temeli değil, aynı zamanda Osmanlı Ekonomisi'nin son yüzyıllık dönemi konusunda oldukça esaslı bir donanım bulunması gereğini de getiriyor. Örneğin Doç. Dr. Şevket PAMUK'un dış ticaret hadlerinde uzun dönemli eğilimler ya da Resmi Osmanlı Dış Ticaret İstatistiklerinin yeniden-döküm işlemleri sonucu elde ettiği fiili veriler üzerine bilgi sahibi bulunmayanlar, bu eserde[2] çizilen çerçeveyi nasıl kavrayabilirler?

Okuyucuyu bu eserle başbaşa bırakmadan önce eserdeki basımyanlışlıklarına da değinmek istiyorum. Kimi yerde tarihler, bazen kavram ya da sözcüklerin hatalı basılması, okuyucuyu doğruya erişmede müşkül duruma düşürebilir. Söz gelişi 24. sayfadaki tahsisler sözcüğünü, parantez içindeki açıklaması olmasa genç kuşaklardan kaç kişi tağşiş diye düşünebilecektir.

Sayın Prof. Dr. Haydar KAZGAN'ı bu örnek çalışması nedeniyle, Töbank A.Ş.'yi de basımını bir kültür hizmeti olarak gerçekleştirdiği için kutlamalıyız.

1 Naci Kasım Açık-El, *Türk Alfabesinin Islahı, Türk Dili ve Türk Dili Diksiyoneri*, Maarif Matbaası, 1939.

2 Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1984.

"Civilisation"dan "Medeniyet"e ve XIX. Yüzyıl

NEJDET BİLGİ

Tuncer BAYKARA, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar, Akademi Kitabevi, İzmir 1992, 194 s., ISBN 975-7395-00-5

Sosyal bilimlerle ilgilenenlerin genelde ve özellikle ülkemizde karşı karşıya bulunduğu zorlukların başında, çoğu kez kavramların belirsizliği gelmektedir. Bu belirsizlik ve kargaşa ne yazık ki toplumda ve aydınlar arasında da hakimdir. İstisnalar arasında zikredebileceğimiz -rahmetli- Cemil Meriç'in, üzerinde durduğu birçok kavram için -hatırı sayılır- sözlük ve ansiklopedilerde gezinti yapma yoluna gittiği bilinmektedir. Ne yazık ki bu anlayışın sosyal bilimciler arasında yaygınlaştığı pek söylenemez. Bu sebeple sosyal bilimlerin muhtelif alanlarındaki yayınlarda, birçok kavramın genelde kaypak bir zemin üzerinde durduğu gözlemlenmektedir. Bu bakımdan, gerek sosyal bilimlerde kullanılan kavramları muhtelif yönleriyle ele alan ve gerekse temel kavramları açıklayarak asıl konuyu veren yayınların önemi büyük olsa gerektir. Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın yeni yayınlanan, "Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar" kitabı bu türden çalışmalara örnek olarak verilebilir.

Baykara'nın "medeniyet" kavramını farklı boyutlarda incelediği yazılarına yer verdiği bu kitapta, özellikle XIX. yüzyılı merkez aldığı görülüyor. Ancak, konular zaman zaman geçmiş yüzyıllara ve günümüze kadar uzanabilmektedir. Türk tarihinin farklı dönemleri yanında, şehir ve kültür tarihiyle ilgili araştırmalarıyla tanınan Baykara, kitabında XIX. yüzyılın siyasi, sosyal ve kültürel yönlerine açıklık kazandırmaktadır. Genelde ana başlık kapsamında olmakla beraber birbirinden bağımsız makalelerden oluşan kitaptaki yazıların birçoğunun daha önce muhtelif yayınlarda yer aldığı belirtilmektedir. Kitapta yer alan 26 makale sırasıyla şunlardır:

1. "Civilisation' ve Osmanlı Devleti" (ss. 1-14). Batı'da "civilisation" olarak doğan medeniyet kavramının, XVIII. yüzyılın sonlarından Tanzimat'a kadar geçen süre içindeki, siyasi ve sosyal olaylarla ilişkisi ele alınıyor. Özellikle medeniyet kavramının, Osmanlılar'ın uğradıkları yenilgilerden sonra, kendi değerlerinden şüphe etmeleriyle gündeme gelmesi dikkat çekici.

2. "Bir Kelime-Istılah ve Zihniyet Olarak 'Medeniyet'in Türkiye'ye Girişi" (ss. 15-32). Medeniyet kavramını ilk kullanan Mustafa Reşid Paşa'dan başlayarak, Mustafa Sami Efendi, Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ve Ahmed Vefik Paşa'nın bu kavramı nasıl algıladıkları veya uygulamaya çalıştıkları verildikten sonra, medeniyet kavramı XIX. yüzyılın yerli ve özellikle yabancı sözlüklerine ve seyyahlarına göre ele alınıyor. Ayrıca kavramın dilimizde hangi şekillerde, nasıl kullanıldığı ortaya konuluyor. Yazı medeniyet kavramının değişik yönlerden macerasını sergilerken bazı çarpıcı örnekleri de içeriyor. Meselâ 1830 sonrasında Paris'e öğrenim için gönderilen ve Tanzimat devri sadrazamlarından olan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Fransız harb okulunu bitirdikten sonra bir Fransız birliğinde bulunur. Bu sırada birliği ziyaret eden Fransa kralı "Türklerin ilerlemelerine subay, teknik adam, öğretmen vs. göndererek katkıda bulunmak istediğini belirtir". Kıbrıslı'nın cevabı ise şöyledir: "Haşmetmeab, bu yapacağınız hiçbir işe yaramaz, bu adamlar bizi sıkacaklar, Fransa'dan da Avrupa sivilizasyonundan da bizi soğutacaklardır. Majesteleri onların yerine bize bir kaç bir güzel, akıllı ve afacan yosma gönderecek olurlarsa onlar bizi daha kesinlikle civilise edeceklerdir; hatta Fransızlaşırız bile" (s. 18).

3. "Mustafa Reşid Paşa'nın Medeniyet Anlayışı" (ss. 33-37). Şair Şinasî tarafından "medeniyet resülü" olarak nitelendirilen Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın bakış açısı ele alınıyor.

4. "Son Yüzyıllarda Canlanan Bir Hastalık: Fikirsizlik" (ss. 38-50). Özellikle XIX. yüzyıl devlet adamlarının birçoğunun fikir üretmeyen, bağımsız düşünmeyen, hazır fikre rağbet eden ve âmirin fikrini en doğru sayan bir anlayışa saplandıkları örneklerle ortaya konuluyor.

5. "II. Mahmud ve Resim" (ss. 51-59). II. Mahmud'un resmi ön plana çıkarma çabalarının, yerli ve yabancı yazarların yanı sıra halktan gördüğü tepki ele alınmaktadır.

6. "Zeybekler (Zeybek Elbisesi Giyme Yasağı)" (ss. 60-63). XIX. yüzyılın değişikliklerinden Batı Anadolu'nun zeybeklerinin nasıl etkilendikleri ele alınıyor.

7. "Sultan II. Mahmud ve Musiki Reformu" (ss. 64-68).

8. "II. Mahmud, Spor ve Eğlence" (ss. 69-71).

9. "Ziya Gökalp'in Medeniyet Anlayışı" (ss. 72-77). Gökalp'in hars ve medeniyet kavramlarını ele alışı inceleniyor. Kesin tavırlı bir "Batı medeniyetçisi" olan Gökalp'in medeniyeti halkta değil aydınlarda var kabul ettiği ve aydınların halka medeniyet götürmesi fikrine sahip olduğu, fakat bunun da Fransa'nın Cezayir'e medeniyet götürmesini çağrıştırdığı vurgulanıyor.

10. "Mehmed Akif ve 'Medeniyet'" (ss. 78-80).

11. "Türk Hayatında Yerleşiklik ve Şehir Hayatı" (ss. 81-87) Barbarlık ve medeniyet değerlendirmeleri çerçevesinde Batı'nın, Avrupa dışı ülkeler ve insanları medeniyet dışı görerek medenileştirmeye çalıştığı belirtilerek, Türklerin eskiden beri süregelen "göçerevli"liği ve şehir hayatıyla ilişkileri değerlendiriliyor.

12. "Türk El Sanatlarının XIX. Yüzyıldaki Gerilemesi Üzerine Düşünceler" (ss. 88-94). Özellikle Osmanlı Sarayının ve yönetici tabakaların, geçen yüzyılda el sanatlarının gerilemesindeki rolü vurgulanıyor.

13. "Asâkir-i Mansüre'nin İlk Döneminde Talim Düzeninin Değişmesi" (ss. 95-100). Talim düzeninin değişmesi ile birlikte bazı askerî terimlerin Fransızcasının yerleşmesi ele alınıyor.

14. "Sultan II. Mahmud Devrinin Genel Bir Tahlili (ss. 101-108). Yaptığı reformlarla bazan Rus Çarı Petro'ya benzetilen ve medeniyetin, başka bir deyişle Batılı değerlerin yerleşmesinde radikal tutumlarıyla bilinen II. Mahmud devri, dönemin kaynakları ışığında değerlendiriliyor.

15. "Tanzimat" (ss. 109-112). Osmanlı'daki yenilik hareketlerinde bir "başlangıç".değil "merhale" olarak ele alınan Tanzimat'ın niçin ilân edildiği ve en yakın sonucunun ne olduğu ortaya konuluyor.

16. "XIX. Yüzyılda Anadolu'nun İktisaden Çöküşü ve Bugüne Etkileri" (ss. 113-124). XX. yüzyıl Türkiyesinin meselelerinin temelleri XIX. yüzyıla dayandırılmakta ve iç ve dış ticaret, ticaret yolları, sanayii, gümrükler, limanlar, el sanatları, kapitülasyonlar, vergiler, nüfus hareketleri, nakliyat, ziraat, göçler gibi sosyal ve iktisadi özellikleriyle XIX. yüzyılın çöküntüsü sebep ve sonuçlarıyla tespit edilmektedir.

17. "XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri" (ss. 125-134). Osmanlı klasik döneminde nüfus yapısı itibariyle Türk karakterini sürdüren Urla yarımadasında geçen yüzyıldaki nüfus hareketlerinin, -I. Dünya Savaşı sonunda- Yunanistan'ın Batı Anadolu bölgesinde nasıl hak iddia eder duruma geldiğini anlamamıza yardımcı olabilecek bir özellik taşıdığını bu yazıda görmek mümkün.

18. "Çeşme Esnaf Teşkilâtı Üzerine Notlar: Kayıkçılar Kethüdalığı" (ss. 135-140).

19. "1885-1985, Türkiye Ekonomisinin 100. Yılı, İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu" (ss. 141-145). Sempozyumdaki konuşma metni olduğu belirtilen yazıda, XIX. yüzyıl boyunca İzmir ve çevresindeki iktisadi, sosyal ve özellikle demografik değişiklikler belirtiliyor. 1829'da Türklerin savaşa gitmesi dolayısıyla kapanan Kütahya çarşısının, 1922 yılında -bu sefer- gayri müslimler gittiği için kapanması, bölgedeki nüfus değişikliğinin boyutunu gösteren çarpıcı bir örnektir.

20. "Batı Anadolu'daki Rum Nüfusunun XIX. Yüzyıldaki Durumu" (ss. 146-157). XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden Rum nüfusun bulunmadığı bazı yerleşim birimlerinde, XIX. yüzyılda durumun değiştiği ve hatta bazı yerlerde Rum nüfusun Türk nüfusu geçtiği belirtilen yazıda, bu durumun oluşumu ve sebepleri ortaya konuluyor.

21. "Vakfın Gelişme ve Gerilemesindeki Etkenler" (ss. 158-163). Vakıfların gerilemesi ile "müsadere" usülü arasındaki ilginç ilişkinin ele alındığı yazıda, 1826 ve 1839 sonrasında merkezi idare anlayışının güçlendirilmesi ve Evkaf Nezareti'nin kurulmasının, vakıflarla ilgili belgelerin arşivlenmesi yanında, vakıfların gerilemesine yol açtığı ortaya konuluyor.

22. "93 Harbi'nden Önce ve Sonra Anadolu" (ss. 164-169).

23. "Yeni Tarih Kitapları Yazılırken" (ss. 170-171).

24. "Kökboya" (ss. 172-180). Anadolu'nun iktisadi ve ticari hayatında olduğu kadar Türk dokumacılığında da önemli bir yer tutan ve XIX. yüzyıl sonlarında yerini sentetik boyalara terk eden kökboya ele alınmaktadır.

25. "'Cehri' Üzerine Notlar" (ss. 181-186). Yine bitkisel bir boya olan cehrinin XIX. yüzyılda üretimi, iktisadi ve ticari hayattaki yeri belirtilmektedir.

26. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Arazi ve Nüfus" (ss. 187-194).

Baykara'nın bu kitabının XIX. yüzyıl Osmanlı gerçeğini anlamada önemli bir adım olduğu söylenebilir. Ele alınan konuların, uzun yılların birikimi ve mütecessis bir dikkatin ürünü olduğu farkedilmektedir. Daha da önemlisi yakın tarihimizin, peşin hükümlerin vesâyeti altından çıkarılamayan bazı konularına farklı, fakat dikkate değer bir bakış açısının getirilmesidir. Bu noktada özellikle bazı ayrıntıların ne kadar önemli olduğunu ve ne kadar da ihmal edildiğini farkediyoruz.

Makalelerin aynen yayınlanması zaman zaman bilgi tekrarına yol açmıştır ki bu durum, aynı konunun farlı cephelerinin ele alındığı yazılar açısından kaçınılmaz sayılabilir. Kaliteli bir dizgi ve baskı ile yayınlanan Baykara'nın bu kitabının araştırmacı ve aydınlarımızın ilgisini çekeceğini ümit ediyoruz.

Türkiye Yahudileri Hakkında

MAİDE SELEN

Moshe Sevilla-Sharon, Türkiye Yahudileri, İletişim Yayınları Cep Üniversitesi 63, İstanbul Şubat 1992. 176 s.

Kitap, yazarı tarafından Sunuş bölümünde "... Türkiye Yahudilerinin tarihine 'başlangıçtan bugüne kadar' yaklaşımıyla bakan ilk Türkçe çalışma" olarak tanıtılıyor. Amacının ise, "... şimdiye kadar bu konuda yayımlanmış olan ve nispeten dağınık bilgiyi, tarihi anlatılan cemaat toplumunun anadilinde, yani Türkçe olarak derleyip sunmak" olduğu belirtiliyor.

Öte yandan, kitabın başında İletişim Yayınları'nın Cep Üniversitesi dizisinin temel ilkelerini ortaya koyan ve dizinin öteki kitaplarında da görülen bir önsöz var. Burada da, dizide yer alan kitapların çok geniş bir okuyucu kitlesine seslenmek amacıyla hazırlandığı, hatta bu kitaplardan öğretim üyelerinin ve araştırmacıların kaynak olarak yararlanabilecekleri yazılı.

Şimdiye dek beğeni ile okuduğum Cep Üniversitesi dizisinden çıkan bu kitabı da, aynı konu hakkındaki araştırmalarıma katkıda bulunacağına inanarak okumaya başladım. Daha ilk sayfalarda karşılaştığım dizgi yanlışlarını "nazar boncuğu" olarak kabul edip okumayı sürdürdüm. Ancak sayfalar ilerledikçe bağışlanabilir yanlışların boyut değiştirdiğini farkettim ve kitabı, 1982'de Kudüs İbrani Üniversitesi'nce teksir halinde yayımlanan şekliyle karşılaştırarak yeniden okudum.

Sonuçta, kitap hakkındaki değerlendirmelerimi, yazara ve yayıncıya ait olmak üzere iki ayrı bölümde toplamak gereğini duydum.

Aşağıda her değerlendirme bölümünden birkaç örnek sunuyorum:

1. Sayın Sevilla-Sharon "nispeten dağınık bilgiyi" derlerken, çoğu, aynı kişi ve kitap adlarına ait farklı yazılış örnekleri vermekte. Bu duruma, İbranice bilenlerimizin söyleyeceği birkaç söz olmalı sanırım.

Yazar, Selçuklu döneminde Anadolu'daki Yahudi yaşamını anlatan bölümü hazırlarken A. Galante'nin Les Juifs sous la Domination des Turcs Séldjoukides (İstanbul 1941) adlı kitabından yararlandığını belirtiyor. (s. 29, dipnot 26) ve s. 30'da "Zaten Selçuklular belirli bir uygarlık geliştirmemiş olduklarından, buradaki Yahudiler muhtemelen kendi kültürel stoklarıyla yaşamaya devam etmişlerdir." diyor. Bu görüş Galante'ye ait olsa dahi, XX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu Selçuklu uygarlığına ilişkin bilimsel araştırmanın azlığı nedeniyle mazur görülebilir. Ancak yazarın, 1992'de aynı görüşe katılması ya da böyle bir bakış açısı sunması hatalıdır. Yazılı belge yokluğundan söz etmesi daha doğru olurdu. Ayrıca, uygarlıktan ne kastedildiği de pek açık değil.

II. Mehmet Zamanı başlığını taşıyan bölümün 35. sayfasında, Fatih'in İstanbul'u fethi sırasında kentteki Yahudilerle, Bizans'la işbirliğine girmemeleri için gizli bir anlaşma yaptığı; fetihten sonra bir fermanla Yahudilere bazı ayrıcalıklar tanıdığı; bunun teyitlerinden birinin de 1 Nisan 1604 tarihinde III. Mehmet tarafından çıkarılan bir fermanla yapıldığı belirtiliyor. Ancak s. 134'te aynı fermanın hicri 1011 (1603) tarihini, s. 136'da ise Galante kaynak gösterilerek hicri 1011 (1304) tarihini taşıdığını gördüm ve yazarın bu konuda bir karara varamadığından gerçek tarihi ne bu kitaptan ne de 1982 tarihli teksirden öğrenebildim.

37. sayfada şöyle bir cümle var: "Bilindiği kadarıyla, II. Mehmet zamanında Bâb-ı-âli'deki tek Yahudi, yukarıda adı geçen Hekim Yakup'tur." Bizlerin bildiği kadarıyla ise, Fatih döneminde Bâb-ı âli'den sözetmek mümkün değildir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık makam ve dairesini belirten Bâb-ı âli adı, yaklaşık XVIII. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlamış ve hükümeti simgeleyen bir deyim olarak yaygınlık kazanmıştır. Dolayısıyla 82. sayfadaki "18. Yüzyıl" başlığına kadar Bâb-ı âli yerine Divan-ı Hümayun ya da Divan denmesi, yazarın tarih öğretmek amacına daha uygun düşerdi.

160. sayfada yazar Sir P. Rycaut'tan Sabetay Sevi olayına ilişkin alıntı yaparken parantez içinde şöyle diyor: (Yazar bundan sonra Sabatay Sevi'nin başkent Edirne'ye getirilişini...) Bu sırada tahtta Avcı lâkabıyla tanınan IV. Mehmet oturmaktadır ve zamanının çoğunu Edirne'de avlanarak geçirmektedir. Başkent ise 1453'ten beri hiç değişmemiştir, yani İstanbul'dur. Rycaut bu konuda yanılsa bile, yazarın parantez içinde açıklama yaparken bunu tekrarlaması bir dikkatsizlik örneği olarak algılanmaktadır.

Son örneklerim ise "kan iftirası" olaylarına ilişkin. Amasya'daki kan iftirası için s. 64'te (tahminen 1530-45 yılları arasında; kesin tarih bilinmemektedir) deniyor, s. 165'te aynı olay için 1530 tarihi veriliyor. Yine s. 64'te aynı olayda iftiraya uğrayan Yahudilerin işkenceden sonra idam edildikleri, s. 165'te ise işkencede öldükleri yazıyor ve okuyucu, yine hangi bilginin doğru olduğunu süzemiyor.

II -Yayıncıya ilişkin değerlendirmelerime gelince... En kısa süre içinde çok yayın çıkartmak gibi iyi niyetli ve övgüye değer çabalarını, daha dikkatli ve özenli seçimlerle bütünlemelerini diliyorum. Yoksa ortaya şunlar çıkmakta ve okuyucuyu çok önemli yanılgılara sürüklemekte:

14. sayfada Büyük Konstantinos'un oğlu Konstantinos deniyor; Yahudilerle Hıristiyanlar arasında evlenmeleri yasaklayan 13 Ağustos 339 tarihli bir yasa çıkardığı, burada ve 117. ile 118. sayfalarda belirtiliyor. Sözkonusu kişinin Konstantinos değil Konstantius olması gerek.

Rabi Moşe Ben Maymon'un (Maimonides) adının kısaltılmışının RaMbaM olduğunu öğrenirken Rabi Moşe Ben Nahman'ın RaMbaM değil de RaMbaN diye anıldığını öğrenmek daha iyi olurdu.

166. sayfadaki dipnotta (93) Galante (Türkler ve Yahudiler, s. 27) kaynak gösterilerek 1663'te IV. Murat döneminde İstanbul'da bir kan iftirasının patlak verdiği yazılmakta. Bu tarihin doğrusunun 1633 olması gerekirdi.

126. sayfada adı geçen Endülüs Emevi halifesi II. Hakan, yazarın deyişiyle Hakam ya da Hakem'dir. Yine yazarın Yosef Karo diye andığı ünlü bilginin Yasef (s.11), Yosef (s.42, 59, 60), Josef (s.148) gibi üç ayrı adla yazılması; Ferdinand'ın (s. 132, 134, 136) Fernand (s. 28, 41, 132) gibi farklı söyleyişlerle anılması ve Kovma Fermanı'nın başında (s. 132) Don Fernando, sonunda Kral Ferdinand olarak geçmesi de zamana karşı yarış ederek yayın çıkartmanın birkaç yorgunluk örneğini daha oluşturuyor.

Sonuçta kitabın içerik bakımından doyurucu olmadığı, dizgi yanlışlarının ise anlaşılmasını daha güçleştirdiği görülüyor. Yazık ki, ne yazar ne de yayıncı belirledikleri amaçları bu kitapta gerçekleştirememişler. Bu bakımdan *Tarih ve Toplum*'un Mayıs 1986 tarihli 29. sayısının Kitabiyat bölümünde 'Osmanlı Yahudileri'nin İlk Tarihçeleri başlıklı makalenin yazarı Giacomo Saban'ın "... Türkiye'nin tarihinin bu önemli yanının düzenli bir araştırma konusu edilmesi gerekmektedir" görüşüne yürekten katılıyorum.

Hatta, Sunuş bölümünde "Ne yazık ki Galante, henüz genel tarihi bile araştırılmamış bir cemaat topluluğunun tarihinde ikinci ya da üçüncü derecede önemli konular üzerinde gerektiğinden fazla durarak zaman ve enerji kaybetmiştir" dendikten sonra, kitabın genelinde otuzu aşkın sayıda en çok kaynak gösterilen araştırmacı Prof. Avraham Galante'nin eserlerinin günümüz kültür yaşamına kazandırılması gerektiği inancındayım.

Padişah ve Meb'uslar Yahud Bu Gidiş, Fena Bir Gidiş Değildir.

AHMED MAZHAR

Yakın vakitlere kadar mabeyne, Bâbıâli'ye, devair-i saire-i hükûmete mün'atıf olan enzar-ı tenkid ve muaheze güya bu mevkilerde epeyce bir müddet tevakkufla cüstücû-yı maayib eylemek-

den artık yorulmuş gibi şimdi de tebdil-i cihet eyleyerek Meclis-i Meb'usan'a in'itaf ediyor! Ve burada, ilk defa olarak bir kusur olmak üzre, milletvekillerine padişah tarafından verilmiş olan ziyafet esnasındaki bazı ahvali piş-i teemmül ve muhakemeye alıyor...

Evvelâ şurasını söyleyelim ki, insan herhangi bir şey hakkında doğru ve âdilâne bir muhakeme yürütebilmek için en evvel kendi nefsini her türlü hususî ve şahsî duygulardan tecrid ederek o şeye tamamen bîtaraf ve umumî bir nazarla bakmalıdır; çünkü böyle olmadığı takdirde verilecek hüküm bîtarafane olamayacağı gibi alelekser mertebe-i ifrat veya tefritden dahi kurtulamaz!

İşte hemen diyebiliriz ki, bu ifrat ve tefrite düşmek kararsızlığı ezcümle şu sıralarda pek çoklarımızın bir türlü kendini kurtaramadığı bir haldir; 32 seneden beri istibdadın dehşetli sillelerini, hükûmet-i sâbıkanın en leimâne entrikalarını, Yıldız Sarayı'nın en kâtilâne hakaretlerini tadıp bütün mânâsıyla izmihlâl ve perişanîye yüz tutmuş olan bu millet-i Osmaniye, bir lütf-ı mahsus-ı samedanî neticesi olarak istirdadına muvaffak olduğu meşrutiyeti elden çıkarmamağa o kadar kavi ve ebedî bir ahd ü misak ile azmeylemiş olduğu halde, el'an acısını unutamadığı o devr-i istibdadın olmayacak bir vesile ile -maazallah!- yine avdet edivermesinden de o kadar endişnâk ve hirasan bulunuyor ki;

Herşeye evvelemirde şüpheli ve muhteriz bir nazarla bakmaktan kendini alamıyor. Herşeyde en evvel fena bir cihet aramak ülfetinden kurtulamıyor; binaenaleyh, böyle olunca da bittabi' muhakematında bazan yanlış neticelere vasıl oluyor...

Mamafih bu hal ta'yip edilemez; korkulu bir rüyadan uyanan bir adamın kalbinde bile bazan saatlerce bir lerze-i hıraş bâki kaldığı çok defalar vâkidir, nerede kaldı ki dehşetli bir zulüm kâbusu illetinden kurtulmuş koca bir millet!.. Bundan başka ezhan ve efkâr-ı umumiyenin böyle bir hal-i teyakkuz-ı daimide bulunması bir eser-i intibah olduğu için bilâkis şayan-ı memnuniyettir, evet, insan için korktuğu şeye karşı daima müteyakkız bulunmak lâzımdır, hatta bir vazifedir denilebilir, fakat, nasıl ki askerlikte merminin boşa gitmemesi için düşman mevkii güzelce tayin edilmek iktiza ederse, bu hususda nazar-ı teyakkuzun nabemahal yerlerde yorulmaması için de en evvelâ korkulan şeyin tayin edilmesi, anlaşılması lâzımdır. O halde, bizim korktuğumuz şey nedir? Buna şüphesiz şu cevap verilebilir: İstibdad!.

Şimdi bunu anladıktan sonra halledilmesi lâzım gelen ikinci birnokta kalıyor: Biz bu istibdadı nerelerden bekleyebiliriz? Daha doğrusu, istibdaddan tevakki için enzar-ı teyakkuz ve basiretimizi en ziyade hangi cihetlere atfeylemeliyiz?. Meclis-i Meb'usan'a mı?! Değilse nereye?..

Lâkin Meclis-i Meb'usan'a böyle bir nazarla bakmak yine bizim kendi fıkdan-ı dirayetimizi gösterir, çünkü mebuslar milletvekilidir, onları millet kendi ihtiyar ve intihabıyla meb'us yapmıştır; binaenaleyh meydanda hüküm ve zanna takviyet verecek bir kusur veya hata mevcud olmadıkça onlar hakkında tebdil-i nazar haklı bir hareket olamaz itikadındayız...

Biraz yukarıda, enzar-ı tenkid ve muahezenin Meclis-i Meb'usan'a çevrilmiş olduğunu ve meb'usların ilk hatası olmak üzre mabeyn ziyafetinde vukuagelen bazı harekâtın tenkid edilmek istenildiğini söylüyorduk. Hatta, "Bu Gidiş İyi Bir Gidişe Benzemiyor" unvanıyla sırf bu meseleye müteallık bir de kitap risalesi neşredilmiştir. Bu risalede meb'usların ziyafet esnasına padişaha gösterdikleri âsâr-ı fevkalâde-i hürmet ve ta'zim bir nevi tezellül olmak üzre telâkki edilerek bu adeta devr-i sabıkta icra edilen tabasbusat-ı riyakârâne kabilinden gösteriliyor; ve deniyor ki: "Meb'uslarımızın dün akşam zat-ı şahanenin ellerini ayaklarını hatta sakalını, suratını, elbisesinin üstünü birbirini ite kaka hem de birkaç defalar öpmeleri devr-i sabık usul ve âdât-ı menfuresinin olanca kuvvetiyle berdevam olduğunu imâ ediyor."

Buralarda mubalâğa biraz ileriye götürülmüş! Böyle yüz, surat, sakal ve ayak öpmek, hem de yekdiğerini ite kaka öpmek, meb'uslarımızın seviye-i edeb ve irfanına karşı pek sitayişkârâne bir lisan olsa gerek! Bizim bildiğimize göre -etek öpen birkaç tanesinden maada- bütün meb'uslar padişahın yalnız elini öpmüşlerdir ki, buna da tezellül mânâsı verilemez zannederiz. Ziyafete çağırılmak keyfiyeti de o kadar büyük bir hata değildir. Nutk-ı iftitahiye cevap verildikten sonra böyle bir ziyafet verilebilir... Bahusus o ziyafetten hiçbir semere iktitaf edilememiş de değildir; padişah o ziyafet esnasında millete, millet meclisine en büyük bir salâhiyeti bağışlamış, parlamentonun yevm-i küşadında ihmal edilmiş olan peyman-ı sadakatı o ziyafet münasebetiyle kıraat ettirdiği nutukda ifa ve te'kid etmiştir, acaba kemâl-i suhuletle elde edilen böyle bir salahiyet için mebusların sevk-i neşat ve sürur ile padişahın elini öpmüş olmaları, şayan-ı hayret bir şey midir?

Mezkûr kitapta, meb'usların daha şimdiden böyle yelkenleri suya indirecek olurlarsa sonrası nasıl olacağı ve padişahla bu kadar sıkıfıkı olan meb'usların ileride mesele zülfiyâre dokunacak bir mesele için mecliste ne türlü münakaşalar yürütebilecekleri dermiyan edilerek bütün efkâr-ı milletin bu endişe ile rahatsız bulunduğu beyan ediliyor.

Bütün efrad-ı millet denilemez ise de, filhakika bir kısım halkın böyle bir endişeye düşmüş oldukları ve arasıra bu endişeden mütevellid bir iştibah ile Meclis-i Meb'usan'a kaygulu bir nazarla baktıkları görülmektedir. Daha ziyafetin verileceği şâyi olduğu gün ağızdan ağıza böyle biraz nahoşnudâne bir mırıltının deveran etmekte olduğu işitilmiş ve bütün enzar-ı merak ve intizar bu ziyafetin neticesine atf ve tevcih edilmişti; bir kısım halk buna azıcık şüpheli bir nazarla, fakat o şüphenin sebebini kendisi de tayin edemeyerek bakıyor. Padişahla milletvekilleri arasındaki vech-i takarrüb ve münasebeti biraz dürendişâne ve mutabassırâne tetkik ve teftiş eyliyordu. Diğer bir kısmı da, bilâkis bunda o kadar endişe ve ihtiraz edilecek bir cihet göremeyerek milletin padişahla an-

laşıp tanışması demek olan böyle bir ictimâi Osmanlı parlamentosunun mukaddime-i selâmet ve muzafferiyeti gibi telâkki eyliyor; ve yine o neticeye, fakat memnunâne ve inşirah-ı kalb ile intizar ediyordu.

İşte her iki kısım da hitam-ı ziyafette, bekledikleri neticeye vasıl oldular.

İki taraf yekdiğeriyle tanıştı, padişah milletin vekillerini kemâl-i ihtiram ile kabul ve haklarında lâyık oldukları nezaket ve iltifatı ibzal etti. Onlarla görüştü, konuştu, bir sofraya oturup [şimdiye kadar bunun misli görülmemiştir.]

İlk defa olarak onlarla birlikte taam etti. Birer birer hepsinin hatırını sordu. Hepsine gayet mütevaziyâne ve mahviyetperverâne bir surette rû–yı iltifat gösterip: "Görüştüğümüze memnun oldum!" dedi; ve bu suretle büyük, fevkalâde bir eser-i hürmet ve ta'zim gösterdi. ve hatta, bu hürmeti öyle bir dereceye getirdi ki, parlamento reisi Ahmed Rıza Bey'in yemek esnasında bardağına su koymak raddelerine kadar vardı! Düşünmelidir ki Sultan Hamid-i Sâni bundan 6-7 ay evvel karşısında seraskerler, vezirler ser-bezemin olan bir padişahtır, bütün bu gösterdiği harekât şu halde pek büyük ve pek muhayyirülkulûb bir *hürmet* ve ta'zim olmak üzre telâkki edilmez mi? Fakat gösterdiği hürmet ve ta'zim ve meşrutiyet hakkındaki âsâr-ı muhabbet yalnız böyle şahsî bir mertebede de kalmadı, taamdan sonra gerek bizzat kendi lisanıyla söylediği ve gerek kıraat ettirdiği nutk-ı mahsusda, milletin vekilleriyle bir arada bulunup taam ettiğinden dolayı kendini mesud ve bahtiyar addeylediğini, millet-i Osmaniyenin temin-i saadet ve selâmeti ve vatan-ı muazzezin tezyid-i i'tilâ ve şevketi için lâzım gelen her türlü teşebbüsat ve mesai-i hayırhahâneyi Osmanlı meb'uslarının hamiyet-i vatanperverîlerinden beklediğini, binaenaleyh millet meclisinin bütün mânâsıyla hür ve sahib-i salâhiyet bulunduğunu söyledikten sonra, kendilerinin meşrutiyete olan derece-i merbutiyet ve sadakatini de te'kid etmek üzre: "Milletim için canımı fedaya hazırım!" teminatını da tekraren zikr ve ityan eyledi!. Bütün mevaid ve teminat bir hükümdardan beklenecek yeminlerin en kuvvetlisi ve en itmi'nan-bahş olanı değil midir?

Binaenaleyh insanlarda bir hassa-i celile vardır ki, o bilâistisna bir eser-i nezaket ve iltifat gösteren ve bizi hakkıyla sayan bir adama karşı, bizi ilelebed minnetdar olmağa değilse bile herhalde bir mukabele-i müteşekkirânede olsun bulunmağa sevk ve mecbur eder. Böyle bir vazife-i teşekküriyenin bir hükümdara karşı gösterilmesi lâzım gelen suretlerinden en muvafık olanı hangisidir? Meb'usların buna karşı el öpmeleri onun kendilerine o derece mahviyet göstermesine mukabil fazla bir eser-i nezaket midir? Ayak öpmek, surat öpmek meselelerine gelince, bu yine tekrar ederiz ki mubalâğanın son derecesidir. Ziyafet esnasında böyle bir hal vukuagelmemiştir. Ve zaten gelmesi de müsteb'id bir şeydir. Çünkü ne meb'usların padişaha karşı böyle bir tabasbusda bulunmaları için ortada hakiki bir sebep, ne de padişah için -o kadar asar-ı mahviyet gösterdikten sonra- böyle bir perestişi beklemeğe bir ihtiyac vardır. Devr-i istibdad yadigârlarına mahsus ve elyak olan böyle bir tabasbus vaziyetini, milletimizin kendilerinden büyük büyük hizmetler beklediği meb'uslarımıza isnad etmek, onlar hakkında itimadsızlık gösterildiğine delildir. Bu ise, bir haksızlık demek olur, çünkü onların hulûs-ı niyetlerinden şüphe etmek için henüz meydanda bir sebeb mevcud değildir.

Meb'usların mabeyn ziyafeti esnasındaki harekâtı pek müteammikâne bir nazarla tetkik edilecek olursa belki şayan-ı tenkid bazı cihetleri bulunabilir!

Meselâ itidal ve ciddiyeti kaybederek oturdukları yerde bir çocuk sebükserliğiyle masanın üstüne çıkacakmış gibi çırpınmaları ve keza yine bu sükûn ve itidal-ı harekâtı kaybeylemek neticesi olarak Marş-ı Hamidî her terennüm edilişde ref'i-avaz eyleyip tamam 9 kere Padişahım Çok Yaşa bağırmış olmaları, pek maayib-cû davranmak istiyenlerse vehleten nazarı dikkate çarpabilir!.. Fakat, henüz hayat-ı siyasîlerinin devre-i tufuliyetinde bulunan ve ilk defa olarak bir padişah masasında taam eylemiş olan meb'uslarımız için çok görmemelidir!.. Herşeyin bidayetinde bazı acemilikler görülmemek mümkün değildir; bu acemilikler daima hulûs ve safvet-i kalbe karîn oldukça hoşgörülmek iktiza eder.

Ahmed Rıza Bey'in Avrupa'da iken hasbelicab yemek pişirmiş olmak hasebiyle aşçılığa vukufu olduğundan bera-yı lâtife bahs etmesine gelince, bu bir parlamento reisinin lisanına yakışmayacak kadar çirkin bir söz değildir. Bahusus o sözün zaman ve mevki-i sarfı düşünülecek olursa bilâkis hiç de münasebetsiz olmadığı tezahür eder, parlamento reisi bunu yemek yenildiği esnada söylemiştir. Ve kezalik fes, kalpak, kıyafet gibi dereden tepeden bahisler de yine bu musahabat-ı havaiye sırasında ceryan etmiştir; bunlar milleti Meclis-i Meb'usan'dan şüphelendirecek kadar büyük hatalardan sayılamaz zannederiz!

Meclis-i Meb'usan henüz ciddî ve esaslı münakaşata başlamadığı için meb'uslarımızın seviye-i iktidar ve ehliyeti şimdiden pek tayin edilemez ise de, herhalde şayan-ı itimad olan bir cihet varsa o da malik oldukları hulûs-ı niyettir. Bilhassa millet meclisinin riyasetini deruhde eylemiş olan Ahmed Rıza Bey'in hulûs-ı niyeti, vatanperverliği, münevveriyet-i fikr ve vicdanı bugün bilcümle efrad-ı Osmaniyenin taht-ı tasdik ve teslimindedir. Fakat, şu "bilhassa" kaydını ilâve etmekten maksadımız Ahmed Rıza Bey'e İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olduğu için fazla bir hakk-ı imtiyaz ve rüchan temin eylemek değildir. Ahmed Rıza Bey hakikaten ahrar-ı Osmaniyenin serfirazı ve en hamiyetlisidir!

Dikkat ediliyor mu? En hamiyetlisi, diyoruz. Zira şimdi ahrardan geçinen ve aynı zamanda cemiyete de mensubiyet ve irtibatı bulunan neler vardır! Ahmed Rıza Bey ise hiçbir vakit o kabilden ahrar ile kıyas olamaz. Kendisi uzun müddet vatanından cüda olarak Avrupa'da, her türlü meşak-ı âlâm ve gurbete inzımam eden telhi-i fakr u zaruret içinde yaşadığı halde; hiçbir vakit hükûmet-i müstebideye serfurû etmemiş, hiçbir vakit hükûmet-i müstebidenin kendisine va'd eylediği ikbal-i kazibeye aldanarak azm-i ulvisinden dönmemiş, hiçbir vakit hamiyet ve vicdanını padişahın verebileceği bir iki etek dolusu ihsana feda eylememiştir. Ve tâ mukaddes emelinin ân-ı husulüne kadar bir azm-i sebatkâr ve kat'i ile, asla yorulmayarak, asla ölümden ve istibdaddan korkmayarak, ve daima her türlü menafi-i şahsiyeyi menafi-i vatan ve millet uğrunda feda ederek çalışmıştır. İşte Ahmed Rıza Bey öyle bir Ahmed Rıza Bey'dir! Ve işte Osmanlı Meclis-i Meb'usan'ı bugün öyle bir zatın zîr-i idare ve riyasetinde bulunmaktadır!..

O halde, mabeynde verilmiş olan bir ziyafetten dolayı kimden kuşkulanıyoruz? Meb'uslardan mı, padişahdan mı?.

Meb'uslardan kuşkulanmamız lâzım gelse, şüphesiz buna sebep olmak üzre onların vesait-i muhtelife ile iğfal edilebilmeleri ihtimalini zikredeceğiz, değil mi? Lâkin emin olmalıdır ki eğer öyle bir meb'us varsa onun en birinci düşmanı yine kendi reisleri olacaktır! Ahmet Rıza Bey'e gelince: En mükemmel entrikaların saha-i cevelânı olan devr-i istibdadda bile böyle bir mezelleti kabul etmeyen bir adam, bugün üssü'l-esas-ı âmali olan meşrutiyet zamanında ve bahusus kendisi de o idarenin en parlak ve ruhlu bir mevkiini işgal etmekte iken mi irtikab edecek?..

Saniyen bu iğfal ve ızlal tehlikesi hangi cihetten bekleniyor? İğfal edecek olan kimdir?..

Buralarını pek güzel tetkik ve muhakeme eylemeliyiz!

Eğer meşrutiyete sadakatinden emin olmadığımız, hamiyet-i zatiyesinden şüphe ettiğimiz bir ferd varsa, ona bile bile hasais-i celilesini meydana çıkarmadığı için zaman vermeğe lüzum yoktur, bu kim olursa olsun mahiyetini meydana çıkarmalı; bu adam şayan-ı itimad değildir, tehlikelidir, deyip ona mahiyetiyle mütenasip bir surette muamele etmelidir.

Fakat biz ümid etmeyiz ki kitabullaha kasem ederek meşrutiyete sadık kalacağına yemin eden bir adam -her kim olursa olsun- bu ahd-i kavî ve dînîyi ihlâl edecek derecede ahkâm-ı şeriat ve insaniyete itaatsizliği vicdanına ve namusuna yakıştırabilsin!.. Hitam.
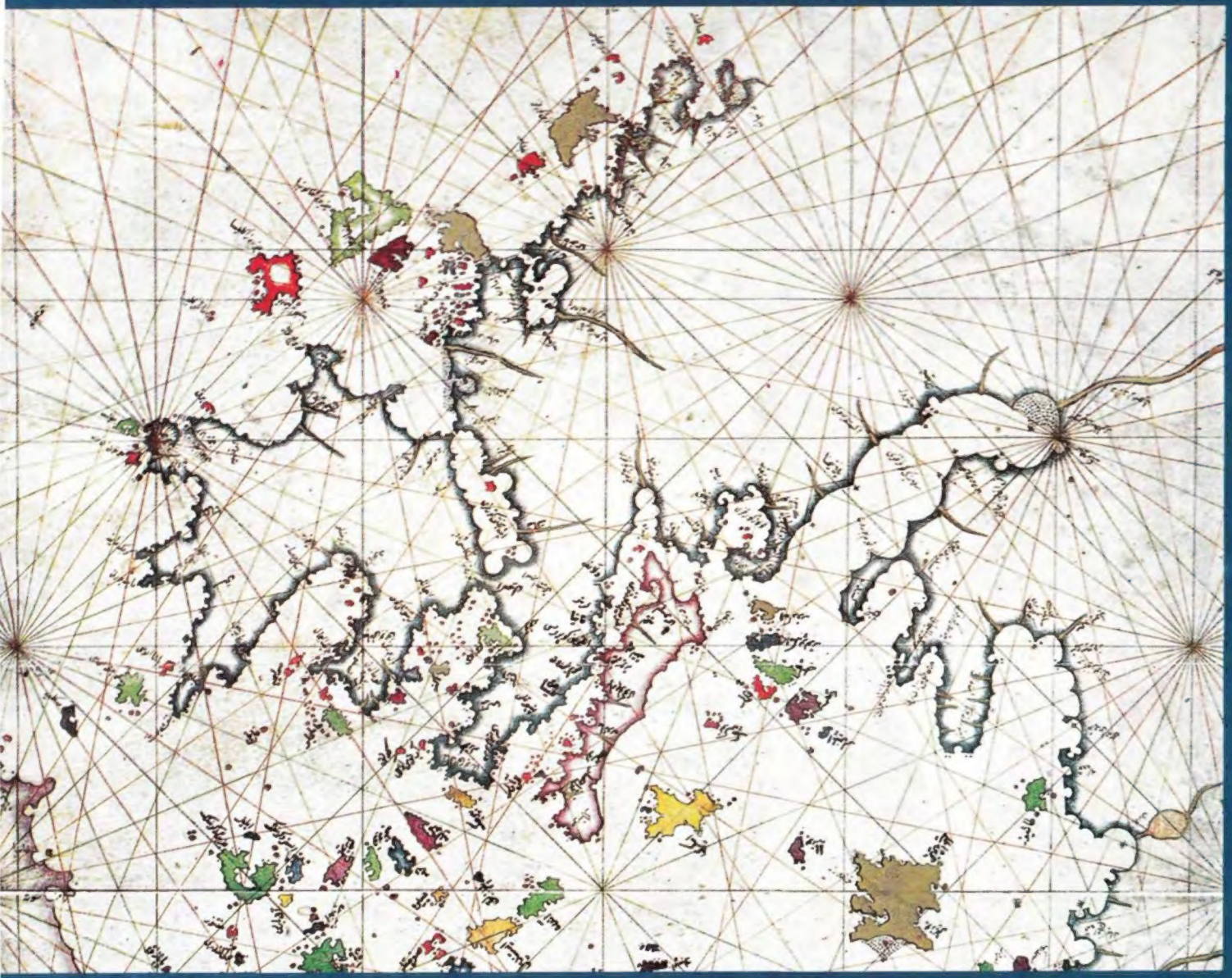
Çevrimyazı : **Mustafa Şahin**